

**Фондация “Фридрих Еберт”
Фондация “Солидарно общество”**

**Социална стратификация
и социални конфликти
в съвременна България**

София, 2008

Книгата се издава с любезното съдействие на
фондация “Фридрих Еберт” – регионално бюро София

©Фондация “Фридрих Еберт”
©Фондация “Солидарно общество”
©Съставител: Максим Мизов

ISBN – 978-954-92194-2-5

С ъ д ъ р ж а н и е

<i>Предговор</i>	
Нора Ананиева	5
<i>Какво възникна пред очите ни? Сюжет за голям разказ.</i>	
Андрей Райчев, Кънчо Стойчев	8
<i>Социалната стратификация в България (1999-2007 г.)</i>	
Кольо Колев	37
<i>Полюсите в социалната стратификация и рискът от избухваща обществена конфликтност</i>	
Михаил Мирчев	61
<i>Въпроси, въпроси..., а отговори?</i>	
Васил Илчев	76
<i>Социалната стратификация и икономическият растеж</i>	
Иван Нончев	88
<i>Социална стратификация и социална политика</i>	
Александър Николов	99
<i>Ограничаване на предаването на неравенства между поколенията – прилагане на социална политика, основана на принципите за солидарност, справедливост и равни възможности</i>	
Драгомир Драганов	120
<i>Социална стратификация и електорални изследвания</i>	

Радост Патева	129
<i>Специфики на ромската социална стратификация</i> Максим Мизов	143
<i>Българският посттоталитарен капитализъм като причина за българската бедност</i> Борислав Градинаров	180
<i>Стратификационни особености на криминалните структури от организираната наркопрестъпност</i> Китан Китанов	195

ПРЕДГОВОР

Комплекс от мотиви стои в основата на дискусиата върху социалната диференциация и социалните конфликти в днешна България. Дискусиата беше организирана от Центъра за исторически и политологически изследвания със съдействието на фондация “Фридрих Еберт” и се проведе в рамките на интензивната работа върху проекта за нова програма на БСП.

В навечерието на 20-годишнината на българския преход към демокрация и пазарна икономика все повече се налага изводът, че системата на политическата власт е в криза, че демокрацията не дава очакваните плодове. Общественото разочарование вече не ражда носталгия, но отчуждението на хората от институциите води до не по-малко опасна апатия.

В търсене на причините за това явление, и най-вече на пътищата за изход от кризата, погледът все по-настойчиво се насочва към по-дълбоките икономически и социални предпоставки. Небивалата социална диференциация сама по себе си е заредена с конфликти и недоволство. Но измеренията на тази диференциация могат да имат катастрофално въздействие върху социалното сцепление и политическата култура на обществото. Политическата власт не е “дърво без корен” и затова не може да се разглежда сама за себе си, още по-малко като самоцел. Властта е средство да се отговори на интересите на хората, да се изрази, обобщи и материализира тяхната воля. А този необходим демократичен процес се забавя, спъва, деформира от характера на сложилите се обществени отношения.

От друга страна, в условията на глобализацията развитието на обществата подлежи на постоянно съизмерване.

ООН наложи ежегодни сравнителни доклади не толкова по brutния вътрешен продукт на глава от населението, не само по икономическия ръст и натрупаното в едно или друго общество богатство, колкото по комплекс от критерии, очертаващи битието на хората, т.нар. човешко развитие. Именно този подход извежда на преден план обществата без драматични социални различия, без изолирани маси от хора, без маргинализация, която отчуждава и разделя непримиримо хората.

Европейски държави и общества са водещи в тази глобална класация. Европа предлага на света социален модел, който би следвало да мотивира и българската политика. Нашата нова, европейска като дух и текст Конституция изрично формулира повелята за изграждане не само на демократична, но и на социална и правова държава. Острата социална диференциация носи в себе си безрадостното заключение, че провъзгласените в Конституцията социални права не са надеждно защитени, остават недостъпни за големи групи от населението. А те от своя страна са предпоставка за политическите права. Оттук трябва да тръгне едно от сериозните обяснения за намаляващия интерес към изборите, за уродливо явление като покупко-продажба на гласове, за “благоприятната” почва за популизъм и манипулации.

Този проблем не се свежда само до защитата на човешките права на всеки български гражданин. Той е не само личен. Не само във връзка с европейските стратегии и критерии, но и по силата на жизнената необходимост от цялостна и всестранна модернизация на днешна България изключително значение придобива разгръщането и използването на целия човешки потенциал – най-голямото богатство на нашата страна.

Затова поканихме социолози, политолози, политици, общественици на дискусиата върху социалната диференциация, материалите от която ви поднасяме чрез настоящото издание. Пет от водещите социологически агенции в страната представиха поне пет различни, някои противоположни, гледни точки, обосновани чрез изследванията им. Не по-малко бяха и до голяма степен си останаха откритите въпроси.

Всичко това е знак, че и анализите, и дискусиите трябва да продължат, ако искаме да подпомогнем пълноценно програмното и политическото развитие на БСП.

Проф. д.ф.н. Нора Ананиева
Директор на ЦИПИ

КАКВО ВЪЗНИКНА ПРЕД ОЧИТЕ НИ? СЮЖЕТ ЗА ГОЛЯМ РАЗКАЗ

Андрей Райчев, Кънчо Стойчев

Можем ли от прехода в България да узнаем нещо за сегашните общества на Запад? В края на краищата това е преход към нещо, което е тук и сега пред нас, в генезис.

Тоест представяме си, че историята ни е дарила експеримент или машина, подобна на колайдера, започнал току-що работа в ЦЕРН. Само че нашият „ускорител“ е дълъг не 27 километра, а 18 години. Но също довежда „социалното вещество“ до страховити температури и необичайни гранични състояния...

Тук важното е да не правим никакви уговорки (защото ще потънем в тях), да не следим никакви нюанси, да използваме шанса за евристичния потенциал на една макросхема. Тоест да скицираме Сюжет за Голям разказ... При подобна нагласа е оправдана „класика“ от рода на: „Да започнем с нещо просто – как се казваш?“

Тоест: капитализъм ли е това, капиталистическо общество ли възникна?

1. [Да спасим Маркс?]

Ако действително се откажем от всякакви подробности, то началото звучи така: Е ли движението „пари – стока – пари прим“ („п–с–п“) фундаменталната, най-общата, най-абстрактната характеристика на съвременното общество в Европа и САЩ? Тоест на онова, към което България премина? Е ли самонарастването на парите, самоцелният ръст, в дъното и на социалната организация, и на мотивацията на участниците в днешния пазар?

Отговорът, виждаме ясно, е да.

Но пък не наблюдаваме нищо от онова, което Маркс описва като главна социална последица за обществата, живеещи по формулата „п–с–п”. Тоест не наблюдаваме появата на класи – нито на пролетариат, нито на „обичайни” капиталисти. Появяват се „само” някакви консуматори, елити и сложно сплетени обменни властово-собственически мрежи.

Безнадеждна ли е в такъв случай основната идея на класика?

Не, ако допуснем, че са протекли някакви фази на усложняване на основното елементарно движение (т.е. на „п–с–п”) и по-точно, че са настъпили (Хегелиански казано) някакви нови опосредявания на класическата формула.

Преди да направим предположението си за тези фази и за тези опосредявания, нека експлицираме привилегированата гледна точка (неизбежното внасяне на структура в картината от разказвача), от която се опитваме да градим концепция. Предполагаме, че „п – с – п” продължава да функционира, но следим паралелно и социалното разслоение, което капиталът произвежда. И тъкмо видовете последици ще припознаем като фази, етапи.

Картинката, както я виждаме, е следната:

Фаза 0. Търговски капитал

Тук „п–с–п” се реализира като периферно за най-различни общества движение. Купувам плат в Барселона, наемам кораб, продавам стоката в Алжир и се озовавам с повече пари. Повтарям движението. Това е „докапиталистическата фаза”, доколкото (от интересуващата ни гледна точка) не настъпва класово преструктуриране на обществото. То само обраства с нови прослойки – търговци, моряци и пр. В този смисъл става дума не за фаза, а по-скоро за начална предпоставка, условие за възможност за капитализъм.

Фаза 1. Промислен капитал

Тук „п-с-п” се е самоопосредило, самоусложнило се е със завод, с индустрия. Тук не купувам плат, за да го продам, а произвеждам плат. Купувам машини, суровини, работна сила, съединявам ги, получавам плат, продавам го, получавам „пари прим”. Повтарям движението.

Това е описаното от Карл Маркс като Капитализъм с главна буква. И е негова форма (а всъщност фаза), която самият Маркс смята за единствена и последна.

Продължителното действие на тази формула води до появата на обедняващ пролетариат. Тоест на все повече хора, които нямат с какво да участват в пазара, освен с работната си сила. С времето настъпва взривно развитие на обществото. Промисленият капитал – бидейки с порядък по-производителен от предходните форми – не само помита традиционните икономики и ги трансформира в модерни. Той стъпка по стъпка започва да унищожава стария свят и извън икономиката: рационализира и модернизира всички области на обществения живот.

(И между другото, смята Маркс, създава условията за собственото си унищожаване, тъй като множи пролетариите, от които се очаква да разрушат породилата ги капиталистическа система, тоест да извършат комунистическа революция. Последното е една доктрина, удивителна във всяко отношение, но най-изумителна с това, че в практически извършените комунистически революции – а те са десетки – нито веднъж пролетариатът не играе централна и дори просто важна роля.)

Като оставим обаче иронията, появата на „завод” или по-точно на – както гениално обобщава Мишел Фуко – „среди на затваряне”, на дисциплинарни пространства (т.е. фабрики, болници, затвори, училища, психиатрии и т.н.) тласка чове-

чеството в безпрецедентна трансформация. А обществата, положили в основата си опосреденото със среди на затваряне „п–с–п”, експанзират в нечуван, в глобален мащаб.

Главния социален продукт Карл Маркс нарича „пролетариат” – това са работещите „изобщо”. Те без съмнение са безпрецедентна историческа класа (макар тези индивиди никога да не стават нито толкова много, нито толкова важни за социума, колкото предполага Маркс).

Фаза 2. Държавен капитализъм

Промишленият капитал не просто експанзира в целия свят, но „излиза” от икономиката и „залива” всички сектори на обществения живот. Богатството и силата на обществата стават правопрпорционални на тяхната модернизация, т.е. на способността им да множат „п-с-п” (а не, както е дотогава, пропорционално на техния размер или на размера на земята, която обработват). Ето защо фундаменталната формула „п–с–п” търпи принципно ново опосредстване, самоусложняване:

Сега я наблюдаваме опосредствана и рязко усилена с политическа власт, с „държава”, грубо казано.

(Самите марксиста смятат, че капиталистическата класа „излъчва” своя държава, за да потиска пролетариата и другите класи. От дистанцията на времето това е прекалено драматизирана теза. Много по-лесно е обяснението, че елитите на самите стари държави „проумяват” обстоятелството, че индустрията е решаващ извор на тяхното богатство и сила.)

Така или иначе няма съмнение, че и военните и политическите цели, и законовите устройства, и изобщо всички подсистеми на модерните общества започват да се пренастроят и реформират „в интерес” на капиталовото движение („п–с–п”). Ако първият от Сасанидите в Персия е казал преди 1500 години „Няма сила без войска, няма войска без пари,

няма пари без селско стопанство, няма селско стопанство без справедливост”, то модерните общества на Фаза 2 трескаво декламираят по-простичко заклинание: Няма прогрес без „п–с–п”. И няма съществуване без прогрес.

Дали ще обозначаваме тази епоха като империализъм или като държавен капитализъм е въпрос на емоция – сигурно е обаче, че това е епоха на невиджани дотогава войни, на чудовищни социални катаклизми, на безпрецедентни репресии.

Защото на мястото на предвидения „пролетарий” тук като главен социален резултат се появяват неподвидени от никого м а с и. Работнически маси, селски маси, войнишки маси, градски маси, гладни маси, народни маси...

Ако обаче запазим теоретично хладнокръвие и вместо да се подведем по пъстрата (и отвратителна) картина, която възниква, да се вгледаме в главния парадокс:

„П-С-П” довежда до счупване на традиционните класови модели, защото (1) поражда гигантска междукласова миграция (урбанизация плюс демографски взрив), (2) довежда до почти пролетарско битие много хора, неработещи в индустрията, а също и (3) повдига вълна от международна и между-континентална миграция.

Изкованите от столетия граници между старите класи (различна духовност, различни дрехи, различна храна дори!) рухват. Масите „вибрират” с такава сила, че навсякъде в Западния свят изпочупват политическите и социалните структури на страните си, генерират нови структури, някои от които съвсем причудливи.

Оформя се истински диалектически парадокс: колкото по-силно присъства „п–с–п”, толкова повече растат богатството и силата на страните и на елитите. Колкото повече експанзира „п–с–п”, толкова повече бушуват масите и растат бедността и слабостта на самите държави, а значи и на елитите.

Красивото пък е, че това очевидно временно състояние приключва по същия механизъм, по който възниква. А именно:

Държавният капитализъм е възможен, защото се базира на „п–с–п”, и по-точно, защото отнема от въпросния „прим”. Част от печалбата бива експроприирана от държавата и превръщана в енергия на нейните институции: армия, полиция, болници, училища, други среди и механизми на затваряне.

И същият този отнет и „одържавен” „прим” е изворът на следващата фаза в еволюцията на модерните общества. Тоест не отказът от капитализъм (от „п–с–п”), а едно следващо усложняване на картината ни води към Фаза 3.

Фаза 3. „Социален” капитализъм

Върховата конвулсия на държавния капитализъм е болезнено нагледна: това, наедно казано, са двете световни войни. Още краят на първата от тях стартира съвсем нови процеси, напълно оформили се след края на втората.

Главното (от интересуващото ни привилегировано гледище) тук е, че държавите започват да полагат мощно и продължително усилие за трансформиране на живота на масите. Биват монтирани съвсем нетрадиционни социални подсистеми, гарантиращи радикално подобрене на ситуацията на милиони и милиони хора. Имаме предвид преди всичко масовото образование, масовото здравеопазване и масовата пенсионна система. Но не само те.

(Това, подразбира се, не е някакво хрумване в духа на вече цитирания персийски шах-ин-шах, а резултат от политическите борби на същите тези маси, както и на надвисналата над Запада комунистическа опасност, тъй като СССР е вече реалност и то, в началото, гледано отдалеч, доста привлекателна.)

Така или иначе, бидейки може би най-подиграваната доктрина в историята на социалните концепции, народният капитализъм или well fair society, дава за няколко десетилетия поразителен резултат.

На мястото на масовия човек получаваме близо милиард консуматори.

Това е решаващата социална трансформация: масите са заставили политическите и икономическите елити да връщат значима част от капиталовата печалба (от „прима” в „п–с–п”) като образование, здравеопазване и пенсии, и най-важното: те делят печалбата с организаторите на производството, тоест подобряват живота си съществено и дългосрочно. Могат да градят индивидуални биографични проекти, т.е. пребивават в принципно нов, невидан допреди статус.

Няма по-осмивана социална фигура от консуматора. За разлика от гордия пролетарий (всъщност деградирал до полуидиотизъм селянин, който и без това не е бил връх на свободата и/или интелекта), за разлика от съжалявания масов човек (който всъщност е объркан, загубил идентичност, инфантилен до жестокост, залитащ като прохождащо дете), консуматорът (може би защото не изглежда източник на революционна промяна) почти винаги е окарикуриран като егоистичен, елементарен вещоман с наклонности на хедонист и страхове на дребен буржоа.

Накратко: самозван индивидуалист.

Построената тук от нас схема, описваща резултатите от функционирането на капитала като главно обществено отношение в Европа и САЩ през последните няколко столетия, е съзнателно грубо изложена на привичен марксистки език.

Но ние държим да подчертаем, че съдържанието на полученото изображение е независимо от този език и може да бъде разказано и по много други начини, без да се промени. Причината да припомним към класически похват на периодизация в традицията на Карл Маркс е следната:

Марксистките техники на анализ са много чувствителни към класовата диференциация и въобще към всяко разслоение. А именно разслоението ни интересува, защото:

- не е принципно ясно на какви слоеве (или може би класи?) се е разделило прясно покълналото пазарно общество в Източна Европа. Картината е непонятна, подлежи на множество тълкувания. (И дава изследователски шанс да бъде разбрано сегашното западно общество от нова гледна точка: от гледището на един свой „сякаш-генезис“ или вид римейк.);

- ясно виждаме, че внезапно изскочилият от храстите (в края на прехода) в България и Източна Европа консуматор не прилича на предшествениците си – нито на пролетария, нито на масовия човек. Не е класа, не е маса. Що е то?

2. [ДНЗВР ?]

Казват, че ако нещо или някой бива наричан с много имена, то това е признак на травматичност (комплекс). Ако е така, то социалните учени през XX век са демонстрирали изумителен комплекс, именувайки съвремието си:

- капитализъм
- информационно общество
- консуматорско общество
- глобализиращо се общество
- мрежово общество
- общество на риска
- постматериализъм
- постмодернизъм
- и още няколко десетки имена.

Неприятно е да предложим още един термин; списъкът някак си гнети. Затова ще предложим име не за общество, а за неговия главен герой – за произлезлия от масите милиарден консуматор (жителя на сегашния Запад, на златния мили-

ард). И името, което предлагаме за тази огромна съвкупност от хора, е ДНЗВР. Любезният читател ще приеме тази наша самоиронична усмивка, претендираща смутено да обозначи най-новия Левиатан(1).

Да си консуматор, видяхме, не е сводимо до това да имаш някаква специфична психика, т.е. не е само състояние на главата. Консуматор е вид социално положение. Това значи, че си се включил донякъде в движението „п–с–п”, тоест, че част от ръста, част от печалбата на капиталовото движение става твоя, на твое подчинение.

Значи говорим за вид власт, за разполагаема сила, за влияние върху ресурс. И за произтичащ от тук decision making.

Последното пък дава възможност за количествена оценка, макар и много-много груба. И все пак: с колко пари разполага, за колко пари „решава какво да прави с тях” съвкупният консуматор, нашият ДНЗВР? Защото това очевидно не са всичките пари, които минават през ръцете му. Да „решеш” да си платиш тока не е никаква власт, а просто желание да имаш ток и следващия месец. Впрочем тук целта изобщо не е да сме прецизни, а единствено и само да не сбъркаме порядъка на размера на въпросната сила. Затова очевидно занижено ще допуснем, че средно всеки жител на Запада взема решение за „свободното” изхарчване в някаква посока на 800 евро месечно. Тоест на 10 000 евро годишно. И понеже (пак занижено) тези хора в сегашния свят са един милиард, то получаваме:

$$10\ 000 \times 1\ 000\ 000\ 000 = 10\ 000\ 000\ 000\ 000\ \text{евро}$$

Десет хиляди милиарда евро годишно. С порядък повече от кой да е икономически субект в света. С порядъци и порядъци повече от кой да е индивидуален капиталист. Дори пет пъти да сме преувеличили полученото – не сме сбъркали съществено!

Това, разбира се, е потенциална сила, в смисъл че би представлявало сила, ако действа в една посока.

Добра аналогия е движението на молекулите във въздуха в една спокойна стая. Въздухът като цяло „не се движи”. Но всяка от молекулите го прави и то със средна скорост – казват учебниците по физика – 300 метра в секунда. Но понеже молекулите са се устремили в различни посоки и непрекъснато се сблъскват (тоест променят посоката си след много кратки траектории), то възниква илюзията за пълен покой.

Същото е с нашия ДНЗВР. Той е дълбоко несинхронизиран и затова силата му не личи. Той кротко пазарува „както обикновено”, кротко гледа телевизия „както обикновено”, кротко гласува на избори „както обикновено” и в този смисъл ни прилича на заспал гигант, който спокойно диша (цикли) и леко похърква насън (девиации). В него текат само бавни процеси на изменение.

Но нека за момент си представим синхронизация на молекулите в стаята – ако те (или дори половината от тях) внезапно тръгнат в една посока, без никакви допълнителни енергии ще получим ураганен вятър, прозорците ще се счупят, може да стане и по-лошо.

Но ако демонът на Максвел е умен фантазъм(2), то г-н Осама бин Ладен е, уви, реалност. Преди няколко години той успя за часове да синхронизира действията на част от нашия ДНЗВР. Резултатите бяха многостранни, но тук ни вълнува един от тях. ДНЗВР леко помръдна с опашка и помете моментално цялата американска авиоиндустрия – тя просто колабира за ден, хората не се качиха на самолети. Мнозина не се качиха. Правителството на САЩ отпусна нещо като 30 милиарда, за да компенсира тази съвсем незабелязана и странична спрямо замисъла синхронизация.

Понеже живеят зле, масите, предшествениците на ДНЗВР, се синхронизират много по-лесно, главно с думи. ДНЗВР, едно, че е по-доволен от живота, и второ, е много по-„разнообразен” по естество. Това е близо до ума: всички хора

„нямат” по еднакъв начин, но „имат” по различен. (Едно е да нямаш никаква колекция и друго – да си колекционер. Във втория случай може да събираш чилийски вина, но може това да са монети от Литва, Латвия и Естония.)

Освен случайни или външни „синхронизации”, през последните години редовно наблюдаваме и то в световен мащаб нещо, което може да бъде наречено „резонанси”, тоест властово провокирани синхронизации. Наричаме ги така, понеже „властите” отпърво предизвикват настроения в ДНЗВР, а сетне сами се „изплашват” или просто се съобразяват с тях и демонстративно се борят с фантоми.

Това са ирационални истории, при които ДНЗВР в световен мащаб се поддава на идеологеми, излъчени от самата власт. Да споменем няколко пресни примера:

- През 2000 година цял свят трепереше, че компютрите ще се сринат точно на Нова година, заради някакви „нули”. Изхарчиха се милиарди, президенти и премиери ношуваха в кабинетите си. Армиите се приведоха в готовност. Всичко завърши с нищо. Катастрофалното обстоятелство бе, че на някаква гара в Япония, казват, нещо часовникът показал вместо 0.00 часа – 10 без четвърт.

- Не минаха и година, две – избиха стотици милиони животни и разориха поне една страна (Аржентина), понеже властите и ДНЗВР се самоуплашиха от „луда крава”. Тази проказа на ХХI век взе (и май даже това е съмнително) две жертви. В смисъл за двамина умрели някакви лекари твърдят, че може би били починали от „луда крава”.

Не мина много време и резонансна паника обзе властите и ДНЗВР във връзка с птици. Горките бяха следени и избивани в световен мащаб. Защото може би някакви, вероятно двама, май китайци (живяли изглежда в птичи изпращания) били, казват, починали от птичи грип.

Същият резонанс наблюдаваме с властовата употреба на атентатите на 11 септември. Същото по същество е „очевидно за всички” затопляне на планетата (което може да се окаже и застудяване, няма значение, защото изобщо не работим тук с рационални фигури), същото е с репресията срещу пушачите, т.е. с борбата с цигарите (за които твърдо е доказано – от самата им полузабрана в САЩ – че не водят до рак на белите дробове) и т.н.

Все случаи, в които част от властта съумява рязко да синхронизира значими сегменти от ДНЗВР и най-важното – след това няма друг изход, освен да прибегне към демонстративна борба. Това, съгласете се, е принципно ново, невиджано явление(3).

Време е от намеци и метафори да преминем към по-преки описания на ДНЗВР. След фиксираното от Делъоз отпадане на средите на затваряне (т.е. след края на Фукоанските дисциплинарни среди) този ДНЗВР:

- разполага с пазарно участие, значително надхвърлящо притежанието на гола работна сила; той получава част от печалбите на капиталите;

- продава не толкова работната си сила, колкото работното си време (трудът му е станал съвсем абстрактен, той много повече „кеси”, отколкото полага усилия; машините са достатъчно „силни”. Работна „сила” звучи едва ли не иронично;

- има квази-капиталова мотивация (тоест се стреми към самоцелно увеличаване не на парите си, а на своето потребление);

- задоволява потребности над екзистенциминимума и затова се стреми към нови стоки и услуги. Новата стока е по дефиниция самоцел. Не в смисъл, че такава е психиката на ДНЗВР, а в смисъл, че това е единственият достъпен за него начин да консумира „прима” в „п-с-п”, т.е. да направи реален за себе си факта, че участва в ръста, в печалбата;

- в своето свободно пазарно участие (тоест в избора си какво и къде да харчи) той се ориентира квази-капиталистически. Тоест не калкулира някаква стратегия, а „иска повече и още”.

Последното е от огромно значение и с огромни последици. Това също е близо до ума: та главният участник в пазара е с непазарен манталитет, главният двигател на „п-с-п” има нерационална, квази-капиталистическа мотивация. Да се вгледаме тук по-внимателно.

Пролетарият иска да живее (а не да умре от глад). Масовият човек иска да живее нормално (т.е. се чувства засегнат, лишен от нещо, което му се „полага”). ДНЗВР иска да живее по-добре. Но нота бене! От кого по-добре? По-добре от себе си. Това е решаващият нюанс – той все пак е капиталист, макар и квази.

Да си капиталист значи парите ти да се самоувеличават. Но все пак – казахме – ДНЗВР е квази-капиталист. Какво ли може да значи да живееш по-добре от себе си? Тоест нормалното да се състои в това да нарушава нормалното?

Единственият изход от този абсурд е: да живееш като някой друг.

Затова ДНЗВР е по природа безкласов: той просто гледа нагоре, към онова, което схваща като висши слоеве и този наглед дава кръга на неговите желания и на неговите „вечни дефицити”. Затова в ДНЗВР-обществото терминът „класи” може да бъде само в кавички. Класа означава качествена разлика. Тук по дефиниция разликата е количествена.

Това разяснява известния и толкова обсъждан парадокс: разликите в бедността и богатството растат и никога не са били по-големи от сега, но класовите различия намаляват и никога хората не са били по-еднакви като качество на желанията, мислите, културата и политическото си поведение. И

дрехите са еднотипни, и музиката, и храната. И партиите почти са загубили връзка с „класовото”. Е да, едно е петзвезден хотел, друго е тризвезден. Едно е Форд Фиеста, друго е Мерседес. Но тези опозиции, колкото и силни да са, винаги са от едната страна – от другата са колибата и каруцата.

Впрочем това, че „властващата класа” е във вътрешномрежови отношения, не е нещо ново. Като оставим роднинските отношения на хората, хилядолетие управлявали Европа, дори в „най-чистото” от феодализъм капиталистическо общество отношенията между самите капиталисти са мрежови, обменят се достъпи в много по-голяма степен, отколкото може да се предположи, когато се гледат от страни сделките. Всеки голям заем е вписан в рамките на мрежа, както чуваме в самата дума „кредит” („доверие”), в смисъл, че се развива и по логиката „дар – контра дар”, а не просто „стока – стока”.

Новото е попадането в мрежата на части от привично мисленото като „долна класа”. И разделянето на самата тази долна класа на две съвсем нови части: участващи в мрежите (лишени) и стоящи извън нея (излишни).

Получените три приличат на класи и вероятно са „наследници” на бивши класи, но все пак, ако могат въобще да се наричат с този термин, то само с уговорката (по Касирер), че са функция, а не субстанция.

Но като цяло, като изключим обитателите на дъното (кото не са елемент от ДНЗВР, а негови съседи, околна среда), класовите бариери са прокъсани. Което изобщо – видяхме – не значи, че неравенствата са намалели.

Този претенциозен извод обаче е бременен с огромен социологически скандал. Защото означава, че в съвременните западни общества 50, 60, а в някои страни до 70 – 80 на сто от хората са минали „от едната страна на барикадата”, тоест са нещо като „горна класа”. Това, разбира се, е невъзможно,

освен ако искаме да пеем блудкави апологетични химни за успокоение на богатите и красивите.

Пък и не съответства на схващането на самия ДНЗВР. Той, консуматорът, се чувства всякак, но не и на власт. Обратно, главата му е пълна с легенди по въпроса кой го управлява, включително и с разнообразни конспиративни теории.

Но кой го управлява, по дяволите, ако не е класа?

3. [Най-слабият в историята елит или защо парите са за бедните?]

Намираме се в деликатен момент. Описаните от Фуко до-модерни и модерни механизми на доминация не се регистрират. Нито (1) имаме класическа подлежаща на разглеждане власт (тоест въ-плътен ред), нито пък (2) „невидимото око” реализира дисциплиниращата си монотонна програма.

Има, впрочем, един твърд пункт, за който да се хванем. ДНЗВР се стреми не към собственост, а към достъпи. По-строго: да увеличава собствеността за него не е самоцел. Собствеността му трябва (а) за сигурност, (б) за да увеличи достъпите си. Ако капиталът е един нестихващ отговор на загадката „Как да съм по-силен от самия себе си” и е трупане не просто на пари, а на възможности да се трупат пари, то консуматорът, видяхме, има аналогична по структура, но различна по съдържание главоблъсканица: „Как да живея по-добре от себе си”. Гигантска е разликата между желанието да „живееш добре” и да „живееш по-добре”. Дистанцията е като между богатство и капитал. Кое то тласка консуматора към новите неща, които имат другите. Тоест го помества в пространството на един вечен дефицит, илюстриран от консумацията на по-високо консумиращите!

Оттук следва и един изящен изход, който обяснява кое държи ДНЗВР в подчинение без до-модерно насилие (т.е. без влас-

тови решения относно живота и смъртта, или почти без тях) и без среди на затваряне (т.е. без дисциплиниращи техники, или почти без тях). Достатъчно е пред погледа на ДНЗВР да се строи една система от раздалечени във времето достъпи.

Това е вече задоволително описано (вж. Рифкин) и тук ще скицираме само няколко пункта, на които не е обърнато внимание:

Преди всичко консуматорът обменя за достъпи своята предвидимост. Една метафора ще поясни това бързо. Масовият човек има естественото си превозно средство в лицето на „конския вагон”. В това драстично пространство той бива натикан, после хранен и поен (често на минимума, понякога под), след това разтоварен в пункт Б. Сделка с властта тук няма (а само подчинение), дори когато масовият човек се стреми към пункт Б. Дори ако си е платил билет за вагона. И в последния случай той само търпи и е пасивен. Всяка активност би била контравластово действие, защото би преčila на властите да преместят масата от А в Б.

Консуматорът е именно във фундаментална сделка с властта и това от пръв поглед личи на всяко летище. Последното е среда от съвсем нов вид (среда на контрол по Делюз, макар този термин да ни изглежда прибързан). Консуматорът се движи към самолета сам. Подлага се на многобройни и диференцирани процедури на контрол. Но не се и предполага, че той ще се опита да противодейства на властта или ще бъде пасивен. Възможните отклонения в неговото поведение са наистина калкулирани, но всички до едно водят само до резултата, че той ще загуби време, че ще трябва да изтича „още един кръг”, че ще бъде наказан като в биатлона за неточен изстрел, т.е. че ще отложи във времето желаните от него достъпи. Това действително е фундаментална сделка с властта, защото не само целите на двете страни са еднакви, но наблюдаваме перманентна тяхна взаимопомощ.

И така: срещу своята предвидимост – той получава достъпи. Които пък запълват един вечен дефицит.

Получаваме важно теоретическо предимство. ДНЗВР е в перманентна обмяна. Но той обменя не собственост, а власт.

При това запълвайки с размяна два различни дефицита:

- запълване на дефицита от своята предвидимост (един също така вечен дефицит, изпитван всякога от всички възможни власти)

срещу

- запълване на дефицита от достъпи.

Това е сигурен белег, че напипваме обменни мрежи от вида, който надълго анализирахме в отделна книга.

Излиза, че ДНЗВР е в подчинение, защото и доколкото е въввлечен в обменни мрежи. Мрежовата, а не класовата структура държи социалния ред.

Оттук произтичат две теоретически очаквания (които категорично се потвърждават от резултатите от прехода в страните на Източна Европа).

Разслоението не е „на класи”, а преди всичко на консуматори и неконсуматори (дъно). Последното е съвкупност от индивидите, които просто не са сключили въпросната сделка „достъпи за предвидимост”. (Кое то съвсем ясно се потвърждава от властовите стратегии за „работа със” или „интеграция на” въпросното дъно. Винаги виждаме един стремеж властите да набутат насила в ръцете на обитателите на дъното достъпи (главно образователни, хигиенни и пр.), срещу което да се повиши тъкмо тяхната предвидимост. Те биват третиращи като околна среда, а перспективата, която им се чертае, е интеграция в мрежите, в ДНЗВР.

По-труден е въпросът за онова, което застава на мястото на обичайната „горна класа”.

Как да си представим такава „класа“ (пояснихме смисъла на кавичките вече) или по-скоро слой, който може да осигурява подобна фундаментална сделка?

Какво да предположим за елит, който играе най-странния танц в историята на властта: Непрекъснато дарява власт (достъпи) надолу (към консуматорите). И непрекъснато снабдява същите с желание за повече достъпи. Тоест елит, който да съществува за сметка на властовия дефицит (дефицита на достъпи) на консуматорите.

Или в гротескна форма. За да мога аз да се задържа като такъв елит, трябва да подаря (да кредитирам) “съвкупния консуматор” с 1000 евро и в същия момент да породя у него нужда от 1 100! После веднага да задоволя тази му потребност, като му дам 1 100, но в същия момент да му покажа картинки за 1 200, та да ми иска още. И т.н.

Същински абсурд: овластяване чрез кредит и експроприране чрез промоция!

Впрочем тъкмо в този малко гротескен пункт нашият Голям пъзел започва да се сглобява. Та нали фазите на развитие на капитализма се редуват в зависимост от това какви нови опосредствания настъпват в базовото движение „п–с–п”!

Тук просто виждаме още едно важно самоопосредстване, самоусложняване на „п–с–п”. Не само възникват – както открива Бурдьо – символни капитали, но тези символни капитали добиват водещо значение и съществено опосредстват и решаващо насочват движението на съвкупния обществен капитал.

Това обаче не „го извършва някой”, а го прави самият ДНЗВР (естествено, без да подозира, че задава подобна структура). Тоест излиза, че наблюдаваме принципно нова фаза на капитализма.

Не е лесно обаче да се мисли за такъв свят като за капитализъм.

Първата и главна трудност, както ни изглежда, е свързана с понятията за “стока” и “обмен”. Можем ли да мислим за капитализъм в свят, в който основната “клетка” не е привичният еквивалентен стоков обмен? Тоест свят, в който се “обменя” власт и това е главното движение, причината на причините за всичко?

Но еквивалентен обмен на власт (на достъпи) е невъзможен. Властта в това се и състои, че един казва, а друг прави; че един е допуснат, а друг – не. Власт не може да се “обмени”, а само да се “дари”, да се отстъпи (или да се извоюва, отнеме).

А по мрежите тече именно власт (в различни форми).

На второ място, мрежовата мотивация (т.е. картината в главата на действащия мрежови агент) е радикално различна от класическата капиталова мотивация (където капиталистът действа рационално – търси по-висока печалба, а работникът също има ясна стратегия: старее се да увеличи заплатата си, цената на стоката “работна сила”).

С други думи, това е Свят, в който рационалността е донякъде кастрирана; актът на мрежово сплитане може да е всичко, може да е даже инстинкт, но не и строга калкулация. Но главното е, че за да расте, т.е. да бъде капитал, той сега трябва да дарява власт „надолу” и шансът му е само в това, че успява да увеличи и дефицита от достъпи на ДНЗВР!

Излиза, че мрежовата мотивация за „горната класа” е по-скоро отбранителна, отколкото “нападателна”. Тя е защита! Наистина тя е особена защита, която носи гигантски печалби, но не и напълно видими и изчислими предварително, т.е. не положени рационално като цел на дейност. По-скоро обратно: тя е защита на интерес(4). Има мотив (оцеляване, възпроизводство на статуси), а не формулирана цел. Мрежата се движи от очевидности и поражда интерпретации, но не по чистата логика на “за да”.

Но това значи да мислим свят, в който елитите са непрекъснато смъртно застрашени. Не както сме свикнали да ги виждаме в историята – да са застрашени от други елити или от „гнева на масите”. Разбира се, войни между и във мрежите има. И „ръмжене” на ДЗНВР също се случва. Но тези елити са фундаментално застрашени от самия извор на своето съществуване като елити, от ДНЗВР, не защото той „ще се сърди”, а защото могат да загубят възможност адекватно да го синхронизират. Значи ли това, че те танцуват по свирката на този “редник на мрежите” – консуматора?

Промяната в силата на елитите се регистрира и в промяната на самата тяхна видимост (5).

Този „най-слаб в историята елит” е изгубил едно „вечно” условие за възможност на своята доминация. Той е лишен от превъзходство! От принципна, „доказана” и качествена разлика с подвластните.

Ланселот от езерото трябва да победи, примерно, сър Пърсифал, което е не само отстраняване на конкурент, но и пряко доказателство (в очите на несражаващите се наблюдатели) на непреодолимо превъзходство над самите подвластни.

Елитът е по-богат, по-умел, правещ по-хубави машинки и стоки, по-силен, по-красив, по-знаещ, по-правоверен, „по-,,всичко и винаги от подвластните. Обичан или мразен, а всъщност винаги обичан и мразен, елитът винаги досега е имал, от една страна, власт, а от друга – видимост на тази власт. Видимост, зад която стои нещо, някаква структура. Сега обаче нещата са се обърнали. Въобще не защото някой се е скрил (каквото е класическото марксистко подозрение).

Променила се е дълбочинната структура. Допреди елитът може да употребява символи (като свои оръжия, средства). Сега самите символи са „капиталът”, самонарастващото. Защото те синхронизират ДНЗВР, чиято в крайна сметка е силата!

Много съсредоточено трябва да разгледаме този пункт. Елитът доставя само формата на властта, самата сила, самата власт не е „негова”. Той само танцува пред очите на ДНЗВР и реално управлява в степента, в която ДНЗВР действа по определен начин в отговор на този танц.

За разлика от (I) Ланселот, който убива Галахад пред очите на всички и става господар, взема земята, за разлика от (II) скрития зад невидимото дисциплиниращо око господар и собственик, сега г-н Мърдок не се крие зад госпожица Бритни Спийрс, нито пък зад господин Джордж Буш. Самият Буш, самата Спийрс са начините ДНЗВР да излъчва в определен синхрон силата си. Г-н Мърдок само се състезава със своите аналози в производството (или изнамирането) на символите. Драмата е в това, че госпожица Спийрс не представлява някого или нещо, не е „знак”, не е параван. Тя е чисто и просто тяло, което носи върху си фигура на масово съзнание, фигура на синхронизация на ДНЗВР. Тя (а по-точно символите, за които тук тя ни служи за гротескна метафора) е поела ролята на основен носител на реда.

Такава е главната последица от водещата роля на символния капитал, опосредствал класическото „п-с-п”.

Излиза, че елитът, „горната класа”, управляващите, богатите и красивите, са все повече значими не с богатството, а с „красотата” си. Дори ако не обърнем внимание на цялата плеяда „професионално красиви”, които заемат безпрецедентно важно място в поддържането и еволюцията на социалния ред, то достатъчно точно ще бъде да се каже, че в света на ДНЗВР класическото „Знанието е сила” е подменено с „Известното е силно”. И дори повече: „Известното става по-известно от това, че е известно!” Името, марката започват да струват едва ли не повече от целия капитал, защото те са главното в капитала, способността да се направляват парите на ДНЗВР.

Лесно е да си го обясним. ДНЗВР е толкова (финансово) мъгъщо същество, че достъпът до управление на парите на ДНЗВР и достъпът до неговите харчове е с порядъци и порядъци по-важен от всеки друг достъп до или притежание на капитали.

Това вече завършва разказа:

Започнахме с това, че някакви хора, за да увеличат парите си, купиха работна сила, машини и суровини, и продадоха тяхното съединение като стоки. Макар все още добри протестанти, сега те са еволюирали до съвсем друга порода. Виждаме агенти на мрежови взаимодействия, които се стремят да получат и получават достъп до парите на ДНЗВР. За да:

- произведат нови стоки за ДНЗВР,

- и да покажат на ДНЗВР картинки на тези стоки, та той да ги възжелае,

- и да дадат на ДНЗВР назаем собствените му пари, за да си купи тези стоки,

- и да работи ДНЗВР в заводите, произвеждащи тези стоки, и в магазините, продаващи тези стоки, и в работилниците за картинки на тези стоки, за да спечели пари и да връща (но никога да не върне) заема,

- и с върнатите пари да организира появата на още нови стоки и на още нови картинки за ДНЗВР,

- и т.н., и т.н.

Какво прекрасно обръщане! Като оставим социалното дъно, което е просто блато от човешки тела, върху което се е плъоснал ДНЗВР, то във възникналия социум да си богат, значи да имаш символни натрупвания (известност, доверие, кредит), а да си беден – да имаш „само” пари (!) и да искаш да бъдеш не какъвто си, а като тези „горе”, тези по телевизора. Парите се оказват за бедните! Които пък се строяват в консуматорска редица, обратно пропорционално на „собствеността” си. Колкото повече заеми имат – толкова по-реално бога-

ти са! Българинът Иван (1500 евро заем) страстно се стреми към „богатото” положение на французина Жан (15 000 евро заем). Като за същото г-н Иванов, предприемач, завижда на мосю Жане, предприемач. Понеже именно това съотношение между Иван и Жан дава възможност на мосю Жане да задлъжне 10 милиона, докато г-н Иванов дължи само 1 милион, с което мосю Жане е 10 пъти по-богат!

Действително абсурден свят, в който Mme La Terre и Mr Le Capitel играят своята призрачна игра (Маркс).

Но и свят, в който бившият роб, бившият селянин, бившият пролетарий, бившият масов човек, с една дума бившият подвластен, живее така добре, както никога не е живял в историята на човечеството. Той е най-здрав от досега съществуващите си аналози, най-образован, най-сит и най-чист. Най-малко унижаван, най-субектен. Най-свободен?

Затова ние двамата, авторите на този текст, не виждаме сериозни основания на многото пророчества за външни граници на съвременния капитализъм. Нито екологичните баланси, нито измислените „сблъсъци на цивилизациите”, нито изкуствено предизвиканите кризи в ДНЗВР няма да сложат край на „п–с–п”, освен по случайност. Защото нататъшната еволюция на ДНЗВР лежи – както винаги е ставало в историята досега – по линия на онова, което го прави възможен, а не по линия на поява на нов, външен фактор.

Мрежовият елит с лекота ще се впише в екологичната криза, ще я преформулира до сделки с достъпи. С още по-голяма лекота той ще включи в мрежите си и шейховете с чаршафи, и китайските „комунисти”, да не говорим, че вече е превърнал (мълниеносно!) всички раздухани истории и истерии за терористи в извор на своя стабилност...

Повече време ще отнеме мрежовото „покръстване” на 3-4 милиарда души. Но и тук не се вижда принципна бариера.

Да, тези нови мрежи засега са включили почти само населението на “златния милиард” (и съставляват самата плът на онова, което френският философ Жил Делъоз прибръзано коментира като “общества на контрола”). Те засега изключват онези “три четвърти от човечеството”, които са “прекалено бедни, за да имат дългове, и прекалено многобройни, за да бъдат затваряни”(6).

Но това е временно, защото е мутирала основната социална структура на “класическия капитализъм”: средата на затваряне - фабриката, болницата, затворът, училището... А затвореният човек на Мишел Фуко е заменен със “затрупан с дългове човек”(7), който главно се състезава с другите консуматори.

Самият социален статус е оголил своята същност: привидността, че статусът се опира на собственост, се е разпаднала. Става видим, едва ли не с просто око, един фундаментален факт: статусът е достъп, съвкупност от възможности(8). Последното е елемент от самата дефиниция на новите мрежи: те по съдържание са обмяна на влияния и достъпи, на възможности за ресурсно обезпечаване и позиции, от които може да се “говори властово”. Те са достъп до властови ресурс и изобщо власт: мъртва и жива(9).

Виждали сме, че в историята на човечеството социалната принуда произтича от някакъв връх и само в революционни моменти тръгва отдолу нагоре. Сега тя сякаш е променила “посоката”. Консуматорът е концентрирал огромна пазарна мощ: мощта на милиардите долари и евро, харчени ежечасно. Той пазарно е създал и донякъде дори подчинил “наглата раса на нашите нови господари” (Делъоз).

И: марионетките са оживели. Те движат кукловода. А той ги движи, както си иска. За да го движат те(10). Пружината на това перпетуум-мобиле е самопринудата, схващана от всекидневното съзнание като “свободен избор”, така възпяван от либералите.

Можем да зададем въпрос за съпротивите в подобно общество. Но хората още дори не са идентифицирали въпросната „нагла раса“, камо ли да се противят. Ще цитираме отново прекрасния „Постскриптум“ на Делъоз: „Неуместно е да се страхуваме или надяваме, уместното е да търсим нови оръжия“.

И теорията ги описва, поне по принцип: щом мрежите са вериги от обмен на достъпи, то антимрежите („третите мрежи“ на Деян Деянов(11), но вече в новите общества) са „мрежи на откази“, на съзнателна мрежова аскеза, на самоограничаване. Както човекът в средите на затваряне (фабрика, затвор, семейство) отпърво се опитва да чупи оковите, а сетне ги превръща в своя сила срещу дресьорите си, така и сега консуматорът разполага с могъществото на своята възможна авторепресия, на самоограничаването. И това е мощ с множител от милиарди човешки същества.

Това наистина изглежда като положителен отговор на въпроса „как тече съпротивата“, т.е. на въпроса за нейната форма. По-важното е обаче нейното съдържание, т.е. в какво се състои нейният ресурс? И точно тук получаваме един интелектуално красив отговор: тя се състои в нов вид преразпределяне на капиталовата печалба, на „прима“ в „п-с-п“. Но не за увеличение на потреблението, а в свободно избрана от индивида посока. Свободна в същинския смисъл: не като произвол и не като разширено възпроизводство на вече съществуващи обществени отношения, а като производство на нови отношения. Подобна постановка загатва за нова фаза в развитието на капитализма. И по интересен начин действително би „спасила Маркс“, макар и частично. Напълно заобикаляйки загиналата политическа доктрина на Маркс, във важен смисъл тя би запазила част от философското ядро на търсенията му – теорията за отчуждението, за началото на същинската свободна човешка история след капитализма и т.н., т.е. хуманната страна на учението му.

Излиза, че фундаменталните съпротиви в мрежовото общество парадоксално ще текат през формиране на нови, невиджани мрежи. Какво ли значи хората да тръгнат по пътя на “неполитическа революция”? Какво ли ще е състоянието на главите им?

Означава ли поява на нещо като нова световна религия (квазирелигия, идеология, етика) на хоризонта на развитието ни?

По-скоро да. Защото обитаваме несвобода от нов тип.

Границите на модерността няма как да не бъдат свързани с нейния генезис. А централна фигура на общественото съзнание (а тук говорим за съзнание, не за обективни форми) в модерността е преди всичко друго отказът от разбирането, че човек е виновен, лош, че човешкото същество живее, за да изкупи грехове. И заменянето му с не по-малко фундаменталната представа, че човекът по природа е прекрасен, чудесен дивак (следователно *tabula rasa*, материал за развитие чрез властови упражнения), когато покваряващите обществени форми и гадости развалят. (Откъдето произтича страстното редуване на проекти и „социални съоръжения” в Модерността, главната ѝ особеност.)

Възможна ли е, задава ли се трета гледна точка? Дали тя не е, че човек е лош, но иска да не е така? Че хората не се раждат равни, но биха искали да бъдат? Че няма бог, но ни се иска да имаше? Че индивидът е изтъкана от социални клише-та и автоматизми марионетка, но не желае такова битие?

В този финален пункт най-сетне можем да поясним защо цялото това изложение се води на марксистки жаргон (а не на един от много други съществуващи *Lingua Franca*). Работата е там, че получената стратификационна картина разрешава по особен начин може би най-голямото вътрешно противоречие на марксизма. Разисквано хиляди пъти, впрочем, и сводимо до следното:

Ако има историческо развитие, т.е. прогрес като природно-исторически процес, ако човешката свобода изисква материални и исторически предпоставки, то съпротивата (по-

вечето марксисти, разбира се, тук мислят революция) е също така марионетъчност. Ти се бориш за свободата си и това се оказва правилно или неправилно в зависимост от времето и мястото. В смисъл от успеха на тази борба. (И апропо тази революционна целесъобразност и произтичащият от нея абсолютен морален релативизъм са най-дълбокият извор на неизменното репресивно амплуа на марксистите на власт.)

В получената от нас „неокласова” картина виждаме, че съпротивата означава съзнателно, лично, осмислено и частично излизане от мрежите. А всъщност дори влизане в други самодейни мрежи. Предпоставки има, и история има, но няма нито гарантиран успех, нито въобще гарантирано бъдеще. Самата борба за свобода става някак си свободна, което не е малко.

И понеже последното изречение ни притеснява, защото заприличва на прекалено Голям разказ, ще приключим с един оплетен цитат на Улрих Бек:

„В началото на XIX век Кант поставя въпроса: как е възможно познанието? Успоредно на него днес, два века по-късно, звучи въпросът: *как е възможно (политическото) придаване на форми?* Не е случайно, че така се поставя един обобщен въпрос, който обвързва изкуство и политика.

„Тъй като според мен човешката история, заплахата за човека, неговата трагедия, започват едва днес – пише Готфрид Бен. – Досега олтарите на светците и крилата на архангелите са пазили човека. От потира и кръщелния купел се е леела светена вода върху неговите недъзи и рани. Сега обаче започва серията от големи и неразрешими за него злини”(12).

Отвъд Природа, Бог, Олтар, Истина, Каузалност, Аз, То и Свръх-аз започва „изкуството на живота”, както го нарече късният Фуко, или, както ние можем да кажем днес, изкуството на самоизграждането.”

Бележки:

1. Томас Хобс отговаря с една метафора на въпроса „как е възможен социален ред”, ако всеки индивид преследва егоистични цели. Възможно е заради Ливиатан (митично чудовище), т.е. заради държавата. Тя гарантира, че всеобщата индивидуална зла воля няма да се излее във „война на всички с всички”. Това „изкуствено тяло”, държавата, чудовището Левиатан, е фундаменталната гаранция за социалния ред, според Хобс. ДНЗВР (т.е. Динозавърът, прочетен консонантно) е закачка, обозначаваща онази грандиозна инстанция, която в края на ХХ век е „крайна причина” за реда, какъвто е. Търпеливият читател ще се убеди, че съвкупният консуматор (ДНЗВР), именно в качеството му на консуматор (а не на производител, примерно), е най-важното условие на стабилност в съвременния свят. Той е и най-важният фактор, обуславящ посоката на развитие на този свят.
2. Така физиците обозначават героя от мисловен експеримент: демонче, което отваря и затваря лека преграда, като така разделя молекулите в стаята на бързи и бавни. Пуска първите в лявата половина, а вторите – в дясната. Така в едната част на стаята би се образувал лед, а в другата – горещ газ, тоест би се нарушил вторият закон на термодинамиката.
3. Откриваме ли нещо общо при всички тези резонанси? Да, определено един и същи е предметът, който се изживява като застрашен: това е човешкото тяло. Единствената обща ценност на почти целия ДНЗВР е свещеното тяло на отделния консуматор. А може би то е дори предмет-носител на цяла невидима утопия: утопията за тялото (Вж. *Райчев, А. Привилегировани гледни точки. С., 2000, 133 и сл.*).
4. Да си припомним тезата на руския социолог Здравомислов: “Интересът е проекция за възпроизводство на статус”.
5. Поради опасността тук да се заплетем в стогодишен на-

учен спор, само ще вметнем, че с „елит“ тук обозначаваме онзи тънък обществен слой, който осигурява целостта на социума, неговата способност да разбира себе си и да действа (навън и навътре) като едно същество. Кое то в никакъв случай не се свежда само до политическата власт. Това поставя елита – както показват други наши изследвания – в позиция да огласява откъдени, трансценденции. Под което не трябва да се мисли само „нещо религиозно“, но и бъдещето, миналото, съноподобните и изобщо граничните състояния...- вж. *Райчев, А.* Цит. съч., с. 128 и сл.

6. *Дельоз, Жил* Постскриптур върху обществата на контрола - в „L'autre journal“, No.1, май 1990 (непубликуван превод на Антоанета Колева).

7. Пак там.

8. Че той, както и капиталът, парите и т.н. не са вещ, а обществено отношение, че собствеността е превърнатата форма на власт (Вж. *Райчев, А.* Цит. съч., с. 73 и сл.).

9. Пак там..

10. “Маркетингът интерпретира копнежите на клиента”, пише Норберт Болц в “Консумистически манифест” (превод Александър Андреев, ИК “Критика и хуманизъм”). “И в крайна сметка желанието на клиента не е нищо друго, освен интерпретация. А онова, което самите хора мислят за своите копнежи, е само симптом на тези копнежи”.

11. *Деянов, Д.* Увод в логиката и методологията на хуманитарните науки. (Хуманитаристиката след смъртта на човека). Пловдив, 2001.

12. *Benn* (1979: 150f): *Essays und Reden*, Frankfurt/M, цитиран по *Beck, Ulrich*: *Die Erfindung des Politischen*, Frankfurt/M. 1993.

СОЦИАЛНАТА СТРАТИФИКАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ (1999 – 2007 г.)

Кольо Колев

Това изследване стартира преди 10 години благодарение на подкрепата на Фондация „Фридрих Еберт“, на която изразяваме дълбоката си признателност, както и на хората и институциите, подкрепили усилията ни през тези години.

За изследването

По-долу ще видите само малка част от резултатите от едно изследване, продължаващо вече близо десет години. Данните са от серия представителни за страната изследвания, проведени от агенция “**Медиана**” в периода юни 1999 г. – май 2007 г. с над 17 000 човека над 18 години. (Изследванията набират и информация за децата в тези домакинства и обхващат допълнително още 5 190 деца.) Изследването, проведено в периода декември 2006 г. – май 2007 г., обхваща 3 590 пълнолетни лица. От 1999 г. досега се използва абсолютно идентична методика за определяне на стратификационното разслоение в обществото. **Данните са напълно сравними!**

Стратификационното деление е направено на базата на **потреблението** – измерено не като самооценка, а като отчет за изминал период от време. В резултат разграничаваме 6 вида стратификационни (потребителски) групи в следното съотношение към май 2007 г.:

КАКВО СЕ СЛУЧИ ОТ 1999 Г. ДО 2007 Г.

СОЦИАЛНА СТРАТИФИКАЦИЯ В БЪЛГАРСКОТО ОБЩЕСТВО

1999-2007 година

(ИЗМЕРЕНА ЧРЕЗ ПОТРЕБЛЕНИЕ)

	1999	2002	2004	2005	2006	2007
ЗАМОЖНИ	1.6%	3.9%	5.9%	7.0%	9.2%	8.8%
ДОБРЕ	4.0%	6.9%	10.4%	11.8%	11.9%	15.7%
БЕЗ ГОЛЕМИ МАТЕРИАЛНИ ПРИТЕСНЕНИЯ	14.9%	24.7%	25.3%	28.6%	29.2%	29.2%
МАТЕРИАЛНО ПРИТЕСНЕНИ	27.3%	24.4%	25.2%	23.7%	22.6%	24.9%
БЕДНИ	38.3%	34.8%	28.9%	24.6%	24.5%	19.1%
МИЗЕРСТВАЩИ	14.0%	5.3%	4.3%	4.4%	2.7%	2.3%

Основни изводи

- За период от осем години крайната мизерия е намаляла седем пъти (!), а бедността като цяло - два пъти и половина.

- Групата на добре вписалите се в пазарните отношения хора се е увеличила четири пъти за посочения период.

- За първи път от 1998 г. повече от половината от хората са над чертата на тежките материални притеснения, засягащи ежедневните им жизнени потребности.

- Безработицата намалява и се концентрира основно сред нискообразованите и нискоквалифицирани слоеве от населението. Очертава се дефицит на квалифицирана работна ръка.

- Структурата на заетостта по показателя държавен-частен сектор на икономиката е вече практически идентична с редица западноевропейски страни. На практика това показва, че преходът (мислен като икономическа трансформация) е завършил.

- Като цяло качеството на работната ръка расте - над 50 % от младите хора (18-35 г.) имат достъп до компютър, близо половината ползват Интернет, близо 30 % се справят със западен език, висшистите сред младата генерация доближават 30 %.

- Заедно с това се увеличава и делът на младите хора не само без основно образование, а въобще без образование. Към момента те представляват около 10 % от младата генерация и техният дял се е покачил почти два пъти в сравнение с по-възрастните поколения.

- Оформена е стабилна социална група, която няма шансове за реализация на трудовия пазар – хора без образование, квалификация, неграмотни. Има всички данни да твърдим, че е налице и разширено генерационно възпроизводство на тази група – ако не се реализира адекватна социална политика в тази насока.

- Една четвърт от младата генерация (хората до 35 г.) попада в тази група на “млади аутсайдери”.

- Очертава се картина на дефицит на работна ръка, от една страна, и наличието на огромна група български граждани „излишни хора” (около 140 000 млади българи), които не представляват работна ръка, поради липса на квалификация, а в част от случаите дори и на елементарна грамотност.

- Наблюдаваме затихване на динамиката на стратификационно придвижване нагоре. Вероятно наблюдаваме стабилизация на вече утвърждаващото се стратифицирано общество и консолидация на стратите.

- Имаме основание да приемем, че вече са изчерпани „естествените ресурси” на общото повишаване на материалното благосъстояние в обществото. Временно отпадналите от пазара на труда специалисти (като резултат от икономическите трансформации) са намерили отново своето място в след-преходната икономика на страната. Не може да се очаква обаче, че неквалифицираната работна ръка ще продължи общото отгласкване от „дъното”.

- Наблюдава се процес на „затваряне” на стратите и генерационно възпроизводство чрез достъпа до образование. Категорията „учащи” при младите хора (18-25 г.) се появява едва в горните три стратификационни групи.

- Един от най-тежките проблеми пред българското общество в момента е съдбовната връзка между материалните възможности на родителите и възможността на децата им да продължат образованието си. Застрашени от перспективата да не достигнат дори и средно образование са около 30% от децата в страната.

- Здравният статус на децата – достъпът до почивка, стоматологична и здравна помощ, е изключително тясно обвързан с материалните възможности на родителите. Особено що се отнася до почивката и стоматологичната помощ.

- Ромският проблем се очертава като най-тежък проблем както сега, така и в обозримо бъдеще. Налице е ясна тенденция за „ромизация” на бедността заедно със засиленото самоосъзнаване на тази група като дискриминирана. Това създава предпоставка за етническа конфронтация в непосредствено бъдеще.

- Налице е процес на „ромизация” на обществото като цяло. Възпроизводството сред тази общност е разширено за разлика от останалите общности – българи, български турци.

- В непосредствена перспектива (в рамките на 5-10 г.) ще наблюдаваме негативната картина на вторично увеличаване на бедността и мизерията в българското общество като цяло - ако не бъдат взети мерки за образователната и трудова интеграция на ромската общност.

- Наблюдава се засилен инфлационен натиск от рязкото повишаване на заплатите. Нарастването на заплатите в момента изпреварва значително повишаването на БВП. Донякъде успокоителен е фактът, че това се отнася преди всичко до заплатите на висококвалифицираната работна ръка.

- Наблюдава се рязък спад на емиграционните настроения сред младите и особено сред високообразованите слоеве. Емиграцията за тях все повече губи икономическия си смисъл.

- Налице е ясно открито „богатомразство“, затихващо „сиромахомилство“ и неприемане на стратифицираното общество като цяло. В основата на тази нагласа лежи появата на „хората над мен“ и неприемането на социалната справедливост на новата йерархична структура на обществото.

- Като цяло (като масова социално-идеологическа доктрина) отсъства идеята, че трудът, хъсът и амбициите на отделната личност са в основата на нейния просперитет. Това, до голяма степен, предопределя и пасивността, а заедно с нея и реалната перспектива на хората.

- Наблюдават се постепенни генерационни промени в това отношение – появата на „по-капиталистическа“ младеж.

- Като цяло обществото се намира в състояние на перманентна неудовлетвореност от държавата, институциите, политиката. Те са виновни за „загубите“ на личността, но определено нямат заслуги за просперитета. Наблюдава се своеобразна „приватизация на активите и одържавяване на пасивите“ по отношение на личния живот.

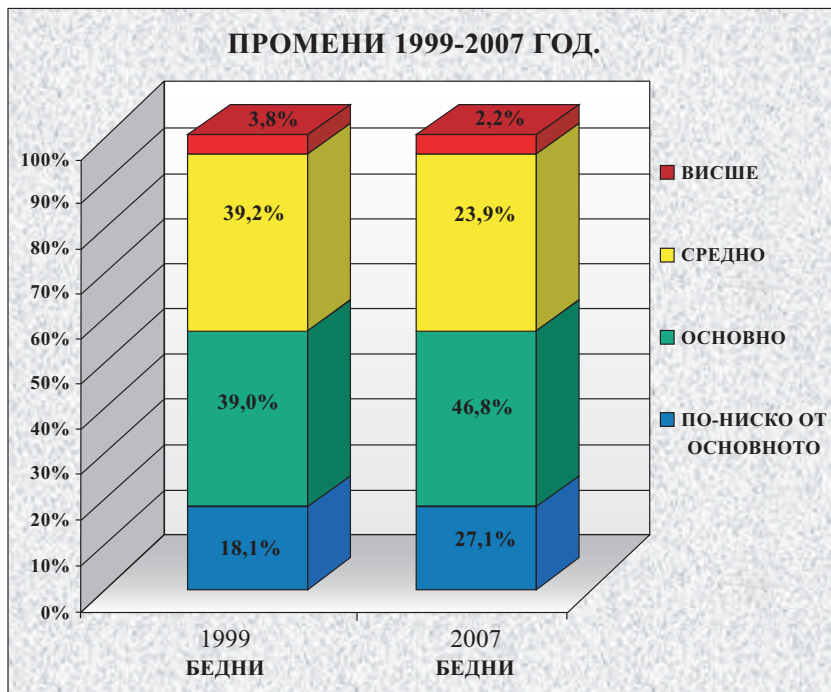
“СКОКЪТ”

ПРОМЯНА В СТРАТИФИКАЦИОННАТА СТРУКТУРА НА ОБЩЕСТВОТО – 1999 – 2007 Г.

Данните са напълно сравними!

СТРАТИФИКАЦИЯ И ОБРАЗОВАНИЕ
ОБРАЗОВАТЕЛНА СТРУКТУРА НА БЕДНОСТТА*
 (ДЯЛ НА ХОРАТА СЪС СЪОТВЕТНОТО ОБРАЗОВАНИЕ В
 ГРУПАТА НА „БЕДНИТЕ“ = 100 %)

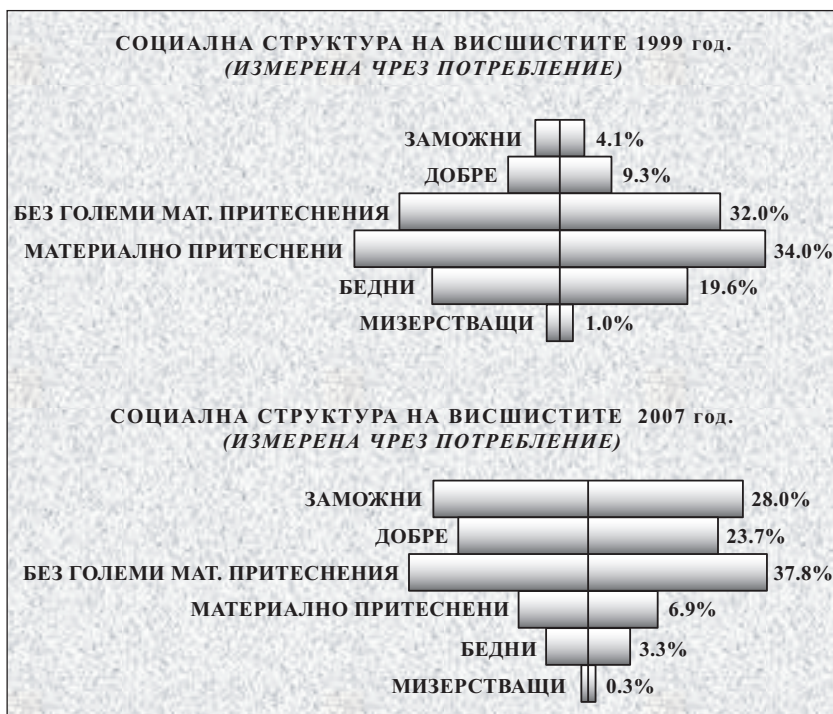

**В категорията „БЕДНИ“ са обединени двете долни страти - „МИЗЕРСТВАЩИ“ и „БЕДНИ“, от използвания от нас стратификационен модел.*

Само преди осем години близо половината (43 %) от бедността се формираше от високообразованите социални слоеве. Към момента техният дял в тази незавидна група е 25 % и се носи преди всичко от възрастните, напуснали трудовия пазар (както може да се види на следващите страници).

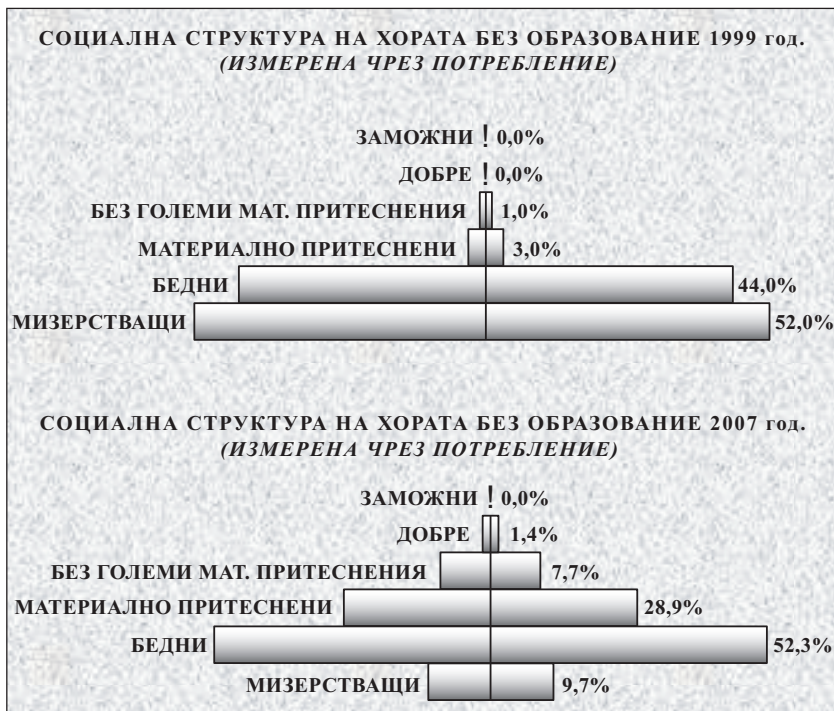
Това, което се случва, е, че високообразованите слоеве намират своето място в новите икономически отношения, докато нискообразованите слоеве се маргинализират (особено вярно за хората без образование).

ПРОМЕНИ В СТРАТИФИКАЦИОННАТА СТРУКТУРА ПРИ ВИСШИСТЕ И ХОРАТА БЕЗ ОБРАЗОВАНИЕ (1999 – 2007 г.)

На практика при висшистите наблюдаваме почти пълно обръщане на картината – от 21 % “бедни” и “мизерстващи” през 1999 г. и 4 % “ЗАМОЖНИ” сега имаме 28 % „заможни” и 4% “бедни”.

Тази картина е много далеч от това, което наблюдаваме при останалите групи и преди всичко сред хората без образование и квалификация:

И тук има известно подобрене. Но докато при висшите можем да говорим за качествен скок, то в случая става дума за “пълзене” и мъчително отгласкване от дъното на мизерията просто към по-търпимата бедност.

ПРОМЯНА НА КАЧЕСТВОТО НА РАБОТНАТА РЪКА

ДОСТЪП ДО КОМПЮТЪР ПРЕЗ ГОДИНИТЕ

% от работоспособното население (18-60 години)

	1999	2002	2004	2005	2006	2007
ИМАТ ДОСТЪП ДО КОМПЮТЪР	18,3	22,8	26,4	38,1	41,0	43,0

ДОСТЪП ДО ИНТЕРНЕТ ПРЕЗ ГОДИНИТЕ

% от работоспособното население (18-60 години)

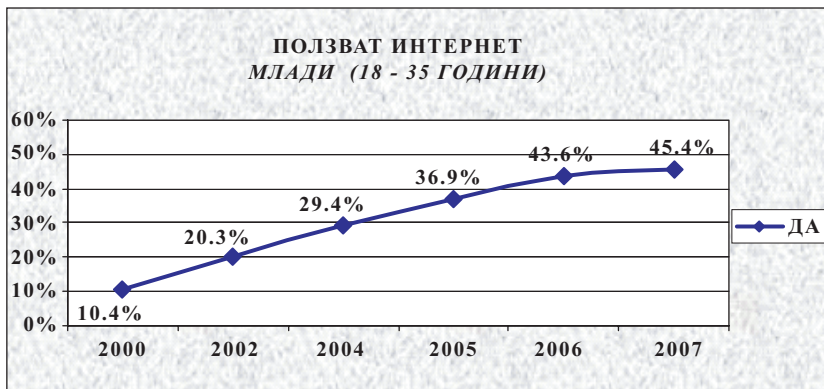
	1999	2002	2004	2005	2006	2007
ПОЛЗВАТ ИНТЕРНЕТ	7,2	13,8	18,4	26,5	28,9	34,1

МЛАДИТЕ (18-35 Г.)

ДОСТЪП ДО КОМПЮТЪР ПРЕЗ ГОДИНИТЕ

ДОСТЪП ДО ИНТЕРНЕТ ПРЕЗ ГОДИНИТЕ

ЕМИГРАЦИОННИ НАСТРОЕНИЯ СРЕД МЛАДИТЕ

„АКО ИМАТЕ ВЪЗМОЖНОСТ ВЕДНАГА ДА СЕ ПРЕСЕЛИТЕ В ЧУЖБИНА, БИХТЕ ЛИ ГО НАПРАВИЛИ ?”

*Разликата до 100% е за сметка на отговорилите „Не знам”

Данните от изследванията показват отчетлива тенденция за намаляване на емиграционните настроения сред младите хора. Трудовият пазар в страната се е отворил широко за тях – особено за тези с образование, квалификация, компютър, западен език. Безработицата при тях е по-ниска, отколкото при възрастните поколения. Заедно с това естествено нараства и материалното им благосъстояние.

Същевременно пазарът на труда в България изпитва нарастващ дефицит на висококвалифицирани млади кадри. За младите висшисти и средни специалисти е все по-лесно да си намерят работа.

Материалният стимул за емиграцията на младите хора става все по-слаб.

Все още има поток на Запад, но той изтънява все повече и повече.

“КРАЯТ НА ПРЕХОДА”

ЗАЕТИ В ДЪРЖАВНИЯ И ЧАСТНИЯ СЕКТОР

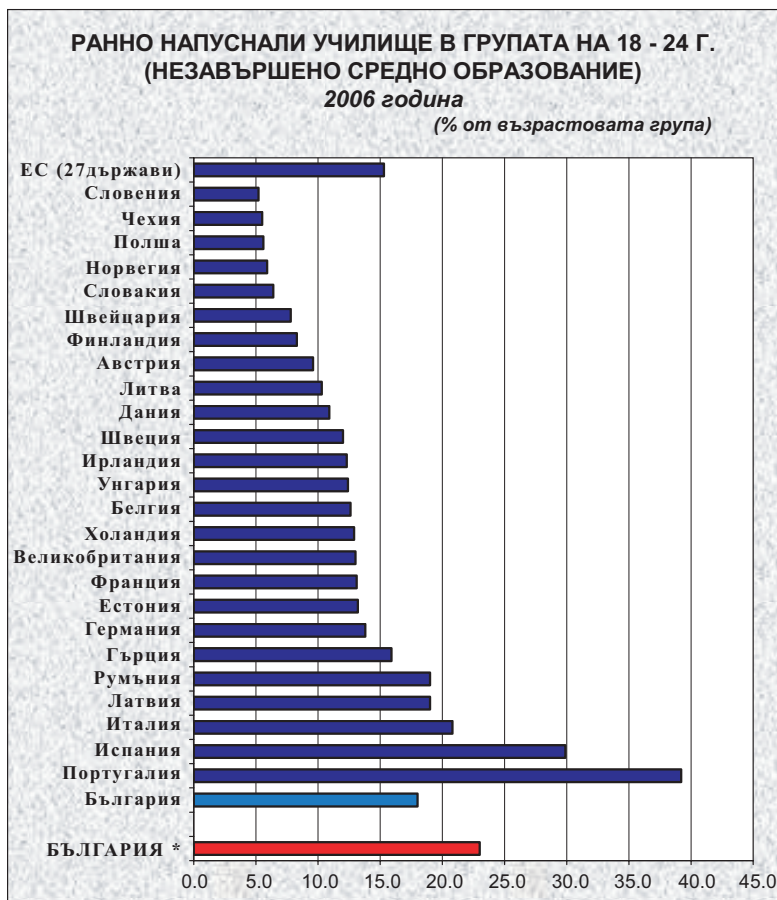

Източник: Survey on public sector employment statistics, Bureau of Statistics, ILO, October 1998. - Макар и по-стари, данните са напълно сравними. Изследванията на МОТ (Международна организация на труда) показват, че това съотношение е практически константа за развитите страни.

* Данните за България са от настоящото изследване.

Разглежданото съотношение е сигурен индикатор за тип икономическа структура на съответното общество. България, българската икономика, е съпоставима с останалите страни. **Преходът практически е свършил!**

ОТПАДАНЕ ОТ УЧИЛИЩЕ (НЕЗАВЪРШЕНО СРЕДНО ОБРАЗОВАНИЕ)

Източник: Евростат

* Данни за България от настоящото изследване – 2007 г.

	19-25 ГОДИ- ШНИ	26-35 ГОДИ- ШНИ	36-45 ГОДИ- ШНИ	46-60 ГОДИ- ШНИ	НАД 60 ГОДИ- ШНИ
С ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ	28.7	21.5	17.3	13.2	4.8
СЪС СРЕДНО ОБРАЗОВАНИЕ	48.7	55.2	60.9	59.6	35.0
С ОСНОВНО ОБРАЗОВАНИЕ	13.5	17.1	16.5	21.7	43.4
БЕЗ ОБРАЗОВАНИЕ	9.2	6.3	5.3	5.5	16.8

ОБРАЗОВАТЕЛНА СТРУКТУРА НА ОБЩЕСТВОТО

% в съответната възрастова група

Ясно се забелязва тенденцията както за увеличаване на дела на висшестите, така и за увеличаване на дела на хората, недостигнали дори и до основно образование. От една страна, обществото „произвежда” все повече висококвалифицирани млади хора (с компютърни умения, ползващи Интернет, със западен език). От друга обаче, „произвежда” и нарастваща маса обречени на маргинализация млади хора, които няма да могат да намерят своето място на трудовия пазар. На практика изтънява гръбнакът на едно икономически стабилно общество – масовото средно образование.

Както може да се види от данните, вкарването на „пазарни отношения” в образователната система (разходите за учебници, транспорт, квартира, а често дори и дрехи и храна) изхвърля значителна част от младите хора от нея.

Данните очертават мрачни перспективи. За близо една четвърт от младата генерация трудно можем да кажем, че представлява реална работна ръка. Тези млади хора трудно ще се впишат на пазара на труда.

СТРАТИФИКАЦИЯ И ДОСТЪП ДО ОБРАЗОВАНИЕ

% от децата в ученическа възраст в различните страти

	УЧАТ	НЕ УЧАТ	
БЕДНИ	83,7	16,3	100
МАТЕРИАЛНО ПРИТЕСНЕНИ	87,0	13,0	100
БЕЗ ГОЛЕМИ МАТЕРИАЛНИ ПРИТЕСНЕНИЯ	92,6	7,4	100
ДОБРЕ	91,5	8,5	100
ЗАМОЖНИ	95,6	4,4	100

КАКВО ОБРАЗОВАНИЕ ЩЕ ЗАВЪРШАТ НА ПРАКТИКА ДЕЦАТА*

	БЕД-НИ	МАТЕРИАЛ-НО ПРИТЕС-НЕНИ	БЕЗ ГОЛЕМИ МАТ. ПРИТЕС-НЕНИЯ	ДОБРЕ	ЗАМОЖ-НИ
ВЪОБЩЕ НЯМА ДА УЧИ	1,4	1,6	0,0	0,0	0,0
НЯМА ДА ЗАВЪРШИ 7 КЛАС	10,1	0,8	1,5	0,0	0,0
ОСНОВНО, ЩЕ ЗАВЪРШИ 7 КЛАС	31,9	12,6	4,1	0,7	1,0
СРЕДНО	39,1	48,0	35,6	27,7	11,1
ВИСШЕ/ ПОЛУВИСШЕ	17,4	37,0	58,8	71,5	87,9

**По преценка на родителите*

Един от най-страшните резултати от това изследване е, че категорията „учащи” (във възрастта над 18 г.) се поя-

вява едва в горните три стратификационни групи! Това, естествено, не означава, че в долните три групи няма младежи, които следва да завършат средното си образование (респ., да бъдат студенти). Това означава просто, че образованието е изключително тясно обвързано с материалните възможности на семейството. Младежите от бедни семейства просто не могат да учат – поради финансови причини не завършват средно образование, не продължават нагоре!

Горните данни показват, че ни очаква затворено генерационно възпроизводство на настоящото стратификационно деление в обществото чрез достъпа до образование (и диференциацията в неговото качество).

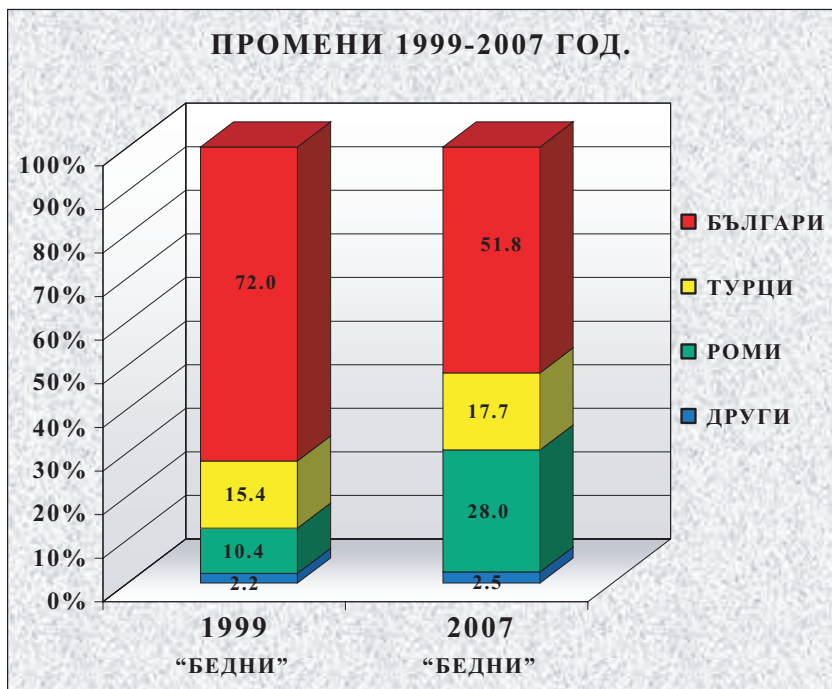
Затварянето на „вратата“ за вертикално стратификационно движение чрез образованието е най-голямата опасност не само за българското, но и за всяко общество. На първо място, в чисто икономически смисъл една трета от децата и младежите са с минимални шансове за трудова реализация и самите те ще бъдат източник на бедност. На второ място (но не по значение), по този начин се формира общество, заредено с огромни вътрешни напрежения. Социалното напрежение не може да се канализира в посока на амбиция, хъс за израстване, а се натрупва като агресия срещу обществото.

Стратификация и етнос

ЕТНИЧЕСКА СТРУКТУРА НА БЕДНОСТТА*

(% НА ХОРАТА ОТ РАЗЛИЧНИТЕ ЕТНОСИ В ГРУПАТА НА „БЕДНИТЕ“)

Сред трудовактивното население

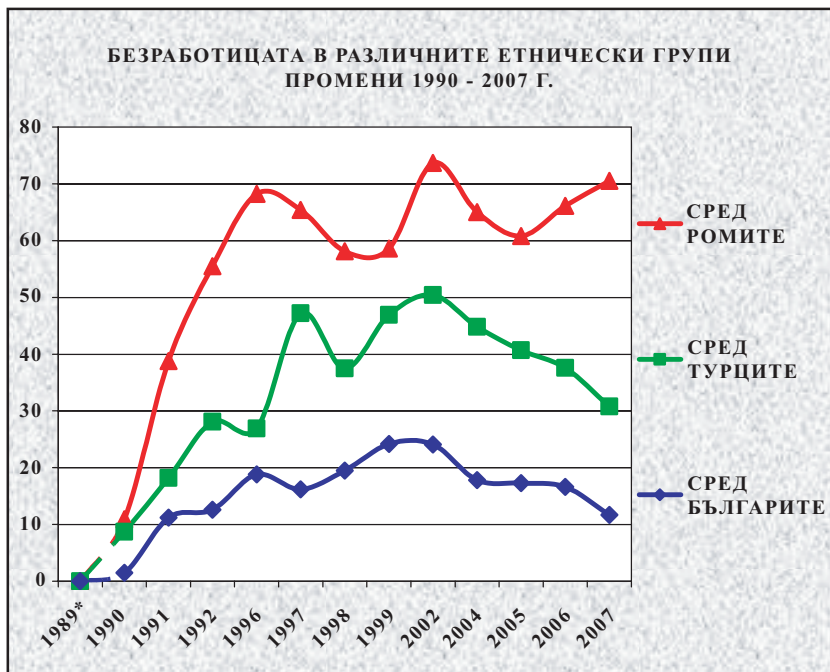
**В категорията „БЕДНИ“ са обединени двете долни страти - „МИЗЕРСТВАЩИ“ и „БЕДНИ“ от използвания от нас стратификационен модел.*

Делът на ромите от общата бедност се е увеличил близо три пъти – от 10 % през 1999 г. до 28 % през 2007 г.

Това, което се случва, е, че останалите постепенно напускат тази незавидна група, а ромите остават. Съответно техният дял се увеличава.

При запазване на съществуващите условия можем да прогнозираме в близко бъдеще почти пълна ромизация на бедността.

БЕЗРАБОТИЦАТА В РАЗЛИЧНИТЕ ЕТНИЧЕСКИ ГРУПИ, ПРОМЕНИ 1990 – 2007 ГОДИНА

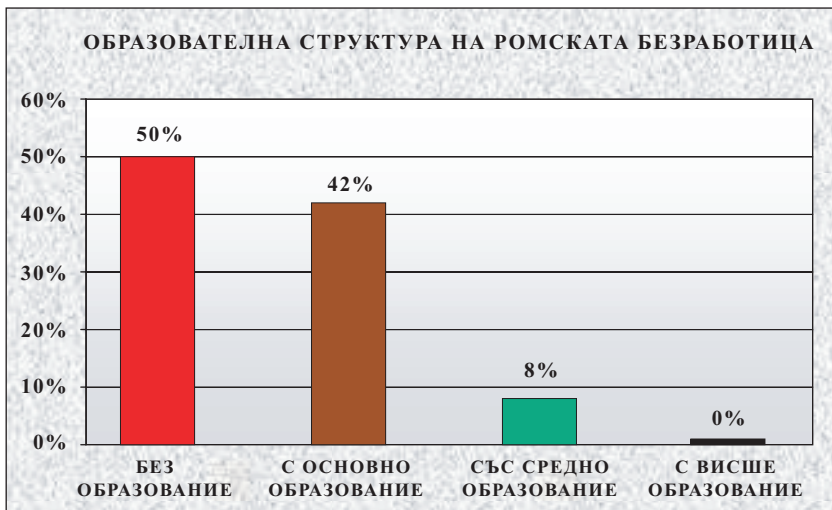

* Става дума за декларирана безработица.

На практика в „средностатистическото ромско домакинство“ се наблюдава под един работещ в него (0.73 работещи). Същевременно се оформя и групата на генерационно-безработните роми. Една пета от безработните роми никога не са почвали работа.

ОБРАЗОВАТЕЛНА СТРУКТУРА НА РОМСКАТА БЕЗРАБОТИЦА

% от безработните роми

За над половината от безработните роми трудно можем да кажем, че изобщо представляват „работна ръка“. Както може да се види от следващите графики, близо половината от тях са напълно или функционално неграмотни.

Същевременно следва да се подчертае, че тук не става дума за временна безработица, а вече дори за генерационна – безработни „деца“ на безработни родители.

Какви са техните шансове да намерят своето място на трудовия пазар?

РЕПРОДУКТИВНИ НАГЛАСИ

**„АКО ЗАВИСЕШЕ САМО ОТ ВАШЕТО ЖЕЛЕНИЕ,
КОЛКО ДЕЦА БИХТЕ ИСКАЛИ ДА ИМАТЕ?“**

*% от 15-35 - годишните в съответната
етническа група*

	БЪЛГАРИ	БЪЛГАРСКИ ТУРЦИ	РОМИ
ЕДНО	17.8	8.5	1.2
ДВЕ	68.7	70.7	49.4
ТРИ И ПОВЕЧЕ ДЕЦА	12.0	18,3	45,9
НИТО ЕДНО	1,6	2,4	3,5

СЪОТНОШЕНИЕ НА ЖЕЛАН И РЕАЛЕН БРОЙ ДЕЦА

	БЪЛГАРИ <i>до 35 години</i>	БЪЛГАРСКИ ТУРЦИ <i>до 35 години</i>	РОМИ <i>до 35 години</i>
СРЕДЕН ЖЕЛАН БРОЙ ДЕЦА	2.03	2.22	2.75
	БЪЛГАРИ <i>от 30 до 42 години</i>	БЪЛГАРСКИ ТУРЦИ <i>от 26 до 40 години</i>	РОМИ <i>от 24 до 36 години</i>
СРЕДЕН РЕАЛЕН БРОЙ ДЕЦА	1.49	1.82	2.35

Няма никакво съмнение, че се променя етническата структура на обществото. Може да се построи прецизен математически модел, който ще ни позволи да прогнозираме точното съотношение на етносите в 10-15-20 - годишен разрез. Дори и най-грубото пресмятане обаче, ни дава възможност да прогнозираме, че след около 25 години във възрастовата група

15-28 г. около 40 % от младежите ще са роми (при запазване на съществуващите нагласи). Стимулите за насърчаване на раждаемостта, от една страна, и „силовото” изхвърляне на ромите на трудовия пазар – чрез прекратяване на социалните помощи за продължително безработните и работоспособните – ще засилят процеса. (Замяна на отнеманите помощи за безработица с помощите за раждане и отглеждане на деца.) Заедно с промяната на етническата структура на обществото ще се променя и образователната му структура.

ОБРАЗОВАНИЕТО НА ДЕЦАТА В РАЗЛИЧНИТЕ ЕТНИЧЕСКИ ГРУПИ

„КАКВО ОБРАЗОВАНИЕ ЩЕ ЗАВЪРШАТ ДЕЦАТА ВИ СПОРЕД ВАС?”

	БЪЛГАРИ	БЪЛГАРСКИ ТУРЦИ	РОМИ
ВЪОБЩЕ НЯМА ДА УЧАТ	0.1%	0.0%	1.2%
НЯМА ДА ЗАВЪРШАТ 7-МИ КЛАС	0.1%	6.1%	11.8%
ОСНОВНО	1.6%	10.1%	53.3%
СРЕДНО	25.1%	60.1%	30.2%
ВИСШЕ/ПОЛУВИСШЕ	73.2%	23.7%	3.6%

**Според родителите*

НЕПРИЕМАНЕ НА СТРАТИФИЦИРАНОТО ОБЩЕСТВО

% от всички

„СМЯТАТЕ ЛИ, ЧЕ Е ЕСТЕСТВЕНО ХОРАТА ДА СЕ ДЕЛЯТ НА БЕДНИ И БОГАТИ?“	ДА	52.2
	НЕ	36.1
„СМЯТАТЕ ЛИ, ЧЕ Е НЕОБХОДИМО ДА СЕ СНАЦИОНАЛИЗИРАТ КАПИТАЛИТЕ НА ВСИЧКИ ЗАБОГАТЯЛИ В ПОСЛЕДНИТЕ 18 ГОДИНИ (СЛЕД 1989 Г.)?“	ДА	54.0
	НЕ	16.7
„СМЯТАТЕ ЛИ, ЧЕ ДОХОДИТЕ НА НАЙ-БОГАТИТЕ НЕ ТРЯБВА ДА НАДВИ- ШАВАТ ПОВЕЧЕ ОТ ТРИ ПЪТИ ТЕЗИ НА НАЙ-БЕДНИТЕ?“	ДА	52.7
	НЕ	15.0
„СМЯТАТЕ ЛИ, ЧЕ БОГАТИТЕ ТРЯБВА ДА СЕ ОБЛОЖАТ С ТАКИВА ДАНЪЦИ, ЧЕ ДОХОДИТЕ ИМ ДА НЕ НАДВИШАВАТ СЕРИОЗНО ТЕЗИ НА ОБИКНОВЕНИТЕ ХОРА?“	ДА	49.9
	НЕ	17.9
„СМЯТАТЕ ЛИ, ЧЕ ВСИЧКИ, КОИТО ИМАТ НАД 1 МИЛИОН ЛЕВА (ПАРИ ИЛИ ИМОТИ), СА ЗА ЗАТВОРА?“	ДА	40.1
	НЕ	27.4

** Разликите до 100% са за сметка на неизразилите мнение.*

БИХТЕ ЛИ ВЪЗСТАНОВИЛИ ПРЕДИШНАТА СИСТЕМА (ОТПРЕДИ 10 НОЕМВРИ 1989 г.) ИЛИ БИХТЕ ПРЕДПОЧЕЛИ СЕГАШНАТА?

% от всички

	2002	2004	2005	2006	2007
БИХА Я ВЪЗСТАНОВИЛИ	31.8	29.1	34.1	37.5	37.9
БИХА ПРЕДПОЧЕЛИ СЕГАШНАТА	25.5	34.7	34.2	27.8	28.4
НЕ МОГАТ ДА ПРЕЦЕНЯТ	42.8	36.3	31.7	34.6	33.7

Степента на неприемането на социалното неравенство е право пропорционална на усещането за собственото местоположение по стратификационната стълба – колко има под теб и колко над теб.

Трябва да се отбележи, че това не е отрицание на стратифицираното общество въобще. Напротив, тези под мен „заслужено” заемат своето положение. Проблемът е с „хората над мен”. Те вече определено не заслужават своето облагодетелствено положение „над мен”. То като правило е резултат от мошеничество, кражба и нечисто възползване от конвулсиите на прехода.

Всъщност наблюдаваме най-разпространения икономически механизъм на прехода, но в социално-психологически смисъл – „приватизация на активите и одържавяване на пасивите”. За личния успех и материалния просперитет е „виновна” самата личност. За неуспеха категорично е виновна държавата, политиката и политиците, „агентите на ДС” и други външни фактори.

ПОЛЮСИТЕ В СОЦИАЛНАТА СТРАТИФИКАЦИЯ И РИСКЪТ ОТ ИЗБУХВАЩА ОБЩЕСТВЕНА КОНФЛИКТНОСТ

Михаил Мирчев

Структурна основа за нарастване на конфликтността

Интегрирането на България в Европейския съюз бе чакано като условие и рамка, в която обществената конфликтност у нас ще затихне – и като граждански потенциал, и като политически организирана и провокирана, и като икономическа база. Това в по-дългосрочна перспектива вероятно ще стане. Но в изминалите вече 18 месеца, както и в краткосрочна и средносрочна перспектива, не само, че не стана и няма да се реализира, а дори обратно – структурната основа за висока конфликтност става все по-релефна. Именно структурна обществена основа за конфликтност.

Структурна в стратификационен, в народностно-национален, в политическо-партиен, в икономическо-регионален, както и в поколенческо-професионален план:

Първо, европейските национални държави са основани на унитарността (дори, когато имат силен федерален компонент), на националната идентичност и консолидация, на силна държавна политика и администрация, която целенасочено и последователно отстоява т. нар. “*национален* интерес” в рамките на европейската общност и в общия процес на общеевропейска интеграция. В общодържавен и политически план и във всички тези измерения България има очевидни проблеми. Общият им знаменател е, че често действат като врагове на самите себе си,

пропускаме своите ползи, източваме потенциала си, предаваме интересите си. А това не може да не поражда остри конфликти – политически, чрез националистични и екстремистки партии, етно-народностни и в перспектива ксенофобски.

Второ, в България етническите партии вместо да отмират, за да се смекчи и надмогне сегрегационният принцип на тяхната активност и егоистично използване на държавата, нещата се влошават. ДПС вместо да става по-малко етническа, фактически засилва дейността си като сегрегираща българските турци. Включително чрез народностно изтласкване и дискриминиране на българите и православните в общините и градовете, в които те имат политическата власт, където са овладели икономическото пространство и имат надмощие като етнонародностен състав на населението. В същия сегрегационен модел вече няколко години до ДПС действа и набира сила циганската (ромска) партия Евророма. Сега отново се говори за регистрация на помашка партия. Тя вероятно ще има като своя непосредствена задача да не допусне доминация на ДПС над българо-мохамеданските общности. Но неминуемо ще се стигне и до обратното – такава партия би действала и като отделяща и противопоставяща българо-мохамеданите на православните и на българската нация като цяло.

Трето, в България продължават два фатални политически процеса. *От една страна*, раздробяване и обезсилване на основните партии. В дясното пространство този процес вече е летално завършен – СДС и ДСБ са сведени до реанимационен минимум, НДСВ, ССД и ново-отделени десни като ЕНП са стопени и затворени в няколко номенклатурни групи от активни политици, но практически без електорална маса зад себе си. Така бе освободен огромен десен политически вакуум – от порядъка на 20-25% от избирателното тяло, или над 40% от активното избирателно тяло. Точно в него сега биват намествани “алтерна-

тивните” ГЕРБ и Атака. За жалост не като алтернативни граждански партии, а като поредната вълна от алчна нова клиентела. Нова номенклатурна вълна, която ще залее администрациите с още по-ниска компетентност и с още по-откровена корумпираност. Но всичко това е лишено от нормалност развитие. Лишено от нормалност и от гледна точка на европейските политически практики. От друга страна, политическите избори в България вместо да стават все по-рационални и въз основа на прагматични политически програми и съпоставката между тях, стават все по-иррационални и медийно манипулирани, все по-криминализирани, все по-извратено демократични. Масовото и цинично публично купуване на гласове е именно извратеност. Превръщането на цели прослойки и етнически общности в клиентела и плебс за гласуване е именно извратеност.

Четвърто, класово-стратификационният профил в България бе крайно поляризиран. Откъм върха на пирамидата елитите, вместо да укрепват като общност и ръководна класа, вътрешно се поляризират. Видимо е, че се формира мощна олигархична група, в която се концентрира огромно богатство, заедно с това и огромна реална политическа власт, огромна власт и над медиите. По тази линия демократичните процеси се спират, изпразват се от съдържание, връща се монополизъмът – не само в икономиката, но и в политиката. По тази линия неминуемо се и ще се влиза в противоречие и остра конфликтност с основните демократизиращи процеси в Европа, с вече създадената демократична инерция тук – в България, с новите цивилизационни императиви на XXI век. Откъм дъното на пирамидата се натрупва огромна като процент гражданска маса. Освен с количеството си, тази група се характеризира с това, че е компактно живееща и самоорганизираща се, че е заредена с голяма жизненост и агресивност. Става дума за гражданска маса от аутсайдери, от а-социални и девиантни, от изолирани

и сегрегирани общности. Те са практически извън легалния пазар на труда и общественно-производителните дейности, извън закона и обществения контрол, извън културното пространство на една европейска нация и държава. Това, в рамките на обществото и държавата като цяло, е принципно изоставащ цивилизационен сегмент. “Сива зона” в обществото и държавата. В нея конфликтността става начин на общностно мислене, стратегия за изява, жизнена философия и заучено поведение.

Пето, в България всички основни обществени проблеми се етнизират. Това е извънредно опасно и носещо организирана конфликтност. Проблемът за европейската интеграция на българската нация се етнизира чрез обратната ориентация на българските турци и притеглянето им към съседна не-европейска Турция, в която са съвсем очевидни фундаменталистките и пантюркистките тенденции. Проблемът за бързата модернизация на българската икономика, държавна организация и културна инфраструктура се етнизира чрез ромизацията на крайната бедност, на нецивилизованата неграмотност и малограмотност, на общностната а-социалност и криминализация. Проблемът за критичната демографска криза също се етнизира – циганизира се. По тази линия България вече се доближава до ситуацията на “етническа бомба”. Тя на практика вече е избухнала в много села и по-малки общини, в няколко средно големи града, в застрашително голяма част от училищата в началните класове, в пазара на труда за неквалифицирана и необразована работна сила. В България бе внесен и приложен “демократичният” расово-етнически модел от САЩ. Проблемът е, че те там омекотяват конфликтността и замъгляват реалния граждански проблем. Докато у нас стана обратното – рязко изостряне и ескалиране, изкуствено произвеждане на сегрегация и завъртане на колелото на дискриминацията. А всичко това е крайно нетипично именно за България и за българската народностна традиция.

Шесто, в България едно от измеренията на поляризацията е рязкото противопоставяне между поколенията – и като ценностна система и модели за подражание, и като форми на семейство, на работа и печелене на пари, и като културни потребности и форми на забавление, и като гражданско и национално самочувствие, и като способност за интегритет. Понятието “*ейджизъм*” за съжаление сега е напълно приложимо за нашето общество. Младите са бързащи и агресивни. Възрастните са изтласкани и оцеляващи. До голяма степен се губи чувството за приемственост, взаимното поколенческо доверие, чувството за грижа и отговорност. И доколкото това става на равнището на семействата, т.е. във фундамента на гражданското общество, то е извор на огромни дози стрес, отчужденост, несигурност, изоставеност.

Седмо, поляризацията се реализира и в професионалната структура. Има професии, които бяха премазани от пресата на структурната безработица. *Една* от най-поразените общности е тази на инженерите – и по-специално високотехнологичните и изобретателско-внедрителските инженери, както и на високотехнологичните работници. Затворените заводи и институти просто ги разгониха по света, декласираха част от тях, спряха възпроизводството им. Сега отново се усеща техният дефицит и това отново е структурен проблем. *Другата* масово поразена общност е на креативните висококвалифицирани учени и изследователи – в областта на фундаменталните природни науки, в техническите науки, в областта на фундаменталните обществени и хуманитарни науки. Става дума общо за креативната ни научна, изобретателска и внедрителска интелигенция. Затворените институти, спрените пари за работа, унижителните възнаграждения, незащитата на авторството и на патентите, всичко това разгони и тях по света, декласира част от тях, спря възпроизводството им. *От друга страна*,

бързо се масовизират много професии, които са модерни и създават илюзии за свръхцивилизованост. Такива са занаятите на служителите в маркетинга и рекламата, в ПР, в търговията и туризма, на финансовите и банковите служители, в адвокатското обслужване, на обслужването на компютърни мрежи и информационни системи. *Общият знаменател* от това професионално реструктуриране е, че общото интелектуално равнище на работната сила видимо и рязко падна. Много от високоинтелектуалните професии бяха заменени като маса от среднозанаятчийски – в администрациите и услугите. Всичко това създава краен дисбаланс в пазара на работната сила – дефицитност или свръхпредлагане, високи претенции с ниско покритие, вълни от нови професии, които се оказват ниско ефективни, критично свиване на експертния потенциал, зависимост от външни ментори и специалисти. Все висока конфликтност – тлееща, отложена, избухваща. При всички случаи – структурна.

“Златният милиард” и коректността на интерпретацията му

Бих искал да се върна към началото, към въвеждащия доклад на Андрей Райчев и основните тези в него. Трябва да изразя едно принципно несъгласие. Той говори за т. нар. *“златен милиард”*, който бил онази гражданска маса с висок потребителски стандарт и консумативен манталитет, която, именно защото е маса на пазара, упражнява контрол върху капитала и производителите – като ги задължава да осигуряват огромната маса търсени стоки и услуги. Всъщност Райчев твърди, че основното обществено и властово отношение на пазара *“производители – потребители”* се е обърнало и е станало *“потребители – производители”*. Вече не производителите имат власт над потребителите, а обратно – производителите, вкл. корпоративните монополи, се оказват под властта на потребителската маса.

По тази логика капиталът и капиталовата класа вече няма нужда от самоорганизация, няма нужда да овладява държавните институции чрез средствата на политиката и властта – вече няма нужда от търговски монопол и държавната му подкрепа, нито от класова и кастова идентичност, нито от идеология на своето класово господство. А дори и да иска такива неща, те вече не са възможни – защото *“светът се владее от този един милиард потребители”*. Тези потребители чрез своето ежедневно масирано и агресивно потребителско търсене принуждават пазарното предлагане да работи на съответните високи обороти и да се подчинява на потребителските стандарти.

По същество една такава теза е логическото доразвиване и вероятно стигане докрай в логиката на т. нар. *“потребителско общество”*. Това е общество на Брауновата саморегулация, както Райчев описва (по аналогия с хаотичното брауново движение на молекулите в едно пространство и тяхното взаимно неутрализиране на енергиите, за да се постига в края на краищата видимост на спокойствие и обща стабилност на системата). От друга страна, това е доразвиване и вероятно стигане докрай и в логиката на т. нар. *“свободен пазар”*, основан на *“свободната конкуренция”*.

Но Райчев отива наистина много далеч. От една страна, вече се знае, че свободен пазар – с неговата свободна и хаотична конкуренция – няма. Особено в сегашната епоха на глобална свръхмонополизация. Особено в страна като днешна България, в която предишните държавни монополи бяха заменени от частни монополи и картели, които правят всичко възможно, за да предотвратят каквато и да е конкуренция, та камо ли *“свободна”*.

Звучи като още по-голямо недоразумение тезата, че принципът на свободния пазар се разпростира в обхвата на цялата обществена система – като свободно и хаотично пазарно поведение на огромна маса потребители, която уравновесява структурата на производството. Рисува се една симпатична розова картина на химерично общество на високото потребление, което е дотолкова демократично, че едва ли не изчезва нуждата от държавно регулиране и от държавна власт – поне в икономиката и пазара, а защо не и в останалите обществени сфери.

Приемам тази генерализация на Райчев като недоразумение:

Първо, от гледна точка на здравата житейска логика и наблюдението на обществените реалности в България, в Европейския съюз, в зоната на така нар. “западен свят” като цяло.

Второ, от гледна точка на принципа в теорията на Маркс, че производството на блага и съответно капиталовата класа имат доминираща функция и власт в обществената система, а не потреблението на блага и хаотичната безлична маса от консуматори. Отказът от този методологичен подход не е съвременно доразвиване на Маркс, в каквото се самоафишира Райчев, а е принципно отказване и обръщане на Маркс.

Трето, от гледна точка на глобализацията през последните 20-25 години. Организираният и целенасочен процес на глобализацията изгражда наддържавна и надрегионална макрообществена система – чрез всеизвестни централни органи на власт и свръхцентрализация на реалната власт в тях, с публична персонификация на тази свръхцентрализирана глобална властова система.

Четвърто, от гледна точка на така нар. “изкуствени потребности”, които именно производителите активно и целенасочено формират у потребителската маса. При това не

само сред “златния милиард” богати потребители, но и във всички интегрирани слоеве на обществата – всички слоеве на средните класи, както и сред интегрираните низови класи и прослойки. Изкуствените потребности се формират чрез манипулативните техники на масовата реклама, на активния маркетинг, на т. нар. “невро-маркетинг”. Това също вече е елементарен факт от нашата съвременност, не е тайна за никого от четящото гражданство.

Политическата проекция на казаното от Райчев е, че съвременният Западен свят се доминира вече не от класа и лидерите ѝ, не от класов интерес и идеологията му, не от политически партии и властовата им номенклатура, не от съответни организации, институции и инструменти на властта. А от една аморфна и безлична гражданска маса. В този смисъл политическата власт и политическото управляване на обществената система става вече гражданско саморегулиране чрез “невидимата ръка” на потребителското самонаместване в хаоса на пазара и осигуряването с търсените стоки и услуги на този пазар.

Това всъщност също е логически край. Този път на идеята за “края на историята”. Социалната стратификационна структура на съвременното общество е достигнала своя окончателен вид. Който е в милиарда – добре, останалите – за жалост те са отстранени и отвън, но това си е тяхна горчива съдба. Милиардът се радва на пределно висок материален потребителски стандарт. Производството и капиталът са се нагодили към тази маса от претенциозно пазарно търсене.

Между двете страни се е получило динамично и стабилно равновесие. Няма (антагонистичен) социален конфликт, за да се генерират гражданска потребност и съответно нечие усилие за промяна на политическото и икономическото, кул-

турното и социалното статукво. Просто, както казваше Хегел, *“всичко разумно е действително, следователно всичко действително е разумно”*. Милиардът така или иначе съществува, радва се на живота, обществото функционира в негова угода. Е, значи това обществено статукво е *“разумно”*, то е венецът на общественото развитие... Всъщност това е политическата философия на консерватизма. Милиардът има жизнен интерес от такава философия на абсолютизирания консерватизъм.

И всичко това би било чудесно, ако нямаше още други 6 милиарда, които до 50 години ще станат още други 9 милиарда. Всичко това би било убедително, ако нямаше парадокс в твърдението, че една аморфна гражданска маса може да регулира обществената система без органи за власт, без лидери и персонификатори на политиката, без институции за прогнозиране и за *“постигане на целите”*, т.е. без синхронизация на все по-плюрализиращото се общество, на разнообразяващите се начини на живот, на правене на бизнес и търговия, на обществено групиране в локални общности и съсловия, в групи и мрежи.

Глобализацията и наложената ни поляризация

В чисто управленски план практиката на глобализацията показва, че ролята на политическата власт в регулацията на обществената система не само че не намалява, а обратно – (1) концентрира се огромна свръхвласт, (2) в наддържавни и дори в надрегионални органи и институции на реалната власт. Властта, вместо да се приближава към гражданите и гражданските общности, вкл. като гласуващи в *“демократични политически избори”*, се отдалечава от тях. При това се отдалечава драстично – до скъсване на естествени социални връзки. Скъсване до степен на кастовизиране на управлява-

щите групи и принципното им откъсване от и над “гражданското общество”. До степен на масово деполитизиране на гражданските маси, поради отчаянието им, че от тях нищо по същество не зависи. Поради което се обезсмисля съучастието им в демократичните форми за конфигуриране на властови органи и за легитимиране на властниците.

Глобализацията през последните 20 години ни най-малко не е спонтанен и хаотичен процес. Не е процес, който се разгръща “отдолу нагоре”. Обратно, очевидно е, че глобализацията е високо организиран процес – централно институционализиран, детайлно планиран, строго дисциплиниран, профилирано персонифициран по места, в отделните региони и държави, в икономическите отрасли и обществените сфери. В този смисъл глобализацията не е следствие от хаотичен граждански процес. Тя е продукт от воля и последователно действие. Светът 20 години очевидно бе движен в определена посока, при това високо организирано и с максимално “шоково” ускоряване. Глобализацията е дело на субект на обществена промяна. Не само в България като страна в преход, но и във всички останали включени държави, независимо колко устойчиви са те.

Но това е една голяма тема, която тук нямам възможност да доразвия. Може би е важно, с оглед на темата на конференцията, още веднъж да акцентирам няколко изключително важни неща:

Първото е, че в условията на глобализация социалната структура се разтяга неимоверно. Нагоре към върха на пирамидата – с откъсване над нея, и надолу към аутсайдерското гето на дъното на пирамидата – с пропадане под нея. Отгоре и отдолу на практика се скъсва социалната връзка, принципно става дезинтегриране. Това е същността на поляризацията на

социалната структура. Променя се стратификационният профил на съвременните западни общества. Не само в периферните и бедните общества и държави. А и в централните и богати държави на Западния свят. За съжаление този процес в България стана в една екстремна степен и форма. Тук полюсите са ясно видими, дистанцията между тях и “здравата” социална структура на обществото също е релефно очертана.

Второ, върхът на елита се олигархизира – концентрира в ръцете си огромна част от общественото богатство, пряко овладява институциите на публичните власти, превръща останалите части от елитите в субелити, които са им лично зависими. Това е съвсем малка група от хора, които поради изключителността на своето битие закономерно придобиват и самочувствие за обожественост и царственост, за недосегаемост от граждански и политически контрол, усвояват манталитет за наддържавност. Демократичността принципно нито им е в характера, нито в манталитета. Обратно, това е група, която има власт и упражнява власт, огромна власт. Следователно естествено е да мисли и действа по логиката на централизацията, властовото декретиране, непубличността, използването на бързи и радикални механизми за решаване на проблеми и за постигане на цели.

Трето, отдолу на обществената пирамида и под нея се натрупва огромна маса, която е затънала в крайна бедност, с екстремна и непоносима “дълбочина”. Това е мизерстваща бедност, която закономерно и бързо води до социална деградация и сегрегирание, до критична болестност и малформации, до масова неграмотност и малограмотност. Както и до общностна култура на “жертви” на обществена изолация и дискриминация, до масова девиантност и криминалност. В края на краищата до примитивни форми на социалност, които съответстват на отдавна отминали исторически епохи. Това е бедност,

която отделя хората и общностите им от съвременното цивилизовано общество, а след това развива и агресивност против него. В противопоставка на олигархичния връх, на дъното и дори извън дъното на обществото се концентрира голяма маса население – сега в България вероятно около 17-20% крайно бедни, вкл. около 5-7% гетоизолирани и бедстващи.

Как се получи тази поляризация в България?

Факторите са много – и външни, и вътрешни. Може да се открият 3 основни фактора. Наслагването им произведе крайната поляризация в България:

Първо, това е *световен модел*, който се налага от глобализацията в целия свят, вкл. в развитите и богати западни държави. Това е моделът на глобализацията, налаган от САЩ от началото на 90-те години насам. В България този модел беше внедрен откън и императивно. При това в най-крайната му либерална форма. В далеч по-мека и по-ниско конфликтна форма той бе допуснат в страни като Полша, Унгария и Чехия.

Второ, при нас бе приложена т. нар. “шокова терапия” – и като идеологията от Кръглата маса в началото на 90-те години, и като начин на мислене сред водещите икономисти и политици на прехода, и като бърза самоцелна и обществено незащитена приватизация, и като циклично обезценяване на лева и свръхинфлация, и като скоротечно разпадане на земеделието и бърза деиндустриализация.

Трето, преразпределението на общественото богатство беше извършено в огромна степен чрез *криминална и полу-криминална* форма. Организиран рекет и криминално овладяване на “*свободната конкуренция*” – в застраховането и валутната търговия, в земеделието и градските пазари, в ту-

ризма и комуналното обслужване на големите градове, в горското стопанство и язовирите, в стопанисването на плажовете и водните концесии, в градоустройството и строителството, в търговията със стратегически стоки като захар, горива, цигари, спирт и алкохолни напитки, в дискотеките и казината.

В тази връзка има една проекция, за която не се говори – когато криминализирате бизнеса, всъщност след това създавате феодални общностни структури – в малки селища и общини, в малки градове и отделни квартали на големи градове. А това неминуемо води и до парализиране на гражданската и стопанската предприемчивост на средния и дребния човек.

Това е основна причина за замиране на семейното земеделие и т. нар. “лично стопанство”, за крайно свитото занаятчийство, за неуспехите на голяма част от хората, които предприеха среден и дребен бизнес, но не бяха в състояние да се преборят именно със силовата конкуренция на “борческите организации”, или иначе казано, с “*мутренския* бизнес”.

Криминализиращият бизнес е двойно зло:

Първо, самите структури са сива и черна икономика дълго време. След това те съзнателно и целенасочено започват да влизат в легалната икономика. Проблемът е, че остават със стария си манталитет, а той при всички случаи е деформиращ.

Второто е още по-опасно, защото е парализиращо от гледна точка на гражданското общество. Силовият бизнес парализира широката гражданска и професионална предприемчивост в бизнеса, в услугите, в стоково мотивираните творчество и изобретателност. Така се похабяват огромна гражданска и професионална енергия и капацитет за стопанско развитие, за технологично прогресиране, за възползване от отвореното европейско пространство.

Полярността в социалната стратификация днес в България е структурният генератор на висока конфликтност. От нея се поражда аномията, изпускането на принципа на солидарността в обществените отношения. Както и масираните прояви на агресия и автоагресия.

България иска да догони средноевропейските стандарти не само за икономическа развитост и среден стандарт на живот. Но и за организация и регулиране на обществените дейности и отношения. Но и за гражданска атмосфера и качество на живот на средните класи и на голямата част от низовите класи и прослойки в обществото. Проблемът е, че това е принципно невъзможно, ако не бъде спрян процесът на поляризиране, и ако бъде съхранена вече достигнатата степен на вътрешно разпадане на целостта на обществото.

В тази връзка, *първо*, е нужно преоценяване на крайно-либералните формули на социалното инженерство в България, които действат вече 19 години. И *второ* – нужно е връщане към социална балансираност.

Разбира се, това не би се харесало на олигархичния връх. Защото би ги лишило от привилегироваността им и от обожествената им наддържавност. Вероятно няма да е желано и от голяма част от “изключените”. Те вече са се вратнали в ролята си на стигматизирани привилегировани и на обгрижвано изключени.

При такава закономерна съпротива – и отгоре, и отдолу, решението е в едно целенасочено и интелигентно политическо и властово усилие в тази посока. Вътрешно разпадащото се общество не може да постигне обща икономическа производителност, нито може да оздрави политическата си надстройка, нито е в състояние да консолидира градивна гражданска енергия. Затова тук няма алтернатива.

ВЪПРОСИ, ВЪПРОСИ... А ОТГОВОРИ?

Васил Илчев

Несъмнено темата на теоретичния семинар – “Социална стратификация и социални конфликти в съвременна България”, е остро актуална и особено значима. И дори само с провокирането на дискусия по тази тема организаторите на семинара заслужават най-искрени поздравления!

Във всички енциклопедии и речници понятието “стратификация” се определя като термин с латински произход, съставен от две думи: “stratum” – “слой”, “настилка”, и “facio” – “правя”.

Ако се придържаме към етимологията на понятието и към формулировката на темата, би следвало да очакваме, че основните доклади и изказванията на семинара – по един или друг начин – трябва да отговорят на въпросите: какво е и как се е получило (кой и как е “направил”) сегашното разслоение на обществото в България? Имало ли е, има ли и ще има ли (и какви) социални конфликти? Кои са и как са (или в перспектива – как ще бъдат) решавани? Кои и какви са обективните факти и доказателства за това? (Или може би “нищо” не се е променило?)

Според мен изследователската работа (доколкото въобще я има!) по тази проблематика е твърде елементарна и повърхностна, сведена до някои общоизвестни клишета, свързани предимно с общеевропейските процеси и глобализацията (каквато връзка несъмнено има, но едва ли е достатъчна да обясни всички процеси и тенденции, протичащи в България).

Неоспорим факт е, че в резултат на прехода от социалистическо (“тоталитарно”) общество през последните 18-19 години у нас настъпиха много съществени, коренни промени в социалната структура (стратификация, разслоение) на

обществото; то вече е разделено на твърде много социални групи и слоеве, разграничавани по много и най-разнообразни (реални и измерими) критерии и показатели.

Най-същественото и очевидното (“очевадното”) разслоение обаче е – от една страна, на едно относително малцинство изключително богати (поне за нашенските мащаби!) и ставащи все по-богати хора и, от друга страна – на едно обедняло и относително обедняващо мнозинство (с непрестанно увеличаваща се дистанция от богатите).

Тази фундаментална диференциация стана определяща и за разширяване и задълбочаване на множество други разслоения в обществото въз основа на някои обективни (първоначално “привидни” и незначителни) различия между някои социални групи. А това вече е тема (или “подтема”) за допълнителни, самостоятелни, системни и задълбочени изследвания.

Има обаче един възлов, принципен въпрос, който не може и не трябва да бъде подминаван: от къде и как от относителната уравниловка при социализма (надявам се – принцип добре известен на всички, за да е необходимо тук да го обосновавам!) изведнъж, за много кратко време, се появиха тези изключително богати и все по-забогатяващи хора за сметка на бързо обедняване на огромна част от населението? (А диференциацията в някои отношения придобива изключително сериозни размери.)

Възможно (и най-вероятно) е въпросът да няма еднозначен отговор. Но да се подминава, и то убедителният отговор на този въпрос, да се смята, че това е станало някак си “от само себе си” и “неизвестно как и от къде”, би било крайно несериозно за който и да било изследовател (и показател доколко наистина е “изследовател”!).

Нима не е известно, че в обществото битува и трайно се е утвърдило мнението (не бих казал “съмнението”!), че в голямата си част богатството и натрупаният капитал от някои

лица в годините на прехода в България имат криминален характер? Че те са резултат от прикрито или открито ограбване на труда на няколко поколения от българския народ? Защо в изследователската работа (ако и доколкото я има) се подминават отговорът (отговорите) на този въпрос?

Според преценките на някои специалисти в годините преди прехода само в сферата на материалното производство България е разполагала с повече от 170 милиарда лева основни фондове, от които в резултат на т.нар. “приватизация” в държавната хазна са влезли само 4 милиарда. Къде са отишли и каква е отговорността на управляващите за съдбата на останалите (при всички случаи – десетки или даже повече от стотици) милиарди?

Освен ясната постановка за преход към демократично общество, досега по принцип през годините на промяната и политици, и изследователи избягват интерпретацията и ясният отговор на въпроса: преход – “връщане” към “стария” капитализъм или преминаване към качествено ново състояние? И какво именно?

Поне за ситуацията в България в публичното пространство и политици, и политолози, социолози и журналисти дават най-различни, понякога твърде мъгляви и за съжаление динамично променящи се и взаимно изключващи се постановки.

Интересно, действал ли е и действа ли и в каква степен “принципът на печалбата” в годините на прехода в България?

Поемайки всички рискове, ще си позволя един небезизвестен цитат: “...При достатъчна печалба капиталът става смел. При сигурни 10% той вече може да бъде употребен навсякъде; при 20% той се оживява; при 50% той става безумно смел; за 100% той погазва с краката си всички човешки закони; при 300% няма престъпление, на което той да не се реши....”(1).

Естествено, днес светът е променен и това всеки го знае! Но валидна ли е или не подобна закономерност за годините на прехода в България?

Впрочем за всеки, който се опитва да “елиминира” Маркс, нека припомним, че в много сериозна анкета на в. “Таймс” през 2000 година той бе обявен за най-великия мислител на хилядолетието. А известният Жак Атали, който допреди десетилетие изобщо не се е вълнувал от прозренията на Маркс, в своята книга “Карл Маркс или световният дух” (С., 2006) пише: “Маркс ме плени с точна мисъл, силна диалектика, убедителни разсъждения, ясни анализи, яростна критика, духовит хумор, разбираеми понятия” (2). Атали завършва книгата си с думите, че в днешното глобализиращо се човечество (състояние, което Маркс е предвидил преди сто и петдесет години) “ще трябва отново да се прочете Маркс, от него ще се черпят доводи да не се повтарят грешките на изминалия век...”; че “бъдещите поколения ще си спомнят за Маркс, който в лондонската си нищета, оплаквайки мъртвите си деца, мечтаеше за по-добро човечество” (3).

Общоприето е, че един фундаментален белег и принцип на прехода от тоталитаризъм към демократично общество е преминаването към пазарна икономика. А това – както логично може да се предположи – е основен фактор, който неминуемо влияе за формирането и динамичните промени в социалната структура (или стратификация) на обществото.

Кои и какви са белезите на пазарното стопанство у нас в годините на прехода? Какво бе и какво е тяхното влияние върху промените в социалната стратификация?

Не може да се твърди, че на тези и подобни въпроси изобщо липсват отговори. Но доколко те са верни, системни, убедителни и задълбочени? Доколко в годините на прехода са служили и служат за формиране и реализиране на адекватна управленска политика? Какви са реалните резултати от това? Може ли някой да се ангажира с еднозначни и изчерпателни позитивни отговори на тези и други подобни въпроси?

Темата за развитието на пазарното стопанство в България е анализирана многократно и от достатъчен брой политици и експерти – икономисти, социолози, политолози в тази област. Наред с всичко друго, постоянно и почти единодушно се третира и проблемът за формирането на т.нар. “средна класа”. Като предпоставка и гаранция за напредък, за по-нататъшното развитие и стабилитет на обществото.

Интересно, като има (или трябва да има!) “средна класа”, кои са другите две – “горна” (“първа”) и “долна” класа в България? Защо срамежливо или по-скоро мълчаливо въобще се подминава тази тема!? И има ли или няма изобщо подобна класова структура – с всички евентуални корективи в личните мнения по тази (почти обявена за “табу”!) тема?

Още повече – какъв е съставът и каква е структурата на хората от “първата” (“горната”) класа и на тези от “третата” (“долната”) класа? От какви социални групи и подгрупи те са съставени (рекрутирани)? Има ли в обществото и “декларирани” (“лумпени”) хора, извън състава на тези три хипотетични групи?

Ако продължим – едва ли някой може да отрича, че заедно с развитието на пазарното стопанство в България – по много причини – “процъфтя” и придоби небивали размери престъпността.

Знам – невежеството не е аргумент, но признавам – на мен не ми е известно да е направено някакво цялостно, системно изследване поне на официално регистрираните “показни” (и недотам ”показни”) убийства в България в годините на прехода – срещу кои (и от кой – ако въобще нещо е известно!) и защо са извършени?

Срещу кои са извършени – това вероятно е лесно установимо. Да припомним някои от по-известните случаи само от последните години: 28 януари 2002 г. – взривен Димитър Димитров – Маймуняка; 7.03.2003 г. – убит Илия Павлов; 30.07.2004

г. – застрелян Милчо Бонев – бай Миле; след тях още няколко души. (Да не говорим за случаите на отвличания и др.)

А защо са извършени тези и много други престъпления? Това за всеки отделен случай вероятно има и своите конкретни обяснения (които поне аз не се наемам да описвам).

Едно обаче е сигурно – в основата на всички тези убийства и престъпления прозират определени интереси, стремежът за запазване или промяна на някакъв социален статус. А какъв е този – явен и прикрит в най-различни форми – социален статус?

Намирам обаче, че нещата стават още по-сериозни, ако признаем очевидния факт, че в резултат на много дефекти в т. нар. “преход” в България практически се премина не просто към пазарно стопанство, а към пазарно общество! Купуването и продаването, “келепирът”, на практика се превърнаха в основна норма, стимул и регулатор на поведението на хората, на отделния индивид и на различни социални групи почти във всички сфери на обществения живот – материално производство, социална сфера, здравеопазване и обслужване, образование и култура, в правната сфера, в сферата на политиката и държавното управление, в местното самоуправление.

Един основен резултат от силното (може би все по-силното!) влияние на този фактор е много динамичното му въздействие върху социалното реструктуриране (социалната стратификация) в обществото, в разместването в различна посока – “нагоре” или “надолу” – на отделни индивиди или определени групи хора.

Има основания да се приеме, че това също е причина за наличието, в една или друга степен, и на известна (според мен повече от необходимата, нормалната) неустойчивост в обществото и в развитието на обществените отношения.

Нали утвърждаването тъкмо на този принцип – купуването и продаването, приоритетът на “парата” и личните облаги

навсякъде и във всичко – е истинската причина корупцията не само да проникне във всички сфери, но и да придобие вече застрашителни размери за България!

Наред с всичко друго, една основна причина за това е и господството на безнаказаността в България! – каквито и “демократични” обяснения и оправдания да ни се предлагат за това! Истина е, че и формално – чрез дефектната законова и друга нормативна уредба – и практически (чрез различни “гимнастики” и злоупотреби) днес в България истински е защитен по-скоро престъпникът, отколкото потърпевшият!

Факти? Колкото искате! Дори и печално известните, оповестявани почти ежедневно от средствата за масова информация!

Ако поне някои от повдигнатите тук въпроси са основателни, много логичен е и още един въпрос – а къде е бил (и е!) т. нар. (или по-скоро – самообявилият се!) “политически елит” на България в годините на прехода? И още – какви промени настъпиха в него след рухването на тоталитаризма и прехода към демократично общество? Какви са основните изменения в структурата на политическото пространство?

Би трябвало да е известна на всички битката за отмяна на текста от предишната Конституция за ръководната роля на партията (БКП) в строителството на социализма. Сега конституционно установена норма е, че “политическият живот в Република България се основава върху принципа на политическия плурализъм”; и още, че “нито една партия и идеология не може да се обявява или утвърждава за държавна” (Конституция на Р. България, чл.11).

Политическото пространство и политическите партии в България – от първоначалната еуфория и ентузиазъм през първите години на прехода от 1989/90 г. досега – претърпяха много динамични и често вътрешнопротиворечиви измене-

ния и развитие. Но това също е тема за специален, самостоятелен анализ и изследване.

По-същественото е защо – поне към днешна дата – крайният резултат е просто тоталната дискредитация на политическите партии и на доверието на обществото и избирателите към тях (към политиките въобще)? Могат ли и трябва ли (и с какво друго) те да бъдат “подменени”?

Много сериозни и основателни (според мен) въпроси! Но – не знам защо? – тъкмо партиите и техните сегашни (и бивши) лидери бягат или – по много причини – просто не са в състояние да анализират адекватно и сериозно днешните реалности и причините, които са ги породили! Откровено казано – съмнявам се доколко и обкръжението им от “експерти” има необходимите качества да направи това!

А нещата действително са сериозни!

От 1990 до 2007 г. общо в страната са проведени 15 различни национални избори – парламентарни (включително и първите избори за Европарламент през 2007 г.), президентски и местни. Заедно с това – стотици нови и частични избори за кметове на общини и кметства и за общински съветници (какви то се провеждат и сега).

В проведените избори през всичките години постепенно, но неизменно и все по-силно, се очертава ясна и постоянна тенденция към намаляване ролята и влиянието на отделните и т. нар. “традиционни” от първите години на прехода партии при участието в изборите за сметка: **първо**, на комбинирано участие на все повече партии във все по-разнообразни, многобройни, в много случаи взаимно противоречиви и практически политически обезличени коалиции; и **второ**, което мисля, че е още по-тревожно – силно и непрестанно разширяване на практиката за участие в изборите чрез формирането на инициативни комитети с широко участие на различни граждан-

ски структури и повече или по-малко видни личности – с, а в много случаи и без, “подкрепа” от политически партии. Без изобщо да е ясно от формално-юридическа гледна точка в случая какво е съдържанието на понятието “подкрепа”.

Вероятно това е силен и ясен израз на недоволството, на все по-силния срив в доверието към политиките и политическите партии.

Но тогава, без политически партии – накъде в днешната структура на демократичното общество?

Може би трябва да се анализира и обсъди въпросът доколко участието в избори под формата на инициативни комитети, на различни граждански структури и отделни личности е легитимно; отговаря ли на текстовете на Конституцията и Закона за политическите партии?

Да припомним – в чл. 12 на Конституцията на Р. България ясно и еднозначно е записано: “1) Сдруженията на гражданите служат за задоволяване и защита на техните интереси”; “2) Сдруженията на гражданите, включително синдикатите, не могат да си поставят политически цели и да извършват политическа дейност, присъщи само на политическите партии”.

А в Закона за политическите партии е записано:

“Чл.2. (1) Политическите партии са доброволни сдружения на български граждани с изборителни права.

(2) Политическите партии съдействат за формиране и изразяване на политическата воля на гражданите чрез избори или по други демократични начини.

Чл.3. Организации, които не са политически партии, не могат да участват в избори.”

Тези текстове според мен предполагат отговор поне на два въпроса. **Първо**, чрез някои форми на “инициативни комитети” партиите не абдикират ли от някои свои основ-

ни конституционни задължения? **Второ**, някои текстове от избирателните закони (и утвърдените изборни практики) не са ли в противоречие с Конституцията и Закона за политическите партии?

За отделни избори (особено местни – за кметове и общински съветници) се съставят толкова разнообразни и с причудливи названия политически партии и коалиции, “инициативни комитети”, че и от пръв поглед е видно, че зад тях на практика стоят неидентифицирани политически субекти; с прикрити (и дори вече с неприкрити!) икономически, групови, роднински и най-разнообразни други интереси.

В България все по-ясно се очертава вътрешнопротиворечивата тенденция към непрестанно нарастване на броя на желаещите да бъдат избирани – от една страна, и от друга – намаляване на броя на онези, на които е отредена ролята само да избират, без реално да могат да влияят върху противещите в обществото, в една или друга сфера или в съответно населено място – процеси.

Защо? По една много проста причина: в годините на прехода за всички стана ясно, че именно участието в политиката и в каквито и да е структури, форми и равнища на властта е възможност и един основен източник на облагодетелстване и бързо забогатяване (на “келепира”), които сами по себе си са мощен фактор и двигател за бързо издигане в по-високите “етажи” на социалната стратификация на обществото; и все по-високомерното отношение (съзнавано или несъзнавано!) на политиците към “простолюдието”.

Тъжното в случая е това, че възможностите за лично обогатяване на хората, участващи във властта в годините на прехода, са предопределени и донякъде гарантирани и от множеството дефекти (или ефекти?) на утвърдената нормативна (законова и подзаконова) уредба!

Дали и доколко утвърждаваните закони в годините на прехода създават предпоставки и реално обслужват интересите на капитала и доколко служат на интересите на огромната част от хората в България? Ето въпрос, който може и заслужава сериозно да се изследва! Какво означава например проблемът за лобизма в парламента? Лоби – за какво и за кого?

Аз като депутат (да не вярваш!) или с група депутати (срещу съответно възнаграждение!) внасям проектозакон, например в София разходите за вода да се отчитат само от един водомер. Или “Топлофикация” да отчита разходите само от един топломер при всяка ТЕЦ; разпределението на дяловете? – това е проблем на самите софиянци. Нека се оправят (или саморазправят!) помежду си! (Абсурд?! Може би. Но ако възнаграждението е достатъчно солидно?!...)

До голяма степен тъкмо на основата на нормативната уредба много ускорено и без особени усилия бе реализирана дълбоката (и все по-задълбочаваща се, вече необратима!) социална диференциация в обществото. Доколко това е било необходимо и неизбежно и доколко е морално?

Мисля, че са лесно обясними не само възникването, но и придобиването на вече страховити размери на всички проблеми, свързани с прословутото “купуване”, но и все по-масово и открито налагащите се като норма на поведение готовност и охота за “продаване” на гласове (може би като единствена възможност все пак избирателят “да получи нещо” и от политиците).

В частност – случаен ли е острият дебат за необходимостта от сериозни промени в избирателните закони и избирателните системи за различните избори, провеждани в България? За неотложни промени в Закона за политическите партии и в дейността на тези партии.

Ако в тези направления нещо сериозно не се промени в правната уредба и политическата практика, в обществените норми и политическия морал, напълно е възможно да се стигне и до някои твърде неприятни последици! (Включително и остри конфликти!)

Във всеки случай и още едно е ясно: никакви промени в избирателните закони и избирателните системи – от които и да е и колкото и добре да са “измислени”! – няма да променят нещо съществено, ако не се ликвидира основното заболяване в живота на политическите партии и техните активисти. – приоритетът на “голия”, личен, материален интерес, “келепирът” в тяхната мотивация и дейност!

За съжаление (сигурен съм!), докато практически убедително не се докаже готовността действително честно и почтено да се служи на хората, шансовете за съществени промени в политическия живот на страната са нищожни.

Възможно е да греша, но мисля, че разработката на темата за социалната стратификация, и още повече – за социалните противоречия и конфликти в съвременна България, тепърва предстои! А още по-добре би било, ако тя бъде съпроводена и със сравнителен анализ за идентичните процеси, за формите и тенденциите в тяхното протичане в другите бивши социалистически страни.

Интересно е – къде сме ние?

Бележки:

1. *Маркс, К.* Капиталът. Т.І. С., 1968, с. 762.
2. *Атали, Ж.* Карл Маркс и световният дух. С., 2006, с. 7.
3. Пак там, с. 377.

СОЦИАЛНАТА СТРАТИФИКАЦИЯ И ИКОНОМИЧЕСКИЯТ РАСТЕЖ

Иван Нончев

Поставената тема за дискусии „Социална стратификация и социални конфликти в съвременна България“ е силно актуална, значима, но и многообхватна и многопластова. Тук разглеждаме само един от възможните аспекти: няколко по-важни процеса на социална стратификация (социално разслояване), свързани по-директно с протичащия процес на икономически растеж в България след 1999 г.

За социалните процеси

Социалното в най-общ смисъл е равнозначно на общественото, доколкото се различава от природното, естественото. Понятието “социално”, свързано с други думи, разкрива определени страни, аспекти и свойства на общественото, на обществените отношения. Обществото е не само общност от хора, но и общност от социални групи, социални слоеве, трудови колективи, индивиди, между които има по-значителни или по-малки **различия и неравенства** в рамките на тяхното единство. Те са обусловени от наличието и въздействието на различни фактори – форми на собственост, размер на обектите на собственост, умствени и физически способности, образование и квалификация, характер и съдържание на труда и други. На тази основа се формират и различия в потребностите, интересите, мястото в обществения труд, доходите, жизненото равнище, социалнопсихологическата нагласа в поведението, в труда, в обществото и други. Разгледани в този аспект, **социалните отношения** са особен разрез на обществените отношения. **Социалните процеси** отразяват

определени страни от функционирането на социалните субекти. Те са същностните страни на формирането на социални групи и слоеве и на социалните трансформации.

Промените в едни или други фактори, определящи равенствата и неравенствата, които обуславят и даденото социално положение, водят до неговата промяна. Протичането на дадени социални процеси внася промени в едни или други страни от социалния живот на определени индивиди, а с това и в социалните слоеве и обуславя формирането на нови и отмирането на стари социални слоеве, на трансформирането на едни социални групи и слоеве в други. Оpozнаването на социалните процеси позволява да се въздейства на протичането им в желаната насока.

Процесите на социалните промени се реализират и под формата на **социалното разслояване**, т.е. като процес на формирането, на функционирането и развитието на различните социални групи и/или социални слоеве в обществото под въздействието на различни по характер, сила и брой фактори. То протича главно по хоризонтала и вертикала и формира пъстрата многопластова панорама на социалната стратификация. Държавата винаги повече или по-малко оказва определено въздействие върху икономическия и социалния живот, а с това и върху процесите на социалната стратификация. Силата и характерът на въздействията зависят от идеологията, възприетата икономическа и социална политика на партията (коалиция, съюз), която е на власт (1).

Икономическият растеж и социалното разслояване

Главният изразител на развитието на производителните сили е икономическият растеж, измерен с нарастването на brutния вътрешен продукт (БВП) на човек от населението. Това означава да нараства главната съставна част от БВП

– новосъздадената брутна добавена стойност (БДС), състояща се от платената работна заплата и от печалбата. Растежът на новосъздадената стойност осигурява и нарастване на възможностите за по-голяма заетост, за по-високи заплати, за заделяне на повече средства за инвестиции и разширено възпроизводство, за повече данъчни постъпления в държавния и в общинските бюджети, в осигурителните фондове, а чрез тях и за пенсии и други. Затова високият и устойчив икономически растеж е необходим на всяка страна и трябва да е приоритет в програмата и дейността в управлението на всяка партия. Той има неотменими свои икономически и социални същностни страни и проблеми. Някои от тях се разглеждат тук.

Необходимо е да се използват, възможно най-пълно, двата фактора за постигане на по-голям икономически растеж (ИР) – нарастването на броя на заетите и на производителността на труда (ПТ). Пазарната икономика със своите икономически механизми, каквито са конкуренцията и борбата за повече печалба, в значителна степен осигуряват икономически растеж. Постигането му изисква и повече финансови средства, и ефективното им използване за развитие на науката, за технологизиране на нейните постижения, за подготовка на кадри със средно и висше образование, които да могат да ги прилагат в практиката. Нарастването на БДС под въздействието, понякога противоречиво, на двата фактора повишава и възможностите за промени в социалното разслояване.

Не бива да се абсолютизира ролята на ИР, че автоматично решава всички намерени икономически – и особено социални проблеми. Данните на МОТ от края на 2005 г. за света и по региони показват, че ИР сам по себе си намалява, но не премахва безработицата, че социалната диференциация се

задълбочава. Подобна тенденция се констатира и в САЩ, Ирландия, Германия, Франция, Финландия и други (2).

Периодът 2000-2006 г. за България е период със сравнително устойчив икономически растеж – 4-6%. За 2007 г. той е 6.2%, но ако не бе слабата реколта в селското стопанство, щеше да достигне над 8%. Анализът на ИП у нас разкрива неизползваните възможности, икономическите и социалните проблеми, промените в социалната структура на заетите, а с това и на населението.

Икономическият растеж у нас в периода 1999 – 2006 г. е изчислен чрез данните за брутната добавена стойност (БДС) по базисни цени и населението в двете години. БДС нараства за периода с 18767 млн.лв., населението намалява с 512 хил. и се осигурява икономически растеж на БДС на човек от населението от 2589 лв. на 5205 лв., или нарастване с 2.01 пъти (3). Това е добра предпоставка за решаването на назрели икономически и социални проблеми. Целесъобразно е да се види и влиянието на двата главни фактора за ИП.

Нарастването на ПТ в този период е изчислено общо и по трите сфери – селско, ловно и горско стопанство, индустрия и услуги, като отношение на БДС към броя на заетите в икономическите дейности (4). Данните разкриват зависимостите на икономическия растеж и на нарастването на ПТ от промените в броя на заетите и във величината на БДС. В селското стопанство остават почти неизменни и БДС, и броят на заетите и ПТ в двете години – 1999 г. и 2006 г. Тук зад ниския относителен дял на БДС, което се смята за положително, се крият резерви и проблеми, свързани с броя на заетите, с наличието на пустеещи, годни за обработка, площи, със стопанските субекти. В индустрията има увеличение на масата на БДС, намаление на броя на заетите и нарастване на ПТ на 220.3%. За 2007 г. се отчита 14% прираст

на БВП. В услугите масата на БДС нараства по-бързо от броя на заетите и осигурява увеличение на ПТ на 165.4%, което общо за страната е 173.9%. Тези цифри разкриват тенденциите, зависимостите и проблемите.

ИР е съпроводен с определени промени в социалните разслоявания по хоризонтала и по вертикала, в броя и в структурата на заетите по хоризонтала. Броят на заетите от 4102 хил. в 1988 г. спада на 2798 хил. в 2002 г. и започва да нараства до 3349 хил. в 2006 г., при силно променена отраслова структура на производството и по статус на заетост. В 2006 г. заетите лица по статус на заетост средно за годината са 3110 хил., в т.ч. работодатели – 122.7 хил., самостоятелно заети лица – 246.1 хил., наети лица – 2701.5 хил.: 1841.7 хил. в частния сектор и 859.8 хил. в общественя, неплатени семейни работници – 39.8 хил. (5). Броят на заетите лица за периода 1999 – 2006 г. се е увеличил само в определени отрасли с кръгло 418 хил., в т.ч. в услугите с 284 хил. и в материалното производство с 134 хил., включващи и 120 хил. в селското стопанство. Заетите в услугите от 55% стават 60%, което се приема с положителна оценка. Но 42% от увеличението в услугите е в отрасъл „Търговия и ремонт на автомобили, лични вещи и стоки за дома“, 16% в „Държавно управление и задължително обществено осигуряване“, 28.1% в „Операции с имущество и бизнес услуги“, 10.8% в „Хотели и ресторанти“. Само 28% са свързани с новите информационни технологии. В материалното производство от увеличението в отрасъл „Строителство“ са 38%, в „Производство на текстил и облекло“ – 35.5%, в „Производство на дърво и дървен материал и изделия от него, без мебели“ – 3.5% и други. Нарасналият брой на заетите не е в отраслите с най-висока заплата и като размер, и като темп на нарастване, и с най-съвременни технологии (6).

Увеличението е главно в икономическите дейности, изискващи все още ниско или средно квалифицирана работна сила, с предимно ръчен труд, в предприятия, работещи на ишлеме, на чуждестранни инвеститори, привлечени главно от ниските заплати. Променя се отрасловата и професионалната структура на заетите. Протичат значими промени в социалните отношения и по вертикала. В общия процес на обедняване на мнозинството от населението у нас в последните 18 г. хората с високо образование и квалификация минимизираха загубата си. При икономическия растеж те са най-търсените и заплатите им нарастват силно. На тази основа се формира ново, главно вертикално социално разслоение, изразено като социална диференциация. За периода 2000 - 2006 г., по данни от НСИ, заплатите на заетите в предприятията от нефинансовата сфера са нараснали общо за заетите на 155%, на ръководните кадри – на 228%, а в частния сектор – на 257%, на аналитичните специалисти – съответно с 198% и 233%, на приложните специалисти – на 181% и 189%, на помощния персонал – на 178% и 192%. Техните средни заплати са над средната за всички заети. На всички останали пет категории, включително на квалифицираните работници, увеличението на заплатите е под тези проценти, а заплатите им – под средната за всички. Изменят се и съотношенията между най-ниските и най-високите заплати в 2000 г. и 2006 г. Коефициентът нараства от 3.13 на 4.61 общо за всички заети, от 2.84 на 3.61 за тези в общественения сектор и от 3.13 на 5.49 в частния сектор. Ръководните кадри, аналитичните и приложни специалисти са 35.5% в 2000 г. и 27.8% в 2006 г., а усвояват съответно от средствата за работна заплата 45.4% и 46.2%. Засилването на тази социална диференциация има двойко значение. От една страна, тя разкрива дълбоки различия в рамките на на-

емните трудещи се по трудово и служебно правоотношение. От друга страна, високите възнаграждения на посочените категории заети извеждат на върха на социалната йерархия и техните семейства по доход на член от домакинството, който предопределя и нивото на жизненото им равнище.

И още. На посочените три категории заети заплатите са най-високи и в обществения, и в частния сектор, което е оправдано и заслужено. Това са хората, извършващи работа с голяма сложност, изискваща високо образование и квалификация и с най-голям принос за успеха на целите производствени и други единици. Заплатите на останалите категории заети – около 70%, са значително по-ниски от средната за страната – от 90% за квалифицираните до 60% за ниско квалифицираните заети в частния сектор. На тези категории заети заплатите в частния сектор са по-ниски от тези в държавния сектор, което често се обяснява само със скриването на действително изплатените заплати. Главен фактор са и установените ниски заплати след започналия преход. Това привлича и чуждите инвеститори, които трудно повишават заплатите на мнозинството от заетите в техните предприятия и задържат неизменни заплатите по 3-4 и повече години, при ежегодно нарастване на инфлацията. Проблемът за намаляването на различията в заплатите е не в намаляване или изкуствено задържане на високите заплати, а в основателното повишаване на заплатите и на тези 70% от наетите, и то не само ежегодно в обществения сектор, а и в частния сектор, особено след предоставянето на немалко средства на работодателите, чрез намаляване на плащанията им към държавата и НОИ.

Голяма част от социалните разслоявания и у нас са станали с активната намеса на държавата. Ако при намалението на данъка върху физическите лица се бе вдигнал необлагае-

мият доход на 400 лв. или повече, то щеше да се подпомогне да се утвърдят или включат и нови слоеве от населението към средната класа, което е много по-важно от довода, че възприетият начин в този му вид е силно технически удобен. Вярно е, че средно за страната реалните доходи са нараснали в 2006 г. на 129% спрямо 2000 г. Но при по-бързото нарастване на номиналните заплати и други доходи на хората с доходи над и много над средните, социалната диференциация се задълбочава, защото увеличаването на цените най-силно се отразява на хората с ниски доходи.

Качеството на заетите и икономическият растеж.

В страната ни се създава специфична ситуация. След 2000 г. и особено след 2005 г. безработните намаляха от 17 % от работната сила до под 7% в началото на 2008 г. Решават се икономически – използват се трудовите ресурси, и социални проблеми – над 200 хил. са сменили социалното си положение от безработни в заети, от ползватели на създатели на добавена стойност. Това добре. Остават още много важни проблеми и аспекти на заетостта като фактор на ИР.

В началото на 2008 г. има над 250 хил. безработни и още около 200 хил., наричани обезкуражени – без работа, но не са на отчет в бюрата по труда. От безработните 70 хил. са със средно, средно-професионално и висше образование. За тях по-лесно се намира работа. Около 180 хил. са с по-ниско от основно образование и без квалификация. Те са и проблемът. Сегашното състояние на подготовката на кадри за настоящите и още повече за бъдещите потребности на икономиката, е тревожно, особено разгледано и в етническите групи – българи, турци и роми. Преброяването на населението от 2001г. отчита над 138 000 неграмотни или 1.7% от населението и 438 109 души с незавършено начално образо-

вание. След 1990 г. ежегодно отпадат от 20 до 40 хил. души от училище, от които около 80% са до основно образование (7). Нараства ежегодно и броят на неграмотните. И в двете групи около 70% са от ромски произход.

Тревогата се подсилва от факта, че по данните на преброяването на населението в 1992 г. и 2001 г. населението намалява за 9 години общо с по 57 хил. годишно, при българите с по 67.8 хил.д. и при турците с по 4.7 хил.души годишно, но при циганите се увеличава с 6.2 хил. души годишно. В резултат относителният им дял се увеличава от 3.7% на 4.6% от населението. Държавата чрез МТСП полага огромни усилия и прави големи разходи да ограмотява и дава някаква квалификация на увеличаващите се неграмотни и ниско грамотни, да им осигури заетост. Това е похвална и необходима дейност, но тя формира заетост в групата на „работещите бедни“.

Изходът е в предприемане на решителни, хуманни и настойчиви действия за разяснителна работа, за стимулиране, а ако трябва и административен натиск, влагане на повече средства, но бързо, във възможни най-кратки срокове, за да се намали и изчезне феноменът непостъпване в училище и отпадане на деца от образованието. Така ще се предотвратят сегашните социални конфликти, породени от ниското образование и ниската квалификация на част от населението, и най-вече сред подрастващите, в които все по-голям дял ще имат младите от циганския етнос. Ще се формира качествен състав на работната сила, съответстващ на потребностите на прогресивното развитие на икономиката и обществото.

Национално отговорно, хуманно, икономически възможно и социално справедливо е всички социални групи и слоеве да ползват постиженията от икономическия растеж, кое-

то да намери израз в нарастването на доходите на всички и да не се допуска задълбочаване на социалната диференциация. Засилването ѝ е присъщо на неолибералната пазарна икономика. Преодоляването ѝ е по силите само чрез разумната, обоснована намеса на държавата. Тя трябва да държи сметка кои от мерките подпомагат икономическия растеж и кои засилват или намаляват социалната диференциация. В последните 2-3 години управляващите осъществяват необходими и важни мерки – като увеличаването на помощите при раждане, по-силното увеличаване на ниските пенсии и на минималната заплата, полаганите големи усилия за ограмотяване и даване на квалификация, за получаването на компютърна грамотност и знаене на чужди езици и други. Тези действия са в съгласие с потребностите на настъпващия ход на развитието на производителните сили и на обществото, с възприетите идеи в решенията на ООН и на Европейския съюз за устойчивото развитие на обществото (УРО), т.е. икономическият растеж да е съпроводен с намаляване на социалните различия и недопускане увреждания на природата. УРО съвпада с националноотговорната, хуманна, комплексна политика на всяка държава. Тя не противоречи и на лявата политика, която в своята същност предполага това. Тя ще помогне да се преодолее и противоречието между наличието на ИР и на „социален песимизъм“ у мнозинството от населението, не почувствало или много слабо почувствало облагите от икономическия растеж. Над тези икономически и социални процеси, свързани и с наличието на ИР, трябва да се замислят и вземат съответните мерки и управляващите, и работодателите, и синдикалните дейци, в името и просперитета на България и всички социални слоеве и групи в нея.

Бележки:

1. Вж. подр. *Нончев, И.* Средната класа и социалните трансформации в България. С., 2000.
2. *Търоу, Л.* Бъдещето на капитализма. С., 2000, с. 44; *Проданов, В.* Ирландия като модел за догонващо-изпреварващ тип развитие (за 30 години – скок от аграрно към постиндустриално общество). – Понеделник, № 7-8, 2007, с. 33 и 46.
3. Статистически справочник. С., 2002, с. 10 и 193; Статистически справочник. С., 2007, с. 15 и 207.
- 4 Статистически справочник. С., 2002, с. 193; Статистически справочник. С., 2007, с. 60-62; Статистически справочник С., 2001, 48-50 за заетите в 1999 г.
5. Статистически справочник. С., 2007.; Заетост и безработица – 2006. С, 2007, НСИ, с. 31.
6. Статистически справочник. С., 2002, с. 61-62; Статистически справочник. С., 2007, с. 78-79.
7. Социални тенденции. С., НСИ, 2002, с. 93.

СОЦИАЛНА СТРАТИФИКАЦИЯ И СОЦИАЛНА ПОЛИТИКА

Александър Николов

Връзката между провежданата правителствена социална политика и промяната на социалната стратификация на основните групи от населението, формирана на социално-икономически показатели, е с изключително пряка факторна зависимост в общества с радикални реформи. Българското общество през последните 20 години преминава през интензивната промяна на принципите и институционалните основи на възпроизводство на основните групи икономически отношения, която се извършва и с целенасочено провеждана публична социална политика.

Основна теза

Публичната политика в България през последните 20 години като цяло можем да определим като **национално безотговорна, социално несправедлива и професионално неэффективна публична политика на прехода.**

Необходимо е накратко да аргументираме тази своя теза.

Аргументация на тезата

Социално справедлива политика

Известните принципно различни парадигми за разбирането на социалната справедливост може да обединим в три групи:

- Справедливостта според трудовото участие и заслугите на всеки към общия резултат от труда (социална справедливост при разпределението според труда е известен като трудовата етика на *протестантската* етична система).

- Справедливостта, разбрана като преразпределителен принцип на произведените блага, според нуждите и потребностите (*социалистическа справедливост*, според общоприетата терминология за уравниловачни форми на преразпределение на благата).

- Справедливостта като свобода (*либерализъм*), която се опира на принципа “От всекиго според избора му, всекиму според избраното от него” (Р. Нозик).
„Теорията на справедливостта” Джон Ролс

Българският принос към световната практика и теория е, че за последните двадесет години въведохме четвърти тип парадигма за социалната справедливост и нея сатирично можем да определим като *олигархична социална справедливост*.

Националното богатство, създадено от труда на българския народ, беше криминално заграбено и преразпределено от олигархични групи, без законовата санкция на държавата или какъвто и да е обществен контрол, със съдействието на провежданата публична политика.

Национално безотговорна публична политика

Една политика получава подобна оценка, когато разрушава естествения ход на развитие на нацията, като създава нова социална стратификация с тенденция за нейното изчезване от националната карта на Европа. Анализът на всички експерти доказва, че полюсирането на подходната стратификация и създаването на огромна част изключително бедно население и незначителна част свръхбогати затвърждава тенденциите на демографска криза. Подобна тенденция няма да се прояви така остро, ако чрез държавната политика преразпределението се осъществяваше в полза на запазване стандарта за възпроизводство на нискодоходните групи над равнището на простото възпроизводство.

Професионално неефективна публична политика на прехода

Първата от основните характеристики в политически план е в невъзможността (нежеланието) да се поставят национално значими приоритети и чрез средствата на съвременната публична политика държавата да ги отстоява. Присъединяването ни към НАТО и ЕС беше извършено не благодарение, а въпреки равнището на публичното управление на държавата на една цена, която е исторически и социално неприемлива и недостойна за българския народ. Общественото съзнание остана с убеждението, че не се присъединихме, а **бяхме присъединени**. Общественото съзнание придоби напълно отчуждена нагласа към рекламираните „национални приоритети” – **най-малкото защото никога и за нищо народът не беше попитан открито и демократично**. Не по-малко значение имаше самата непрозрачност, почти сектантска манипулативност на провежданата „присъединителна” политика и към двете структури – НАТО и ЕС, като дори и експертите, занимаващи се по темата, трудно проникваха през информационните бариери на преговорите.

През последните 20 години българската държава изпадна в криза, като достигна състояние на пълна аномия по отношение на държавността, разбирана като стратегически планов ресурс, създаваш социална кохезия и справедливост в разпределението на богатството като основа на устойчивото развитие.

Възможно е само един пример от днешната политическа конюнктура да дадем и това е състоянието на усвояване на средствата от европейския бюджет, идващи по линията на предприемаческите, структурните, и кохезионния фондове. Отново чакаме поредния негативен доклад от Европейската комисия, която по-ясно от българските политици вижда какво става

у нас и за пореден път дава своята негативна политическа оценка за нашата публична политика. Една малка конкретизация за пълната непрофесионалност на публичната власт е примерът с усвояването на средства от бюджета на Европа. Българската държава и нейният политически елит не могат да усвояват законно и ефективно чрез професионално разработена публична политика, по прозрачен начин, дори подарен финансов ресурс. Тя може да разработва само непрозрачни олигархични схеми за кражба и преразпределение на финансови средства. През целия цикъл на планиране на средствата за усвояване, каквито са Националната стратегическа референтна рамка, Националният план за развитие и оперативните програми и двата национални плана, умишлено се създаваха планови, организационни и кадрови решения без съобразяване с елементарните изисквания на теорията и практиката на социалното управление и в частност с планирането на толкова стратегически ресурси. Въпросът не опира само до навременно сигнализиране към авторитетните власти. Сигнали бяха получавани непрекъснато от проверяващите експерти от ЕС, както и от независими български експерти, но три правителства подред водят все една и съща политика на профанизиране на публичната среда и въвеждане на принципно неработещи механизми на публично управление.

Акцентът на моята аргументация на тези основни тези ще бъде само по отношение на разкриване на основния елемент от ролята на социалната политика като влияние върху социалната стратификация, а именно – политиката по доходите и борбата с бедността.

Няма по-ярък пример за доказателство на моята теза за състоянието на българската социална политика от планирането и реализацията на политиката по доходи и борбата с бедността през последните 20 години.

Съществуват предпоставки за един остър и полюсен дебат за социална справедливост между силни и слаби европейски държави в условията на пазарна либерализация, който все още не се е състоял. Моята хипотеза е, че рамките на дебата ще се разгърнат с пълна острота в следващия 10-15 – годишен период, което ще бъде един катализатор на дебата и в българското общество.

Съществуват твърде оптимистични прогнози за изхода от този дебат. Прогнозите за единна европейска политика в социалната област ще срещне една твърде незряла политическа аудитория и твърде инфантилна институционална практика в повечето държави от Източна Европа, където едва сега започват процесите на националните дебати за ролята на социалната държава. Парадоксът на Изтока е, че се излиза от общества, десетилетия наред формирали нагласи и културни стереотипи на поведение в своите граждани, разглеждащи социалния сектор като напълно непрозрачен и неразграничим от държавата. Социалната политика се е явявала като неразграничим елемент от цялостната държавна политика в съзнанието на българина. По същество не е имало дебат за цената на социалната политика, нито за характера на социалната справедливост като договор на равнопоставени граждани. Социалната справедливост се е разбирала на основата на уравниловачните принципи на разпределение, поддържащи равнище на висока социална сигурност на основата на липса на свобода на избора. От друга страна, високата цена на държавната регулация на основата на пълен държавен монопол в стопанския сектор не дава перспектива за саморегулация на възпроизводството с бързи темпове и рентабилност на инвестициите в основните средства за производство. Един стопански маханизъм, изцяло възпроизвеждащ социалното статукво и консервиращ перспективата на развитие, е възпитал кул-

турата на социалната инертност и асоциален инфантилизъм. Този механизъм исторически се провали в контекста на световното състезание за ефективни социални модели.

Липсва цялостна концепция за стратегическото развитие на българското общество в социален аспект. Основна грижа за подобен обществен дебат и за изработване на социална стратегия, отговаряща на социалистическите ценности, трябва да бъде първостепенна задача на ръководството на БСП. От гледна точка на развитието на човешките ресурси и на социалния капитал наистина преход не се е състоял, имаме регрес, който най-ясно се вижда дори от най-лесно изчислимия паричен показател (паритетна покупателна способност спрямо ЕС) от все още недостигнатите и наполовина равнища на покупателната способност на доходите за 85 % от българските домакинства, сравнени с 1989 г. Отрицателен е балансът на реалната покупателна способност на домакинствата дори и през последните 10 години, като при база 100 % за 1995 г. за 2005 г. реалната покупателна способност на българските домакинства е с коефициент 92%.

Формата на партиен диалог по въпроса за бедността се води само в партии вляво от БСП. Характеристиката на вътрешнопартийния диалог за бедността е само доколкото има ясна постановка в Програмата на БСП. Програмата изразява вярната констатация, че „Бедността в България вече е масова” и „Затова приоритет на нашата политика в близкосрочния социално-икономически кризисен период е спиране на обедняването, а в дългосрочна перспектива – преодоляване на бедността..” (Програма на БСП).

Първата фаза от жизнения цикъл, каквото е стратегическото планиране на политиката на БСП, продължава с още няколко ясни и добре обосновани стратегически цели, свързани с бедността в България. Стратегическият хоризонт на социална-

та политика на БСП трябва да бъде актуализиран от момента, в която тя започва да се изпълнява като публична политика. Естествено, за да се разгърне вътрешнопартийният диалог за борба с бедността, той трябва да се инициира и подкрепя и от ръководството на БСП, което с изключение на горе цитираните текстове не е практика. Станишев като председател на БСП и премиер не говори за борбата с бедността и социалната изолация като реално социално битие за голямата част от членската маса на БСП и симпатизантите на лявата идея. Председателят на БСП дори не свързва ясно в стратегически план излизането от кризата в обществото чрез преодоляването на бедността като първостепенна стратегическа задача.

БСП трябва бързо да преоцени участието си във формирането и провеждането на подобна социална политика със средствата на изпълнителната власт, като публично намери сили да се разграничи както от поставените стратегически цели, дефинираните политики, така и от механизмите и политиките, които ги проповядват. Време е за нова, ясна по своя социалистически характер, формулировка на социална политика, като се създадат нови програми, които в краткосрочен план да намалят чувствително темповете на обедняване и да се изгради една социална стратегия за развитие, която в 15-годишна перспектива да изведе България от 27-то място до място в първата десетка по качество на живот в Европейския съюз.

Подобни цели са реалистични и са в контекста на политическата програма на БСП . Основното е незабавно да започне дебат в цялото общество, инициран и форматирани от БСП, който да преосмисли всички аспекти на социалната политика от равнищата на социално-философски дебат до най-конкретните форми на изпълнение на социалната политика чрез програмния формат на консолидирания бюджет на МТСП и неговата прогнозна рамка.

Формата на социален диалог също грижливо заобикаля проблемите на бедността. За последните шест години в социалния диалог между правителство, синдикални и работодателски организации политиката за борба с бедността присъства доколкото се инициира от правителствени документи. Инициативата от страна на синдикати и работодателски организации като цяло се свежда до работа на „парче“ при обсъждане и внасяне на конкретни решения и постановления на правителството, засягащи цени на стоки и услуги или цената на труда. Единственото решение на Националния съвет за тристранно сътрудничество през 2003 г. за една обща рамка на дебата в дванадесет области, свързани с комплексен анализ на жизненото равнище на населението, достигнато след дълъг дебат, за съжаление не намери развитие в следващите години. Основната роля тук трябва да бъде на синдикатите, защото основният резултат от провежданата публична политика в социалната област е изключително ниската цена на труда в България, което естествено рефлектира върху всички аспекти на жизненото равнище на населението. За съжаление синдикатите в България като цяло през този период са в съглашение с политиката, диктувана от работодателските организации и в интерес на олигархично формираня капитал.

Формата на граждански диалог по проблемите на бедността практически се води само от няколко граждански сдружения с много нисък потенциал за широка обществена комуникация. Действително България е представена в най-голямата неправителствена европейска организация „Европейската антибедност мрежа“, като представителите от българска страна в тази организация компетентно и навременно информират правителството за състоянието на европейската политика в борбата с бедността. Естествено, равнището на информираност не поражда достатъчно мотивация и въз-

можности за налагане на европейските решения и политики в средите на изпълнителната власт. Диалогът и тук остава на равнището на монолог.

Обществен консенсус

Естествено, в съответствие с характера на дебата, не се достига и до обществен, национален консенсус в политиката за борба с бедността. Нещо повече. Има ясно изразена обратна теза за състоянието на обществото, която активно се тиражира в публичното пространство чрез медиите.

Съществуват социолози, които твърдят, че българското общество е излязло от кризата, породена от прехода, и дори е завършило „успешно прехода“ и сега е едно „нормално“ европейско общество, което все „по-нормално“ ще се адаптира в Европейския съюз. Подобни твърдения на хора, наричащи себе си професионални социолози, са също част от кризата, която, естествено, има и своите морални измерения. Твърденията от този характер за съжаление ясно посочват една важна причина за възпроизводството на бедността, а тя е в осъзнатия вече класов интерес на олигархията да поддържа мита за нормалността на прехода, като скрива реалността за стратегическо обезценяване на труда на наемния работник, и отгук качеството на живот на цялото население. Създаването на професионален идеологически екип, който „оправдава“ действията на олигархията, само доказва силата на властовия ресурс, с която тя поддържа вече повече от 15 години стратегията на обезценяване на човешкия ресурс в България. Митолозите на прехода използват социологическите анализи с една-единствена цел – да създадат защитна стратегия за манипулиране на общественото мнение чрез средствата на пропагандата.

Втората основна причина за липса на национален консенсус е професионалната и моралната непригодност на българския политически „елит“ да формира съвременна публична политика.

Двете характеристики на управлението, от една страна, общата професионална и морална непригодност на излъчваните в изпълнителната власт представители на олигархията за създаване на съвременна публична политика, от друга, съзнателното митологизиране от идеолозите на прехода „позитивната” роля на българския икономически модел като „нормален” и „европейски”, са две от основните причини за невъзможност в системата на социално управление да се постигне национален консенсус за борбата с бедността като първи национален приоритет в българското общество.

Социални оценки и анализи

Социалните оценки и социалните анализи са задължителен компонент за **фазата на стратегическото планиране на политиката за борба с бедността**. Естествено, това е една скъпа и сложна експертна процедура, която не всички субекти в тази фаза на политиката могат да си позволят. Анализи и оценки на бедността в България се финансират от бюджета, но и главно от външни организации – като ПРООН и Световната банка. Активна страна в изследването на бедността официално става и българската държава, като след 2001г. правителството на НДСВ, под натиска на външни фактори, записва като приоритет в своята програма борбата с бедността и социалната изолация.

Основната характеристика на този компонент от първата фаза е, че проблемите на бедността бяха изследвани тенденциозно, без стремеж за реално описание и анализ на причините за обедняването. Нещо повече, използването на относителния метод, статистическите средни величини и други „изследователски” прийоми не създадоха реални информационни предпоставки за надеждна политика.

Определение на бедността

Бедността е състояние, в което групи от хора или отделни индивиди поради ограничеността или липсата на доходи и ресурси имат по-нисък стандарт на живот от този, който се счита за приемлив в обществото, в което живеят. Бедността като безработица, нисък доход, лоши жилищни условия, неадекватни здравни грижи и бариери пред образованието, културата, спорта и отдиха води до изключване от участие в дейности, които са норма за другите хора. **Социалната изолация** е частично или пълно ограничаване на достъп до икономически, политически и социални ресурси, което фактически е пълно прекъсване на връзката между индивида и обществото. В контекста на бедността тя означава изолация от трудова заетост, от материални ресурси и социални услуги, липса на доходи или ниски доходи (Национален план за бедността и социалната изолация 2005-2006 г.).

Определението на бедността, прието за водещо в европейските сравнения, има три отличителни характеристики.

Съдържателна бедност

Първата отличителна характеристика на европейското разбиране е, че бедността се определя като социално качество, което е многомерно и не може едностранно да се определи само от една характеристика, каквито например са доходите на домакинствата за определен период. “Паричната бедност” за европейците е само една от многото характеристики на бедността и невинаги е основната.

За определянето на бедността е необходимо да се вземат предвид и съдържателните характеристики на социалния капитал, социалната инфраструктура, социалната политика, дори културни характеристики, свързани с нагласи и ценности и начин на прекарване на свободното време, социални практики, възприети от структури на граждан-

ското общество, ефективността на механизмите за социална комуникация, качеството на гражданския и социалния диалог, качеството на формиране и провеждане на публични дебати, референдуми или, най-общо казано, степента на зрялост на комуникационния посредник. Много важно за европейското разбиране на бедността е например достъпът до социални права, възможността ефективно да бъдат включвани бедните с равен достъп до право на труд, образование, здравеопазване, култура, социална инфраструктура, екологична здравословна среда, достойно заплащане и т.н. Европейската социална политика, насочена към борбата с бедността и социалното изключване, отдавна е възприела обвързването на политиката с минимални социални стандарти. Европейските минимални социални стандарти са свързани пряко с достъпа и реализацията до социални права, записани ясно в конституциите и законите на практически всички европейски държави. Дебатът тук се води само за специфичните възможности за сравнение при приетите минимални социални стандарти на национално равнище с тези на равнището на Европейския съюз. Определянето на социалните права и достъпът до социални права, независимо от националните специфики, все по-ясно се дефинира в общия европейски контекст на целеполагане на европейската социална политика.

Социалната политика на Европейския съюз отдавна се формира на основата на сериозни социологически и статистически изследвания. Европейският статистически офис „Евростат” и „Европейската фондация за подобряване на условията на труд и живот” в своите поредици от изследвания за качеството на живот в Европа дават достатъчно методологически, теоретични и емпирични данни за разбирането на бедността като социално качество, изискващо комплексна

социална политика за нейното преодоляване. Заглавието на първия доклад с международни сравнения за качеството на живот в Европа включва три от най-комплексните социални категории: „удоволствие от живота”, „щастие” и „чувство за принадлежност”. Докладът на Института за икономически и социални изследвания в Дъблин „Мониторинг на качеството на живот” (2003), поръчан от „Европейската фондация за подобряване на условията на труд и живот”, подчертава ясно (51-57), че за изследване на бедността се изисква система от индикатори. Предложени са тридесет и шест индикатора, разпределени по шест групи.

Определянето на характеристиките на съдържателната бедност в една система за социално качество на живот е първото условие за ефективна социална политика за нейното преодоляване. За съжаление точно това все още липсва в изследването на българската бедност.

Съдържателната характеристика на бедността е необходимо да се изследва от позициите на съвременната социологическа парадигма за социалното качество на живот. Преобладаващите статистически и макроикономически изследвания за бедността в България трябва да се допълнят със социологически изследвания и анализи, за да се създаде ефективна информационна база при вземане на решения от българските политици в социалната област.

Статистическите изследвания като стохастични изследвания за наличието и разпределението на един признак в една съвкупност от обекти – например доход в българските домакинства за определен период, представят бедността едномерно, не като богато на множество характеристики социално качество на дадения обект. Трудността в дешифрирането на специализирания статистически език е в първоначалната се-

мантична многомерност на думата “бедност” в ежедневиия език. Въвеждам това понятие за „съдържателна бедност” не като често разбирано състояние на крайна бедност или екзистенц-минимум от определени стоки и услуги, а за да го разгранича от относителната бедност.

Първата характеристика на съдържателната бедност най-често се свързва с отсъствието на определен социален субстрат (стока, услуга, право, отношение). „Абсолютното” в случая наличие или отсъствие на определен социален субстрат, който може да има или няма количествено измерение, да е парично измерим или не, от наличие на определен вид доход или наличие на жилище, до наличие или отсъствие на образование в определена степен, наличие и отсъствие на определена социална услуга или достъп до определени социални права, или наличие или отсъствие на самочувствие, на усещане на задоволеност от начина на живот и т.н. Възможно е понякога за целите на едно изследване да се говори за бедност не като социално качество, не многомерно, а едномерно – като за липса или наличие в ограничени стойности на един социален субстрат (стока, услуга, право, отношение). Обикновено статистическото понятие за бедност, за разлика от социологическото, е свързано с един признак на изследваната съвкупност, който е количествено измерим.

Относителна бедност

Втората характеристика е, че европейското определение на бедността подчертава релационния характер на социалното качество бедност. Релационната характеристика разкрива важна особеност в конкретните общества, където разпределението на богатството винаги създава определени неравенства. Независимо от съдържателната характеристика или равнището на социалното качество на живот, ние откриваме

системата и мярата на преразпределение на общественото богатство чрез ранжиране на стойностите на едно социално качество, притежавано в определена степен от различни социални групи. Характеристиките на бедността могат да имат измерени стойности, които да спомагат да се определят хората в общността на „бедни” и „небедни”, според определени усреднени стойности на социални качества, които могат и да нямат количествени показатели. Подобна социална сравнимост в един обществен континуум е възможна само ако интензивността и обемът на социалната промяна за наблюдаваните показатели в изследвания период е в малки граници, или спазва качеството на социалния субстрат и определен плавен темп на промяна. Според тази характеристика бедността се определя като социално отношение при преразпределянето на социалното богатство и е естествено в едно конкретно общество „винаги” да има „бедни”, независимо от съдържателната характеристика на качеството на живот. Определението за бедни е валидно само в контекста на това сравнение за конкретно социално качество в исторически конкретно общество. Относителното определяне на бедността няма значима познавателна стойност в сравнения с други общества. Европейските сравнения в това отношение са изключително затруднени с присъединяването на новите страни-членки, поради значителните разлики в съдържателната характеристика на качеството на живот, което прави относителното измерване невалидно. Възможни са преки сравнения предимно със стойностите на съдържателните характеристики, а не с относителните характеристики на бедността. Първо е необходимо ясно да се определят съдържателните характеристики на качеството на живот и след това да се прилагат относителните методи за определяне на бедността. Последователност в анализите, която не се прилага в българската практика.

Субективна бедност

Третата отличителна характеристика в европейското определение за бедност е, че бедността има ценностен елемент, тоест тя едновременно е обективно и субективно състояние. Определението се базира на ясна ценностна презумпция, като се говори за бедността като по-нисък стандарт на живот от този, който се **счита за приемлив** в обществото, в което живеят. Бедността е едновременно липса на ресурси и преживяването, оценката на хората за тази липса. Възприятието на личността и поведението, свързано с определено ценностно отношение на личността към липсата на ресурси, е във взаимно влияние на двете групи хора, които бедността определя като бедни и небедни. Естествено, тук възникват в субективен план всички аспекти на проблемите, които поведенческите науки задълбочено изследват и свързват със структурата на личността, със социалния статус, социалните роли, възприемането на специфична концепция за социална справедливост, социалните очаквания от разпределението на ресурсите и оценките за успех и мястото на социалните условия и ролята на личността в жизнения успех.

Трите характеристики, ясно открояващи се в определението на бедността, можем да определим с по една дума – **съдържателна** (Consistent или качествена), **относителна и субективна характеристики на бедността**. Веднага трябва да кажа, че и трите характеристики са неотделими, и когато говорим за бедност в дадено общество и още повече когато искаме да измерим и допределим нейните конкретни исторически граници, причини и да създадем социална политика за въздействие върху това социално явление, ние трябва да мислим трите характеристики в единство.

Българската бедност

Трите характеристики на европейското разбиране за бедност изискват специално внимание при изследване на българската бедност, особено в сравнителен план сега вече като членове на Европейския съюз.

Определенията на бедността като социално качество на живот в обществата от Европейския съюз, с които българското общество трябва да е сравнимо, поставят още едно допълнително условие – това са интензивността и фундаменталността на обществената промяна в България. Кризата, породена от промяната и водеща до бедност за българите, е свързана с промяна на субстрата на социалните отношения, т.е. до промяна на социалното качество, което е непознато за повечето страни от Европейския съюз. Разделянето на бедни и небедни за стандартите на Европа е съотношение, което се реализира в страни не само без криза в икономическо и политическо отношение, но и без значима криза в преразпределителните механизми и в доходите. Обективно погледнато социалната промяна в България още по-категорично изисква да се анализират динамично съдържателните, а не относителните характеристики на бедност, като се търсят ефективни пътища за преодоляване на бедността.

Българската бедност като социално качество в начина на живот за преобладаващата част от населението през последните седемнайсет години е следствие на радикалните политически решения за обществени промени. Характеристиките на бедността след седемнайсет години на интензивни и фундаментални промени във всички области на живота категорично поставят българското общество не само на последно място в Европейския съюз по жизнено равнище на населението, но в съдържателни стойности далеч от всяка възможност

за нормални сравнения. От тази гледна точка българската бедност трябва да бъде изследвана като уникално социално качество, получено в хода на радикална обществена промяна на основни икономически, институционални, правни и културни промени, инициирани от политическото равнище на управление.

Основното тук е да се създадат съдържателни стандарти за определяне на жизнения минимум, на социалния минимум, на средното качество на живот в контекста на европейските стандарти, на високо и много високо качество на живот. Подобни пет равнища, стратифициращи общественото пространство чрез съдържателно определяне на качеството на живот и изработване на системи от стандарти, които да измерват тези различни равнища, са задължително условие за разработване на ефективна социална политика.

Втората особеност е използването на релационната характеристика в самото българско общество, която разкрива още една значима социална деформация на относително висока степен на социална поляризация на бедни от небедни. От относително хомогенно общество преди 15 години по отношение на доходите в съотношение на 1:4 между най-ниските и най-високите доходи и използване на равен достъп до услуги и права се премина към доходна диференциация 1:20 и пълна социална изолация за достъп към определени социални права. Втората деформация е, че относително малка група от населението с по-високо качество на материалните условия за живот е на единия полюс, в сравнение с огромната част от населението, която е с изключително ниски характеристики в качеството на живот. Фактически средните стойности замаскират този дисбаланс. Съществуването на тази характеристика прави

още по-необяснимо едностранното прилагане от изследователите на бедността предимно на относителния метод в анализа на домакинските бюджети, без задължителното съдържателно анализиране на абсолютните стойности на разходи и потребление от гледна точка на многомерното разбиране за качество на живот.

Изследването на бедността в България не се съобразява с тези две нетипични характеристики. Обикновено преобладават статистическите подходи в изследването на бедността, които са количествено свързани с доходи и потребление на домакинската. Известните методи, използвани за изследване на бедността, са абсолютният, относителният и субективният. За последните осем години и в политиката, и в измерването на бедността се формират практики и нагласи да не се отчитат всички характеристики на бедността. Използва се предимно относителният метод за изследване само по един показател. Но освен тези статистически „грешки”, произтичащи от характера на изследвания инструмент и непредназначени пряко за социалното управление, то има и друг тип интерпретации на българската бедност, които са откровена манипулация.

Стратегически документи

Фазата на стратегическото планиране на публичната политика за борба с бедността в България започна реално твърде късно, след 2001 г.

Публичната социална политика, реализирана от МТСП за борбата с бедността, беше представена като Национална стратегия за борбата с бедността и социалната изолация и с два национални плана за изпълнение на тази стратегия за периода 2003-2006 г. Важното е да се отбележи, че приоритет на правителството на НДСВ беше борбата с бедността не само като национален, но и като европейски и

като световен приоритет, записан като цел номер едно в Глобалните цели на хилядолетието в социалната политика на ООН. Разбира се, независимо от шумно огласената социална програма на НДСВ ”Хората са богатството на България” и приетите в нея стратегически цели за борба с бедността, тази програма не беше реализирана в ефективна публична политика. НДСВ не изневери на основната си либерална доктрина за прехода, като във втората половина на мандата, след като създаде видимост на съобразяване с европейските социални приоритети от Лисабонската стратегия, подмени по същество работата в това направление. Фактически националните планове за борба с бедността не бяха свързани реално с цялата планова бюджетна процедура и останаха намерения „на хартия”. Зад риториката се провеждаше известната политика за обезценяване на труда и решаване предимно на политики, свързани с интересите на работодателите. Един пример е достатъчен за илюстрация на изпълнението на целите. Правителството на НДСВ беше първото, което записа ясно в своя програмен приоритет определяне и официализиране на „линията на бедност” и не го изпълни.

Причината за това отстъпление беше отразена в много категоричните резултати от изследването за бедността, финансирано от Световната банка IDF Grant TF 050333 “Проследяване, оценка и разработване на политика по въпросите на бедността”. Изследването беше проведено от изследователски колектив с представители на НСИ, БАН и МТСП и резултатите частично бяха огласени. Министър Христова правилно оцени ситуацията и въпреки че прие доклада на екипа, не приведе в действие процедурата за официализиране на предложената линия на бедност. Размерът на линията на бедност по това проучване беше

102 лв. за еквивалентна единица на член на домакинство месечен потребителски разход. Ясно е, че подобни стойности поставят България дори извън потребителските характеристики на страни от Третия свят, и най-важното е, че подобни „статистически” доказани резултати не отговарят на никакви стандарти на съвременната социална политика и на социалните процеси на обедняване. Независимо от този резултат, правителството на Масларова прие същата формулировка за приоритет в политиката си и възложи на същия екип със същата методика изследване. Той предложи линия на бедност за 2007 г. 152 лв. и с Постановление на МС №345 от 18.12.2006 г. беше приета за **официална линия на бедност** в страната.

Социалната политика на БСП във фазата на стратегическото планиране

Неспособността на българския управленски елит да създаде предпоставки за съвременно публично управление за съжаление е характерна и за представителите на БСП в управлението. Нещо повече, ако десните нагласи не са свързани с приоритетно решаване на проблемите в публичния сектор, то левите представители имат за основно задължение да се справят бързо с тези предизвикателства, защото лявата политика се решава предимно със средствата на ефективна публична система за управление. Съвременната държава решава социалните проблеми не с тромав и раздут бюрократичен апарат, а с малък, но ефективен екип с висока професионална квалификация. Съвременното управление на държавата предоставя възможност за висока степен на технологична и комуникационна иновация. Това е новото, което левите трябва да противопоставят като работна доктрина в сферата на публичното управление.

ОГРАНИЧАВАНЕ НА ПРЕДАВАНЕТО НА НЕРАВЕНСТВА МЕЖДУ ПОКОЛЕНИЯТА – ПРИЛАГАНЕ НА СОЦИАЛНА ПОЛИТИКА, ОСНОВАНА НА ПРИНЦИПИТЕ ЗА СОЛИДАРНОСТ, СПРАВЕДЛИВОСТ И РАВНИ ВЪЗМОЖНОСТИ

Драгомир Драганов

1. Предаването на неравенството между поколенията – проблем на социалната структура

Предаването на неравенствата между поколенията е проблем, сравнително нов за социалната политика и практика. Това обаче съвсем не означава, че проблемът е нов за социалната наука, доколкото той заема централно място в теориите и изучаването на социалната стратификация в модерните общества.

От тази гледна точка, за да бъде разбран правилно от позициите на социалната политика, въпросът за т.нар. “**междупоколенческо**” предаване на неравенства трябва да бъде разгледан и от позициите на социалната наука. А това означава да бъдат уточнени неговите понятие, граници, причинно-следствени връзки и проявление.

Следователно неизбежно трябва да бъде засегнат въпросът за **социалната структура**.

Понятието **структура** (structura) има латински произход и означава строеж, разположение, порядък. Най-общо, под структура се разбира съвкупност от функционално свързани помежду си елементи, връзки и зависимости, съставляващи вътрешния строеж на обекта. Структурата на обекта

се характеризира с определен брой (количество) съставни елементи, с техния порядък и с характера на взаимната зависимост помежду им. Ясно е също така, че изследването на обекта само от гледна точка на неговата структура не е достатъчно. Тя нищо не казва за това какви са отношенията му с другите системи, нито пък по силата на какви фактори се променят връзките между съставните елементи. Ето защо е необходимо да се обърне и специално внимание на въпроса за устойчивостта и повторемостта на връзките между отделните елементи на системата. Защото всички системи са динамични, т.е. в тях протичат различни процеси, водещи до промяна на съставните елементи и връзките помежду им. Това постепенно води системата от едно състояние в друго.

Такъв подход е изцяло приложим при разглеждане на социалните системи, а и на обществото, в ролята му на най-сложната измежду тях. Идеята за **социалното неравенство** пряко произтича от идеята за обществото като социална система, притежаващо определена структура. Тя залага на тезата, че: 1) хората и групите в обществото заемат различни позиции (а с това изпълняват различни роли); 2) различията между хората по повод заеманите от тях позиции се йерархизират; 3) различията придобиват системен порядък, което намира отражение в т.нар. “стратификационна система”. С други думи, тази идея разкрива себе си с гледната точка за обществото като система, съставена от отделни пластове (страти), намиращи се в отношение на неравенство и подредени в йерархичен порядък.

Стратификацията на обществото има няколко системни характеристики. Сред тях най-важна като че ли е тази за “**социалността**” на стратификацията. Предполага се, че определящи за това кой каква позиция (*статус*) ще заеме в обще-

ството са не биологичните и демографските характеристики, а отношенията между социалните субекти, ценности, нагласи, морал, т.е. съвкупността от норми, определящи индивидуалното поведение на отделния човек и поведението на социалните институти – семейство, пазар на труда, на стоки и услуги, образование, здравеопазване, предприятие и т.н. Макар че в много общества ставаме свидетели как различия, основани на пола, възрастта, етническата принадлежност и др., се явяват мощен източник на неравенства. Затова е по-добре да се смята, че социалните фактори (собствеността, властта, престижът), но в комбинация със социално-демографските, са от определящо значение за статуса на отделния човек.

Другата особено важна характеристика на стратификацията е нейната **универсалност**, т.е. социалните отношения и норми не са безчувствени към различията между хората, които във всички етапи и сфери на обществения живот се явяват източник на неравна позиция на един спрямо друг. Тази универсалност на стратификацията се проявява по различен начин в различните общества, защото различни са били и източниците на неравенство. Например за примитивните общества е била характерна т.нар. “естествена” стратификация, основана на физическата сила, в съчетание с пола. По-висока социална позиция са имали по-силните, по-издръжливите, по-ловките.

За модерните общества обаче са характерни друг тип стратификационни системи:

- **съсловна** (основана на принадлежността към съсловието)
- **социално-професионална** (основана на принадлежността към дадена социално-професионална група)
- **етакратическа** (основана на властта)
- **социално-икономическа** (основана на богатството и собствеността)

– *културно-символическа* (основана на правото да тълкуваш нещата от заобикалящия свят)

– *културно-нормативна* (основана на престижа).

Обикновено те не се проявяват в чист вид, а стратификационната система е смесица помежду им. Конкретната комбинация обаче е от определящо значение за жизнените шансове на отделния човек в обществото.

Така логично се стига до въпроса за **социалната мобилност**. Социалната мобилност трябва да се разбира като преход на отделния социален субект от една социална позиция в друга. Съществуват два типа социална мобилност – хоризонтална и вертикална. При хоризонталната мобилност се разбира преходът от една група в друга, но без промяна на дистанцията спрямо другите групи в социалната йерархия. Вертикалната, на свой ред, бива възходяща и низходяща. При низходящата социална мобилност е налице спад в социалната позиция, докато при възходящата – прогрес. Най-общо, вертикалната мобилност се определя като преместване от един социален слой (страта) в друг.

Мобилността може да бъде доброволна или диктувана от структурни и институционални промени. При всички случаи решаващо значение имат външните за човека фактори и преди всичко състоянието на институциите. Те са онази цедка, която определя жизнената траектория на всеки от нас. Без да се навлиза в подробности, може да се уточни, че най-силно влияние върху социалната мобилност оказват следните институции: семейството, образователната система, пазарът на труда, държавата и институтите от не-държавния сектор (партии, организациите от т.нар. “трети” сектор, синдикални сдружения и др.).

Идеята за социалната мобилност се допълва от тази за възпроизводството на стратификационната система, т.е. как

отделните обществени слоеве се преобразуват и адаптират в отговор на външни процеси и явления – например икономическото реструктуриране.

Изхождайки от тези базови допускания за обществото и неговата стратификационна система, е много лесно да бъде разбран и процесът на междупоколенското предаване на неравенства. Най-общо, той може да бъде определен като процес, при който **ниската позиция в социалната йерархия се предава на следващото поколение.**

Теорията за предаването на неравенството между поколенията дава друг прочит на идеята за социалната стратификация в обществото. Тя казва, че социалната позиция на всеки зависи от две неща: 1) откъде започва неговият жизнен път, т.е. мястото и семейството, в което човек е роден, и 2) по-нататъшното развитие на човека, т.е. неговата реализация в сферите на обществения живот.

По емпиричен път е доказано, че колкото по-ниска е изходната позиция на човека, толкова по-малки са и възможностите му за неговата жизнена реализация. Много е по-голяма вероятността децата на безработни родители да наследят неравностойното им положение на пазара на труда, а децата на нискообразовани родители – никога да не получат по-високо образование, по-добри знания и умения. Децата от бедни семейства никога няма да получат качествено образование и обучение, добро здравеопазване. Те никога няма да имат добър старт в живота – а оттука и възможност да избягат от порочния кръг на възпроизводството на ниския социален статус.

Счита се, че колкото са по-високи възможностите на хората от ниските социални слоеве за възходяща социална мобилност, толкова по-открито и демократично е всяко общество. Нещо повече, по-ниските възможности на хората от ниските

слоеве да подобрят социалната си позиция са в разрез с основополагащи обществени принципи, каквито са **равните възможности** и **социалната справедливост**.

Нелепо би било да се отрича обстоятелството, че по-откритата стратификационна система е фактор, стимулиращ обществения прогрес. Тя привлича по-надарените и динамични хора от нисшите слоеве, мобилизира техния потенциал и заедно с това – стабилизира обществената система, прави я по-гъвкава и адаптивна към изменящите се външни условия, по-пълно оползотворявайки потенциала и приноса на всеки за общественото развитие.

Не на последно място, създавайки по-добри условия за децата на родители с ниска социална позиция, се **снижава рискът от възникване на социални конфликти в обществото**. В общества, където възходящата мобилност на деца на родители с ниска социална позиция е възможна, интензивността на конфликтите значително намалява. Обратното също е вярно и то поради една очевидна причина. Колкото повече даден индивид или група е “прикован” към своята социална позиция, колкото повече перспективите за по-добър живот са ограничени, толкова е по-голяма вероятността при възникване на социалния конфликт той да въвлече много по-голям брой заинтересовани страни. По-ниска е вероятността за разширено възпроизводство на ниските обществени слоеве. А знае се, че най-силни са онези конфликти, които засягат различията между хората – раса, етнос, богатство, власт.

2. Предаването на неравенства между поколенията – предизвикателство и перспективи пред социална политика, основана на принципите за солидарност, социална справедливост и равни възможности за всички

Тези обстоятелства превръщат проблема за предаването на нисък социален статус в ключово предизвикателство пред социалната политика и особено за онази, която често борави с принципи като социална солидарност, справедливост и равенство във възможностите.

Аргументи се намират в две важни обстоятелства.

На първо място, по-високите жизнени шансове за децата от нискостоящи в социалната йерархия семейства е тясно свързано с тежък проблем, какъвто е този за детската бедност. Липсата на перспективи за развитие **възпрепятства реализацията на основните права на децата**. Тя има негативно влияние не само върху тяхното качество на живот в момента, но и върху тяхната социализация, върху бъдещите им жизнени шансове, върху развитието им като личности изобщо. **Не е справедливо, нито пък морално, етническият произход или ниската работна заплата на родителите да бъдат определящ фактор за бъдещето на децата.**

На второ място, правото на децата на развитие е основополагащо, централно право, което трябва да бъде гарантирано със средствата на социалната политика. Необходим е политически и публичен ангажимент, че правото на развитие на всяко дете е гарантирано, а с това – правото на адекватен жизнен стандарт, на образование, здравеопазване, социални услуги, недискриминационно третиране. Най-важното обаче е, че правото на развитие не се отнася единствено до осигуряване на оптимални условия за самото детство и за настоящия живот на детето. То се разпростира и върху подготовката на детето за живота на възрастен. **Личните усилия не са достатъчни тъкмо защото възможностите са ограничени. Непривилегированите младежи не са в състояние сами да се справят със своята ситуация. Необходима е и обществена подкрепа.**

Сложността на проблема предполага, че решението не е еднозначно. **Но е важно да се подчертае, че икономическите възможности на страната не са единственият фактор, определящ какви ще бъдат възможностите на политиката да се справи с предаването на неравенства от едно поколение на друго. Политическата ангажираност също има определящо значение.**

От тази гледна точка могат да бъдат щрихираны следните възможни приоритети на политиката за намаляване на междупоколенското предаване на неравенства:

Първо, отделяне на достатъчно по обем и правилно разпределение на публичните ресурси в подкрепа на семействата с нисък социален статус – инвестиции в децата от ранна детска възраст, подобряване качеството на живот на семействата и нов шанс от обществото за младежите в неравностойна позиция.

Второ, подобряване на т.нар. “приобщаваща функция” на публичните услуги – и най-вече образованието, здравеопазването, социалното осигуряване, подпомагане и социалните услуги. Качеството и достъпът до публични услуги трябва да бъдат безразлични към биологичните и социално-демографските характеристики на децата и младежите, към техния социален произход и материалното състояние на техните семейства. Дали едно семейство е богато или бедно, не бива да бъде определящо за съдбата на детето.

Трето, отстраняване на всички форми на дискриминация – явна или скрита, както и всички форми на неравно третиране, основани на социалния произход в различните сфери на обществения живот. Това е истинското доказателство, че принципът за равните възможности е част от обществения морал.

Четвърто, реализация на основното право на труд, правото да се издържа чрез труда и правото на достойно трудово възнаграждение на пазара на труда – чрез подходящи политики за доходите и мерки за заетост и обучение.

Пето, създаване на повече възможности за младежите от неравнопоставена позиция в обществото по-лесно да осъществяват своите жизнени преходи – предоставяне на всеобхватни, навременни, гъвкави и достатъчно продължителни публични услуги (образование, квалификация, заетост, материална подкрепа).

Шесто, гарантиране на адекватна степен на закрила срещу социалните рискове на семействата и децата в неравностойна позиция чрез системите за социална сигурност чрез фиксиране на минимални стандарти за закрила.

СОЦИАЛНА СТРАТИФИКАЦИЯ И ЕЛЕКТОРАЛНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Радост Патева

I. Динамика по основни социално-демографски групи (ретроспективен анализ)

Невъзможно е редовните електорални изследвания да обхванат в целите им сложност и взаимодействия всички прослойки в съвременното българско общество. (То доста се различава от присъстващото в страната електорално тяло.) Важни социални актьори, с присъствие и влияние върху обществения живот и нагласите у нас, остават „извън кадър”. Това са, от една страна, икономическите и политическите елити, които не могат да бъдат „уловени” със стандартни количествени изследвания. Същото се отнася и за далеч по-многобройни „невидими прослойки” – незаконно забогателите (чрез пране на мръсни пари, чрез непрозрачна приватизация, чрез контрабандни канали и сенчест бизнес), представителите на сивата икономика и близките до нея криминални кръгове. Извън традиционните изследвания остават и българските общности зад граница – емигрантите, напусналите трайно или за известно време страната, които напоследък все по-често присъстват в обществения живот със своите мнения и искания.

Въпреки тези ограничения, натрупаните данни позволяват да се следи динамиката на основните социално-демографски групи. НЦИОМ разполага с архив от сравними данни за основните общественно-политически нагласи на електората от 1990 г. досега.

Традиционно във всички изследвания се отчитат основните социално-демографски особености на интервюираните лица: пол, възрастова група, образование, етническа принадлежност, местоживеене (според тип населено място) и самооценка на жизнения стандарт. От тези критерии три са безспорни и могат да се установят и от интервюера (пол, възрастова група, местоживеене). Макар и с неточности в отделни случаи, същото се отнася и до образованието и етническата принадлежност.

Най-неподлежащ на странична обективна оценка е въпросът за жизнения стандарт, особено когато става дума за най-масовата категория – „живее с известни лишения”. Според нашия опит, така отговарят и хора, които не могат да си позволят нова кола, и такива, които няма да ходят със семейството си на море, и такива, които са отложили плащането на някои сериозни разходи (например за отопление) за няколко месеца. В случая изобщо не се спираме на разликите между материалния стандарт и социалния статус, които включват доста по-богата палитра от оценки и самооценки и оказват доста по-широко влияние върху възгледите на личността.

Социалният статус има важна роля при определяне на обществено-политическите нагласи на респондентите. Значението му ще нараства, доколкото, макар и не много бързо, обществото, което изследваме, се придвижва от старата представа за всеобщо равенство през характерната за прехода обща немотия и неудовлетвореност (мнозинство бедни и малцинство много богати) към едно все по-ясно очертаващо се социално разслоение, характерно за европейските общества.

Наред с това не е сигурно, че подробните въпроси за социален статус (свързани с ниво на доходи, достъп до власт и културно-престижни моменти) ще доведат до по-точни резултати в стандартните електорални изследвания. Въпреки приемливия процент откази от участие в проучвания (средно

27%), наблюденията ни показват, че преки въпроси за доходи, обществени позиции и престиж на респондента предизвикват допълнително нежелание за отговор и неискреност. Дори и в идеалния случай – при пълни отговори на всички въпроси, отново резултатът ще е субективна оценка, при която няма как да се отчетат разминавания с действителността. Предизвикателството в работата на изследователските агенции е да намерят и нови, допълнителни критерии за измерване на статуса – такива, които да дават верифицируеми данни.

Сега използваната система за самооценка на материалното положение, при цялата ѝ субективност, може да служи като показател за основните степени на разслоение в обществото. Освен това има достатъчно основания да се твърди, че именно самооценката на статуса влияе в най-голяма степен на начина на възприемане на действителността, на мненията, оценките и поведението на хората.

От ретроспекцията на данните могат да се наблюдават, макар и бавни, положителни промени в самооценката на българите по отношение на материалния статус. След 2003 г. делът на хората, които определят своето положение като „живея в мизерия“, трайно остава под 10%. През последните две години – 2007 и 2008, по този начин редовно отговарят по около 5% от интервюираните.

От 2006 г. делът на респондентите, които се самоопределят като „живеещи с големи лишения“, трайно остава под 30%. Това намаление е с около 7 – 8 пункта в сравнение с периода 2001 – 2005 г. Също с толкова – 7-8 пункта, за периода се увеличава делът на хората, които посочват, че „живеят с известни лишения“. След 2006 г. средният им дял трайно остава над 55%.

Също от 2006 г. делът на хората, които отговарят „живея без лишения“, не е паднал под 10%.

Установяваме зависимост между самооценката на материалното положение и политическите възгледи в групите „живея без лишения“ и „живея с големи лишения“, когато на респондентите се задава въпросът „как бихте определили политическите си възгледи“. Не може да се каже, че изобщо няма богати хора с леви възгледи или бедни – с десни възгледи. Разделенията по този признак при двете категории респонденти изглеждат като огледално разменени – съотношението „леви : десни“ при живеещите без лишения е 17,4% : 27,2%, а при живеещите с големи лишения – 28,2% : 17,3%.

Данните потвърждават и други известни факти като значителната разлика в самооценката на стандарта между работещи и пенсионери, както и ролята на типа населено място и етноса. Най-много живеещи с големи лишения и в мизерия има сред ромите и сред жителите на селата, най-малко – сред жителите на столицата и в областните градове. Едва ли е необходимо да се повтарят тези многократно посочвани особености на бедността у нас, защото те са отбелязани от изследователите. А на битово ниво българинът отдавна знае, че е по-добре да си здрав, млад и богат, отколкото стар, беден и болен.

Както вече бе отбелязано, най-нехомогенна и трудна за класифициране е групата на хората, които се самоопределят като живеещи с известни лишения, т.е. със стандарт около средния. През ноември 2007 г. това са 57% от интервюираните спрямо всички основни социално-демографски групи.

В редовните емпирични изследвания на НЦИОМ поне веднъж годишно се задават по-подробни въпроси за социалната стратификация, която включва десет категории: ръководни държавни служители; интелигенция и интелектуалци; служители без висше образование; частни предприемачи; квалифицирани работници и техници; нискоквалифицирани и неквалифицирани работници; пенсионери; безработни; учащи редовно; други

(земеделски производители, домакини, работещи по програми за временна заетост, сезонно заети и др.).

Особеностите на стандартната извадка не позволяват да се получават достатъчно представителни данни за определени категории, каквито са например ръководните държавни служители, учащите, регистрираните земеделски производители, нискоквалифицираните и неквалифицирани работници. Техните относителни дялове са по-малки или близки до 4%, което затруднява интерпретирането на получените данни за тези прослойки от населението.

Сравнението между данни по социални категории между 2004 г. и 2007 г. (и двете изследвания са правени през декември) също потвърждава регистрираните чрез самооценката на материалния статус положителни промени.

Относителният дял на неактивните на трудовия пазар групи намалява. Докато през 2004 г. пенсионерите са били 31,8%, през 2007 г. те са 27,4% от респондентите. За безработните стойностите са съответно 16,6% през 2004 г. и 10,3% през 2007 г. Сред трудово активните прослойки най-изразително се е увеличил дялът на квалифицираните работници и техници – от 13,3% през 2004 г. на 17,9% през 2007 г.

II. Очаквания за доходи на различните социални прослойки в България (по данни от национално представително изследване от юни 2007 г.)

Субективното усещане за доходите е, че те никога не са достатъчни. Когато става въпрос за българите, субективното усещане отговаря на реалността – България е страната с най-ниски доходи в ЕС.

В свое национално представително проучване през юни 2007 г. НЦИОМ изследва представите на хората за доходите,

които са им необходими, за да живеят добре – т.е. да покриват нуждите си при съответното равнище на разходите. Преценката, разбира се, е субективна, но тя е интересна и полезна, защото дава ясна представа за това, какво равнище на доходите си хората смятат за приемливо, за да са мотивирани да работят (ако са в активна възраст), или да се чувстват сигурни, ако са пенсионери.

Първият извод от получените отговори е, че дори в мечтите си за доходите българите остават доста скромни в сравнение с европейците – средният доход, който желаят, е 597 лв., или 305 евро месечно.

Желанията за доходи на две трети от интервюираните се вместили в суми до 500 лева месечно. По-често в тази група попадат хора със средно образование, жители на областни градове, заети на изпълнителски нива в частния сектор и пенсионери. Други 15% от респондентите посочват сумата от 300 лв. на месец като достатъчна, за да живеят добре. Това са предимно жени, възрастни над 60 години, със средно и основно образование, жители на селата и малките градове.

21% от интервюираните смятат, че доход от точно 500 лв. месечно би им позволил да живеят добре. Доход от 1000 лв. като достатъчен посочват 13% от респондентите – предимно хора в активна възраст между 30 и 49 години, високообразовани, жители на столицата и големите градове, заети на ръководни позиции в частния или държавния сектор.

Най-сериозна разлика има между желанията за доходите на столичани в сравнение с хората от страната. София е скъп град и усреднената сума, която столичани посочват като достатъчна, е 820 лв. месечно. За жителите на областните градове сумата е 683 лв., за жителите на малките градове – 553 лв., за жителите на селата – 447 лв.

Между желанията за доходи и действителността има сериозни разминавания. Минимално посочваният размер на желан доход от пенсионерите е 200 лв. Сред заетите по социални програми и сред безработните желаният доход, който ще им позволи да живеят добре, е от 350 лв. нагоре.

Като цяло мъжете искат по-високи доходи, отколкото жените, но в определени категории разликите в желанията между двата пола са незначителни.

Пенсионерите са с най-скромни изисквания, сигурно защото те си дават сметка, че доходите им изцяло зависят от политиката на държавата. Усреднената стойност на пенсията, според техните желания, е 394 лв. Най-масовите желания са за доходи около 300 лв. месечно, а абсолютният минимум, посочен като желана пенсия, е 100 лв. Логично пенсионерите с висше образование имат по-високи изисквания (за пенсия средно около 450 лв. месечно) от тези с основно и по-ниско образование. Пенсионерите, които живеят в столицата и големите градове, където животът е по-скъп, посочват по-високи желани доходи в сравнение с тези, които живеят в малките градове и селата. Средната пенсия, посочвана като желана от жените (346 лв.), е с около 120 лв. по-ниска от дохода, който искат мъжете.

Изпълнителските кадри от държавния сектор изразяват желания за средна заплата от 630 лв. Изискванията са различни според образователния ценз – служителите с висше образование посочват като достатъчна средна заплата от 798 лв., тези със средно и основно образование съответно по 527 лв. и 510 лв. средно. Разликата в желания доход между жените и мъжете в тази група не е голяма – около 30 лв. повече искат мъжете. Столичаните, заети в държавния сектор, имат по-високи изисквания към доходите, които биха им позволили да живеят добре (средно 914 лв.). Заетите на ръководни длъжнос-

ти в държавния сектор имат по-високи изисквания от хората на изпълнителски длъжности – средно за 781 лв. заплата, като най-често посочвана стойност е 1000 лв.

Най-амбициозни са очакванията на заетите в частния сектор. Техните изисквания към заплащането са по-високи в сравнение със заетите в държавния сектор средно с около 50 лв., и възлизат на 680 лв. средно месечно. Заетите на ръководни длъжности искат средна заплата от 1140 лв., като най-често посочваната стойност е 1000 лв. И тук по-високи изисквания имат живеещите в София (1620 лв.) и в областните градове (1300 лв.). Характерна особеност при заетите в частния сектор е, че жените на изпълнителски длъжности имат по-високи изисквания за нивото на заплащането си, отколкото мъжете (средно с около 50 лв.). При заетите на ръководни длъжности в частния сектор е най-голямата разлика между желаните доходи на двата пола, като при мъжете (1470 лв.) удовлетворителната заплата е почти два пъти по-голяма, отколкото при жените (778 лв.).

Неприсъстващите на пазара на труда – безработните и учащите, имат очаквания, надхвърлящи размера на минималната заплата в изследвания период. Усреднените изисквания на безработните са за заплата от 520 лв. По-високи изисквания за заплащането си имат безработните с висше образование и столичаните – средната стойност на желаната от тях заплата е около 670 лв. Наред с това трябва да се подчертае, че дори безработните с основно образование очакват доход от около 470 лв. месечно. Най-ниски очаквания за заплатите си имат заетите по програми на МТСП – около 350 лв. месечно. Учащите очакват среден доход от около 770 лв. месечно, за да живеят добре.

Тези данни потвърждават съществуващото в обществото разслоение по отношение на материалния стандарт и наред с това показват, че дори в мечтите си българите са загърбили представата за „всеобщо равенство”.

III. Конфликтните моменти при социалната стратификация в България

Разслоението в българското общество съществува и хората си дават ясна сметка за собствените си възможности и перспективи, когато става въпрос за личното им съществуване. В обществените представи обаче социалното разслоение се мисли не като естествено следствие от икономическото развитие, а като безспорно лошо нещо.

В своите емпирични изследвания НЦИОМ нееднократно регистрира почти болезнено неприемане на разделението „бедни” – „богати”. В годините на прехода това беше породено от особен „социално - структурен пессимизъм” (според доклад на БСА от 1999 г.). В днешния етап на обществено развитие негативното отношение към българския елит се крепи на убеждението, че източник на големите богатства у нас не са пазарът, свободната конкуренция, частното предприемачество и иновациите. И през годините на прехода на бързо забогателите хора не се гледаше с добро око, а сега, според респондентите, обяснение за големите лични богатства са корупционните механизми, довели до нечестно облагодетелстване на тесни и взаимообвързани кръгове за сметка на всички останали прослойки в обществото.

Става въпрос за трайни стереотипи в обществените нагласи, които по-подробно са изследвани от НЦИОМ преди няколко години. Промените в тези нагласи ще бъдат изучавани и занапред.

В изследване на бедността, проведено през април 2004 г., близо половината от българите посочваха като причина за бедността лошото управление на страната, като по-често това мнение застъпваха самите бедни (хората над 50 години, тези

със средно и по-ниско образование и 60% от избирателите на социалистическата партия). В случая става дума за много силен социален стереотип, който, освен масово разпространен, е и биографично аргументиран. Тезата за вината на управляващите сменя част от напрежението сред най-ощетените социални слоеве и наред с това допринася за трупане на негативизъм към политическата класа като част от виновния за бедността елит.

Наред с това проспериращите обществени прослойки – младите, висшистите, заможните и живеещите в столицата, са по-склонни да обясняват бедността с общественото устройство, с особеностите на пазарната икономика, с пороците на бедните и т.н. 17% от живеещите без лишения твърдят, че бедните са мързеливи.

Обществените представи за бизнеса, регистрирани в национално представително изследване от декември 2004 г., показват, че, според 70% от респондентите, политиките и представителите на силовите групировки имат най-голямо участие в бизнеса. Според 59% от хората в българския бизнес има много подставени лица, а 39% са на мнение, че най-силно представени в бизнеса са представителите на бившата Държавна сигурност. В общественото съзнание съществува представа за „порочното зачатие” на българския бизнес. През годините на прехода обществото видя и немалко публични екзекуции на известни български бизнесмени, което затвърди представата за връзката между големите богатства и организираната престъпност.

След влизането на България в ЕС обществените очаквания са насочени към повече ред и законност, към отделянето на политическия елит от бизнеса и към легитимирането на „нормалния” бизнес елит, към по-добра

социална политика, в която да няма излишни и изпадащи от обществото слоеве. Тези процеси закъсняват, според обществените представи.

Натрупаното обществено недоволство се изразява в следните по-конкретни особености:

- Песимизъм за бъдещето, както личното, така и на страната;

- Недоволство от управляващите;

- Недоволство от политическия елит като цяло;

- Недоволство от органите на реда и съдебната система, които не могат да възстановят накърненото чувство за справедливост;

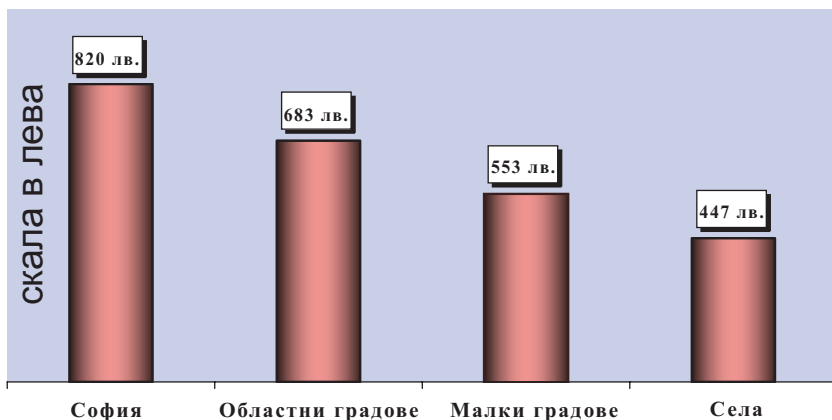
- Недоверие към институциите и към държавата като цяло.

При подобни фонове нагласи е трудно обществената енергия да бъде насочена към постигане на национални приоритети или към изпълнение на дългосрочни действия за подобряване на живота в страната.

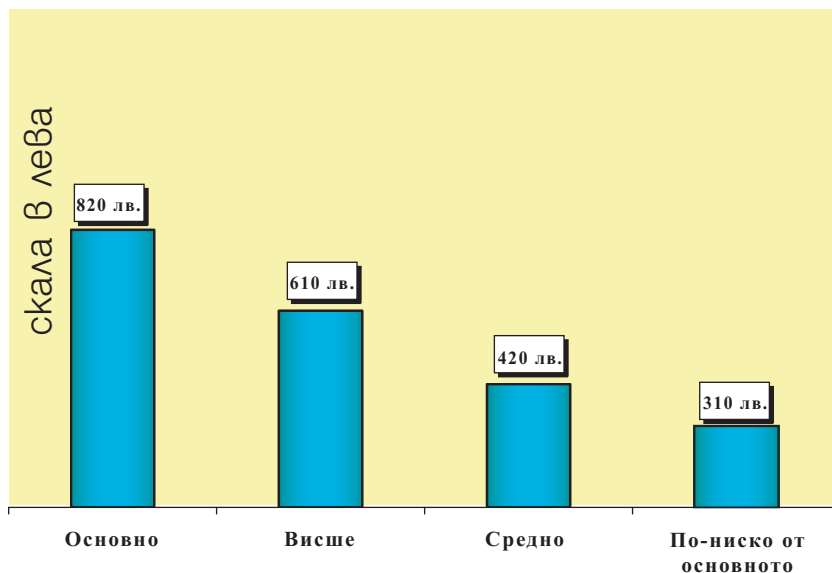
Затова, освен комплексно изучаване и изследователско внимание, проблемът изисква конкретни и целенасочени действия от страна на българския елит. Нашето общество, преминало за по-малко от две десетилетия през почти пълна трансформация на собствеността, политическите отношения и публичния сектор, още дълго ще продължава да изпитва последствията от недостига на справедливост, легитимност и гарантирани граждански права.

КОЛКО ЛЕВА МЕСЕЧНО ЩЕ СА ВИ ДОСТАТЪЧНИ, ЗА ДА ЖИВЕЕТЕ ДОБРЕ?

Населено място

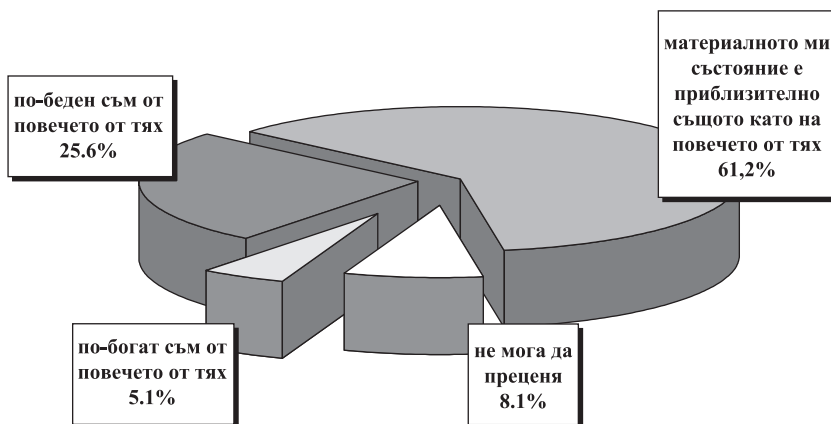
Образование

ЗАЩО СПОРЕД ВАС У НАС ИМА ХОРА, КОИТО ЖИВЕЯТ БЕДНО?

защото страната ни се управлява лошо	47.9%
защото така е устроено обществото	11.6%
защото страната е бедна	9.7%
защото това е неизбежно при пазарната икономика	9.3%
защото са мързеливи	7.3%
защото им липсва воля и инициативност	6.7%
защото са родени бедни	2.3%
защото са без късмет	2.2%
друго	1.6%
не мога да преценя	1.4%
общо	100.0%

КАК БИХТЕ ОПРЕДЕЛЕЛИ СВОЕТО МАТЕРИАЛНО СЪСТОЯНИЕ, В СРАВНЕНИЕ С ТОВА НА ВАШИТЕ БЛИЗКИ И ПРИЯТЕЛИ?

ГОЛЯМО ИЛИ МАЛКО Е СПОРЕД ВАС УЧАСТИЕТО В БИЗНЕСА НА:					
	голямо	малко	не участват	не мога да преценя	общо
предприемчиви хора	67,5%	20,6%	1,5%	10,5%	100,0%
изобретателни хора	55,6%	25,4%	5,1%	13,9%	100,0%
комунистическа номенклатура	49,5%	14,9%	8,4%	27,2%	100,0%
силови групировки	71,2%	11,3%	3,0%	14,5%	100,0%
подставени лица	58,9%	12,6%	4,9%	23,6%	100,0%
сътрудници на бившата ДС	39,2%	13,4%	6,8%	40,7%	100,0%
политици	73,3%	11,1%	2,8%	12,9%	100,0%
държавни служители	45,5%	23,8%	7,4%	23,3%	100,0%
собственици на крупни реституирани имоти	50,8%	18,0%	7,0%	24,2%	100,0%

СПЕЦИФИКИ НА РОМСКАТА СОЦИАЛНА СТРАТИФИКАЦИЯ

Максим Мизов

Преходът към демокрация у нас сервира изобилие от класови и социално-стратификационни промени, процеси и тенденции, които засягат и етническата картина в страната. Логичните обрати или неподозираните салтоморталета в стратификационния статус и патос на отделни социални или етнически групи често взривяват обществената психика и човешкото съзнание. Вертикално-хоризонталните логики, техники и практики за статусно и стратификационно дислоциране или взаимоотношение между различни групи и индивиди, които преди са идеологически, политико-властово декретирани, бързо се пренебрегват и опровергават. На тяхно място се появяват нови идеологически, политически и властови мотиватори или инструменти за хоризонтално-вертикални отношения между старите и новите групи и етноси. Предишната социално-класова и стратификационна пирамида или йерархия радикално се променя като съдържание и форма. Символните ресурси и имиджи на преди толерирани или фаворизирани класи или социални прослойки днес са силно обезличени или напълно сринати.

Смяната на собствеността обуславя резки социални промени. Фаворизираната преди държавна или обществена собственост сега е дезавуирана, клеймена и бичувана като виновница за неблагоприятия. Тя е скоростно ограничавана, трансформирана и ликвидирана. Новото време толерира всякак възхода, легитимацията на частната собственост. Това, а и непрозрачно-спекулативната приватизация, водят до агония или до ликвидация на повечето държавни или общински предприятия. Процесът е свързан с изпращане на улицата на персонала. Най-много безработни дават

по-слабо образованите или нискоквалифицираните служители. Повечето от тях са представители на стратификационни и етнически групи, които са дислоцирани не по върховете на социалната пирамида. В населени места със смесено население, когато то е ромско, това вече обуславя и безработица от над 70% сред него.

Класовата панорама радикално се променя. Преструктурирането или разгромът на промишлеността води до редукция на работническата класа, преди това всячески политико-идеологически толерирана. Закриването на предприятия или цели браншове оставя без поминък големи масиви от населението в такива засегнати общини или региони. За известно време миграцията на работна сила сякаш е блокирана, а и емиграцията на роми е възпрепятствана от липса на начални средства. Емиграцията на отделни лица и групи роми не води до включването им в борсата на работна ръка в чужбина, а по-скоро до ангажирането им с дейности, които са нелегитимни и преследвани от закона, поради което повечето от ромите-емигранти бързо са върнати, или сами се връщат обратно. Пазарът на труда за роми (работници и селяни) напълно се затваря, а където все още има място за тях, възнагражденията са крайно ниски, което вече е фактор с особен конфликтогенен потенциал или резонанс. Работниците и селяните са основни донори на големи безработни маси. Колапсът на българското село е свързан с унищожението на АПК, ДЗС и ТКЗС, а реституцията на земята засяга малко ромски фамилии. Ангажираните преди в тези аграрни структури роми се оказват “зад борда”. Интелигенцията, в която има 300-400 роми, също е в тежко положение. Инженерно-техническата става жертва на реструктурирането или на ликвидацията на държавните/общинските предприятия. Художествено-творческата попада в не по-малко конфликтна и драматична ситуация, понеже в такива преломни обществено-исторически периоди култу-

рата и изкуството не са сред толерираните или защитените социални сфери. В обществен и персонално-екзистенциален план това обуславя и ред разнородни и разнолики социални противоречия и дори конфликти.

От пепелта на пожара на историческите събития като митичен Феникс възкръсват класи или прослойки, които преди господствалата власт или идеология десетилетия наред са обявявали за исторически изчезнали. Сред старата, но възкръснала буржоазия няма изобщо роми. Малцина са роми и сред новите, облагодетелствани от прехода, елити. Това също провокира остро повишаване на социалната конфликтност в етноса или на останалите етнически групи към въпросната общност.

Огромната средна класа на социалистическото общество се свива като шагренова кожа. За известно време тя дори вирее като неприлично скромни проценти. В нея преди се включват представители на всички етноси в страната, но сега тази възможност се редуцира или изчезва за ромския етнос. От нейното предишно туловище преходът пласира и лансира една лавинообразно растяща маса от социално-заstrasени, изпадащи в безработица, нищета, социално отчуждение или житейска безперспективност хора. Ромите като тоталност са най-потърпевшите.

За разлика от евреите и арменците, които са по-малобройни и също субдоминантно ситуирани спрямо българския етнос, турците и особено ромите се оказват най-засегнати и пострадали от радикалния преход. Като етнос ромите най-трудно се адаптират към пулса и насоката на промените в социалното пространство. Поколенчески заstrasените и най-уязвимите социално незащитени общности (деца, младежи или пенсионери) в този етнос също са сред най-пострадалите от прехода, а това обуславя ескалация на конфликтния потенциал във и спрямо тях.

За известно време натрупаното през социализма, като имущество, финансови ресурси, спестовни влогове и пр., се превръща във фактор, който забавя житейската драма и гарантира временно понасяне на или оцеляване в бясната социална динамика. Ромите и тук са в незавидна ситуация, понеже като цяло притежават неголяма лична собственост. За огромна част от собствеността, която притежават, те нямат официални документи. Инфлационните спирали изяждат дребните им спестявания. В прехода ромите не печелят като етнос нищо и от реституцията или от приватизацията, а единствено и определено губят твърде много от тях.

Премишният социален статус “поема на буксир”, на издръжка, нуждите от адаптиране към коренно новите обществени условия, нрави и порядки. Когато той не е добър, това създава доста нови усложнения. За социални и етнически групи, оказали се “на дъното” на социалната пирамида, това провокира и “верижни реакции” от различни социални проблеми, колизии, противоречия и конфликти. Тяхното пренебрегване има свои пределни граници, някакви прагове на житейска поносимост. Социалните полюси обаче много трескаво, безцеремонно се оформят и легитимират, а мястото и ролята на ромите като етнос в единия от тях е исторически и обществено сякаш предопределено или гарантирано.

Плутокрацията и олигархията, довчера съвсем непознати, сега придобиват статуса на нещо сякаш нормално, естествено и неизбежно. Те променят ландшафта и/или температурата на конфликтността в новото общество. Довчерашни социални маргинали и аутсайдери или неугледни групи внезапно се изстрелват или покачват по върховете на социалната пирамида. Довчерашни аристократи по статус и дух искрометно се сгромолясват в тъмните бездни на потресаваща статусна несрета, орисия и отчайваща житейска безнадеждност. Процесите на маргинали-

зация, декласация, пауперизъм и лумпенизация вече не се съотнасят само към определени социални или етнически общности. Те бързо се разпростират и върху, поразяват кошмарно индивидуални или групови съдби, които преди това са се дислоцирали на най-различни етажи в социалната пирамида.

Естествено или умишлено предизвикани, тези обстоятелства драматично променят пейзажите и атмосферата на социума като цяло, на жизнените пространства, ритъма на историчността и всекидневието на облагодетелстваните и на ощетените от прехода хора или общности. Социално-стратификационните мутации или разриви с предишни или с референтни състояния формират разнородни социално-психични нагласи за живот в условията на различни режими на историчност. Световъртежното “виенско колело” на тази социална стратификация задвижва с невероятна скорост и социалното въображение на хората за не/възможна и не/желана социална мобилност, за изкачване/пропадане в новостроящата се социално-стратификационна пирамида на обществото. Същевременно то предизвиква и разбуждане на историческата или на поколенческата памет, на техните травми или съкровища, което на свой ред предизвиква и взривове от подкрепа или на отрицание на социалните носталгии, нови колизии и конфликти. Това обяснява социалните носталгии на ромите към предишното време и общество, когато държавата гарантира някак си житейския им статус.

Маргинализацията и лумпенизацията на ромите определят рязко скъсения времеви хоризонт на техните цели, стремежи и планове. Да се живее ден за ден вече е не само личен, но и социално наложен избор! Животът на дъното не позволява високи и трайни цели. Лошият статус профанира, битовизира или семплифицира упованията и надеждите на ромския етнос, свеждайки ги почти изцяло до борба за оце-

ляване. Претенциите и очакванията, свързани със социалния статус на ромите, бързо променят смисловите си валенции в новото общество, в неговите одиозни разриви между думи и дела, идеали и реалности, постижения или разплати за тях. Песимизмът става доминанта в душевния им свят.

Социалните илюзии за демокрацията като време-пространство на “споделеност на разни жизнени светове” драматично се сгромолясват. “Споделянето” на жизнените светове на възползвалите се или на изгубилите от прехода става все по-проблематично, нерядко напълно невъзможно. Социалните групи от “двете страни на барикадата” в прехода говорят на различни езици за смисъла и ползата на промените. Социалните дистанции или отчуждения ескалират неимоверно много. Това повишава волтажа на обществената, политическата, културната и етническата конфликтност. То поражда остри проблеми и нагласи в обществеността, а призивите за търпимост, толерантност или поносимост към другостта и към чуждостта остават формални или инструментално експлоатирани.

Развихрилата се неграмотност, огромната безработица и мизерия, професионалната им деквалификация, сепариране и примитивизация, етническата маргинализация, лумпенизация и фрапираща декласация, създаването на две поколения, изолирани от нормален трудов процес, свивът на потребителския им капацитет почти до или под границата на оцеляването, липсата на равни шансове и нормални възможности за пълноценна и личностно-полезна социална адаптация или мобилност, взривното капсулиране и опасната гетоизация на етноса, разбуждането и мащабното разпространение на исторически, за десетилетия приспани, негативни трафарети, появата на ксенофобски и сегрегационистки нагласи и прояви към ромите, а и на тях самите към останалите етноси, рязкото влошаване на здравния статус на етноса, демотивацията сред

членовете му, особено в младите поколения, компенсаторното “спасение” чрез антиобществени и противозаконни прояви и пр., са все банално и всекидневно срещани щрихи от портрета на ромския етнос.

Преходът към демокрация провокира и специфична **етнизация** на бедността, неграмотността, безработицата, социалната изолация, житейската безперспективност и маргинализацията. Отделни сегменти на криминалната престъпност все повече етнически се профилират и портретират. Това сериозно пречи за демократичната консолидация на обществото и нацията в трудния исторически период. Разривите или загубите в социално-стратификационен контекст избиват и в етнически нагласи и реакции, които улесняват растежа на социалните конфликти. Публичните представи и нагласи лесно “удостоверяват” пропаст между ценностните ориентации и стереотипи на ромите с тези на другите етноси или на други социално-пострадали групи от радикалния преход. Деформираните социални оценки за и обрисовки на етноса са силно зависими от наличието и действието на различни условия и фактори. И това е свързано с ескалация на социалния критицизъм и негативизъм към битността и обществената или всекидневната битийност на ромите. Няма друг етнос по време на прехода, който перманентно да влошава своя портрет в масовото съзнание и социалната психика на българското гражданство, както това категорично, систематично се случва с ромите. За това определени вини имат както обществото, така и самите роми.

В качеството си на потърпевши или жертви на прехода, ромите се оказват в положението бързо да ги/се представят в негативни ипостаси. В ситуация на обществени кризи и исторически трусове винаги има нужда от виновник за случващото се в социума или на членовете му. Слабият, беззащитният, изолираният, отчужденият и маргинализиран субект публично

лесно се дискредитира и конюнктурно се сатанизира. Тревогите, опасенията, напрежението спрямо “етнически подозираните виновници” за проблемите и злоупотребите в прехода ескарират бързо. Вечният трафарет, че най-беззащитните и потърпевшите, маргиналните социални и етнически групи са “привилегирова-ни” при обрисовката на портрета на опасния контингент лица или групи, виновни или нарочени за неблагоприятията на обществото, намира практически въплъщения. Беззаконията придобиват сякаш конкретен етнически адрес и конкретни прояви. Медиите също дават скромната си лепта в етническата идентификация на правонарушителите и престъпниците в битовите закононарушения, а така повече публично форматират и стигматизират имиджа на ромите. Социалните колизии и процеси бързо “откриват” и инструментализират етническия профил на своите причинители или нарочени извършители. Социалните или етническите предразсъдъци на ромите за себе си, на другите за тях, или на ромите за останалите етноси, експлозивно растат. Дистанциите и бариерите между етносите се променят в негативен дух. А това катализира социалната конфликтност в преходното общество.

Предишната (национална и социална) държава, силно идеологически и политически формирана и регулирана, е драстично променена или липсваща. Това лишава ромите от солидни амортизатори и гаранции за социалния статус и жизнения им патос, които предишното общество им е предоставяло няколко десетилетия. Оттеглянето на държавата от предишното ѝ въздействие, значение и от ролята ѝ, както и раждането на ново гражданско общество не компенсират повечето от социалните проблеми, противоречия или конфликти в променения живот на хората, а, сякаш обратно, ги множат. Цената на свободата и демокрацията се заплаща и с тежки социални неравенства, остра социална несправедли-

вост, десолидаризация, отчуждение между хората, социална и житейска обреченост за разположените на дъното на обществената пирамида групи или етноси.

Предишното фокусирано внимание към класи или прослойки се заменя с акцент на индивидуалния избор, подготовка и конкурентност на личността в условията на безкомпромисна борба за оцеляване. Класово-стратификационната метаморфоза или плурализация обуславя съвсем различни процеси и тенденции на социализация на личността. Вече директно не става дума за “историческо и социално инженерство” не само на обществото, а и на типизирано преферирано негови членове. Това е свързано и с дискредитацията на идеологизирани класови нрави, принципи и ценности или с подчиняването на индивида на обществото. Доминиращият идеологически дискурс става визията, че не индивидът следва да служи на социума. Обратно, обществото трябва да обслужва индивида, независимо от неговия класов, стратификационен идентитет.

Този постмодерен етос трудно прониква в социални и етнически пространства и общности, в които груповото е с преференциален или фаворизиран ценностно-нормативен статут спрямо персоналното, в които индивидът постоянно се съизмерва със и силно се подчинява на херметизираните образци, стереотипи или практики на общността, в които историческата инерция или социално-етническото унаследяване са невероятно мощни и стабилни.

Драматичната фрагментация на преходното общество придобива изумителна скорост, а и мащаби, които са непоносими за поязвимите социални или етнически общности и индивиди, които и преди са били в периферията на общественото пространство, но са разчитали на друго. Предишната идеологизирана загриженост за и ангажираност към изоставашите, уязвимите и социално слаби групи е силно променена. Тя липсва в онзи вид, в който

тя е била възплътена в предишната, централизирана, авторитарно-партократична социалистическа държава. Някогашният колективизъм и хуманизъм са вече в музея на историята. Сега пазарната логика и практика не позволяват сантимент/ангажимент с неспособните да се адаптират към техните безпощадни (ценностни и нормативни) критерии. Новият етос е всеки да разчита предимно на собствените си сили и ресурси от знания, умения и качества. От това най-много пострадали има тъкмо сред социални и етнически общности, които са композирани от човешки материал с по-ниско образователно, социокултурно, професионално-квалификационно и статусно равнище. Ромският етнос като тоталност попада точно в тази “земетръсна зона”, където сеизмичните вълни на историята предизвикват мощни трусове, преобръщащи наопаки съдбата на няколко поколения роми и пр.

Социалните пространства, в които силно доминират етнически профилирани ценностно-нормативни образци и трафарети, почват да се дистанцират от облика, мащаба, пулса и насоката на промените в други територии. В тях драмата на прехода видимо придобива най-трагични, нечовешки измерения и форми на човешко съществуване. Там се възраждат междуетнични и вътрешноетнически практики, патриархално-битови, консервативни манталитети/маниери, които десетилетия наред са били като в обществено-исторически “летаргичен сън”. Социално-стратификационните промени и мутации сред ромския етнос му предлагат настояще и бъдеще, които напоят за далечното минало. Това предизвиква “демографски бум” на конфликти в душевността, битийността, битността и социалната аклиматизация на този етнос към главоломно развиващите се преходни трансформации на обществото.

Социално-стратификационният статус/патос на ромите обуславя амбивалентни модалности на резистентност, приемливост и тълкуване за проблемите и дилемите на тяхната съд-

ба у другите етноси. Обаче и резигнацията от драмите на ромите е повече от публично забележима. А това също е органична част от компендиума на конфликтогенността в едно преходно общество, където етническите различия, другост или чуждост могат да служат като обвинителен/оправдателен инструмент. Така се оказва, че ромският етнос е единственият, който по протежение на досегашния демократичен преход прогресивно увеличава и своите отрицателни черти в социалните ориентации, оценки, представи или нагласи на другите етноси. Колкото повече пропадат към социалното дъно ромите, толкова повече се покачва, расте и негативизмът към тях. Портретирането на ромите никога не е било така неприятно, критично и понякога враждебно, както това се случва в днешните ни исторически условия, ситуации и нрави. Статусът на ромите провокира обрисовки на тяхната социална, етнична и човешка природа и характер, които са преизпълнени, основателно или неоснователно, с предразсъдъци. Той всекидневно ражда или възпроизвежда социални дистанции, бариери, дискриминационни и репресивни (ментални, сензитивни и поведенчески) матрици и репертоари. Те са отговор или провокация на социални, етнични, културни и други казуси/конфликти.

Символните пространства в преходното ни общество конвейерно рециклират или генерират одиозни или опасни за настоящето/бъдещето на ромите профили, касаещи тяхната приемливост или отхвърленост. Като самозащитна реакция ромите, вместо да сторят нещо полезно и спешно, за да променят със собствени сили злощастното си положение, а не само да чакат наготово държавата/обществото да реши проблемите им, вземат участие, внасят свой дял в тази надпревара с предразсъдъци, предубедени образи и реакции към етнодругостта. А това също налива още масло в огъня на социалната конфликтност.

Смесени селища с преобладаващо ромско население придобиват коренно друг изглед, в сравнение с предишните им статус и визия. Те западат, отблъскват с видимостите и привидностите си. Демографският дисбаланс в тях създава тревожна, а и тежка атмосфера. Намаленията българско, застаряващо население в тях се чувства незащитено, застрашено от произвола и набезите на някои роми, което резултира в покачване на конфликтността между етносите. Казусът за символно и реално “ограждане” на социалните и жизнените пространства от ромско присъствие се осъществява на практика. Табуиране на парцели, в които не се допускат роми, става факт. Макар и единични случаи, но затова доста показателни, на фасадите на частни заведения се появяват расистки надписи, гласящи, че “влизането и консумацията от страна на роми са забранени”. “Образът на виновника” за ядовете или щетите на местното население придобива определен, етнизирани профилиран – ромски типаж. Битовата престъпност е голяма и ненаказана. Апелите и исканията към местната, регионалната и централната власт да приложат радикални, крути мерки към ромите се мултиплицират. Появява се и призрактът на идеологемата за “циганизация” на България. Свиват на социалния статус и патос на българското население в такива селища, освен всичко, започва лесно да придобива и етнизирани обяснения или тълкувания за злополучността в житейската и социална орис на хората. Ефектът на скачените съдове придобива превърнати, отчуждени форми и интерпретативни инструментариуми при обяснението на драмите на социално-стратификационните мутации на отделните етнически групи. А това още повече нагнетява и взривява конфликтността – не само в нейните символични форми и арсенали, но и като практически прояви.

Инфраструктурата, благоустрояването в такива селища като че ли са застинали във времето – занемарени, руинирани или унищожени. Средата и атмосферата в тях сякаш принадлежат на други исторически времена, на изостанали, примитивни обществени и културни условия, нрави и порядки. Усещането в сблъсъка с подобни одиозни панорами и условия оставя тежки впечатления за среща с картини, които са сякаш отпреди векове. В тях жизненото пространство сякаш е населено или обсебено от ценности и норми, които трябва да са на светлинни години разстояние от днешните еталони, техники или практики за аксиално-прескриптивно моделиране на средата, както и за изграждането и за проявлението на човешката личност и нейната индивидуалност в нея.

Всичко това дава отражение и върху конфликтите, свързани със социалната мобилност на хора от такива селища. Миграцията засяга отначало хора от средните и младите генерации, при това от неромски произход. Ромите за известно време остават, обратно на публично разпространените представи, амобилни или “закрепостени”. С течение на времето и с усложняване на обстановката, част и от тях предприемат миграционни набези към други градове, където се надяват да намерят поминък и да оцелеят по-лесно. Това ескалира социално-конфликтните ориентации и нагласи в пунктовете, където ромите се установяват, а и демонстрират субкултурните си стереотипи и нрави. Тревогите, опасенията от, непоносимостта и враждебността не само към такива роми, а към етноса като тоталност, ускорено се покачват. Най-лошото от провинцията, от периферията на човешката екзистенция се инсталира сякаш безнаказано в центъра на страната – в столицата ѝ. Предишните закони за местожителство са отменени, а новите са слаби, безпомощни да възпрепятстват и контролират тази “варварска напаст”. А това също “взривява” жи-

телите на столицата и на големите градове спрямо тяхната противоречива и конфликтна нагласа към ромите.

Социални мрежи на отношения и порядки, които сякаш са били навеки изоставени в прашни, необитаеми галерии на историята, както и в рядко посещавани ниши на поколенческа или на персонална памет, сега внезапно разкършват исполински ръст и превземат житие-битието на изпадналите в пълна социална, житейска и душевна изнемога роми. Статусните разломи и стратификационните бездни, в които се оказва ромският етнос, пораждат или модифицират и нов конфликтногенен потенциал в тяхното етнично, а и в междуетничното им съжителство.

Отговорностите и задълженията към държавата и обществото от страна на индивида или групата сякаш имат и етнически профилиран ракурс. Това ражда и тиражира различни социални предрасъдъци и конфликти. Според тях ромите са бремене, храненици, тунейдци, безотговорни при изпълнение на обществените си задължения и отговорности, които всички други етноси в държавата/обществото са принудени да спазват. Общовалидни са разпространените социални представи и нагласи за ограничаване достъпа на ромите до властовите институции и постове. Сякаш демократичните ценности, норми, порядки и процеси са валидни за отделни етноси, но за други те са, негласно или гласно, неприемливи (като право на употреба). Създават се публично не/афиширани, семпли социални представи и нагласи, че социалният статус дава или гарантира определен бонус при властовата компетентност и правоспособност за представителите на разни етноси.

В масовата психика се разпространяват мнения или нагласи, че ромите са на преференциален режим на подценяване или неадекватно наказание за сторените от тях обществени нарушения и престъпления, че властта, заради меркантилни

интереси, не ги уважава достатъчно или по начина, с който се отнася с останалите граждани на държавата. Управленски, партийно-политически елити, ангажирани с придобиване или задържане на властта, “правят жестове” към ромите, които също затвърждават и умножават тези публични негативни мнения, нагласи и реакции. “Заиграването” с ромския етнос, особено преди и по време на различни изборни кампании, се превръща в банален рефрен в живота.

Самите роми също не правят нужното, за да опровергаят подобни нагласи, да стопят оформящия се лед във взаимоотношенията им с другите етноси. Това формира среда за растеж на ксенофобски или на националистически умонастроения, а и движения сред гражданството, дори на расистки нагласи или прояви, напълно непознати в миналото. Фасадната, фалшивата, незряла политическа демокрация и плурализъмът, който е формален и декларативен, създават благоприятна атмосфера за социално-политическо сдружаване/действие на антиетническа основа. Антициганските ориентации, нагласи или реакции стават тривиалност. Младежки радикално настроени групи, скинхеди и пр., които нямат никакъв аналог в близкото историческо минало, също стават реалност. Откровено националистически политически партии, с антицигански призови и прояви, не закъсняват да се появят и на политическата сцена. Някои банални, битови скандали, нарушения на гражданския ред вече почват да се изобразяват и тълкуват като предизвестия за задаващата се напасть, провокирана от либералните отношения на властта към ромите. Феноменологията на ромската маргинализация е достатъчна, за да се произвеждат масирано и непрестанно конфликтогенни предразсъдъци, които деформират истинските причини и механизми за ромската орис. Политиците и управниците са упреквани, че заради користни интереси подценяват и пренебрегват опасностите от това отношение към ромите.

Дейността на институциите за социална политика също е силно затруднена, в т.ч. и от естеството или особеностите на поведението и на самите ромите. Социологическите изследвания показват и прогресивно покачване на претенциите/очакванията на обществеността, че трябва да се вземат доста по-крути мерки в отношенията на властта към ромите. Манталитетът и предизвикателното поведение на някои ромите спрямо социалните политики или услуги също предизвикват цял ред колизии и конфликти. Брутално и арогантно, немалко ромите демонстративно се облагодетелстват за сметка на данъкоплатците, което логично води до нова ескалация на социални недоволства от и конфликти с тях. Стига се и до абсурдната теза, че “в България да си циганин сега – от това по-хубаво няма, всичко ти е позволено, за нищо не носиш отговорност”!

Това обаче импулсира и настървява изпадналите в социални беди ромите, които “връщат ресто” с нови обвинения и претенции към властта, която, според техните преценки, не се грижи за, не защитава правилно гражданските, човешките им права и свободи. Спечелването на водени от ромите и от правозащитни организации дела в Европейския съд също торпилира обществото както спрямо етноса като цяло, така и относно публично неприемливата, безпомощна и инструментално-деформирана нагласа, позиция и реакция на управленските институции. На фона на случващото се в nereформиранията и корумпираната, според масовите оценки и нагласи, съдебна система, това катализира и нови конфликти.

Правозащитни каузи, свързани с гражданските права и свободи, се превръщат в приоритетна зона на иноетнични спрямо ромите лица и групи, които меркантилно се възползват от злата орисия на този етнос. Самите ромски НПО не коригират достатъчно отклоненията спрямо защитата на човешките и гражданските права и свободи на етническите

общности. Те също се вписват в меркантилния ипостас за възползване от подобни възможности. Сред потресавачия ландшафт и климат на ромските гета величествено се издигат палати – символи на бързото преуспяване, на сенчестия бизнес, криминалната икономика, или на ромски лидери на различни фондации, облажили се от най-различни инвестиции и проекти за ромската кауза.

Стотиците милиони (във валута – долари или евро) по различни международни проекти и програми, не водят до очакваните резултати, а служат за облагодетелстването на разни групи/лица правозащитници. Това, оправдано или неоснователно, ражда и съмнения, недоверия или недоволства от дейността на различните НПО с ромска ангажираност, а по този начин внася и своята лепта в общата етническа конфликтност. А социалният статус на бедстващите роми сякаш не се подобрява като следствие от подобни проекти и програми, а като че повече се влошава. Управленчески проекти за справяне с ромския проблем доста шумно се огласяват, но тихомълком прекъсват и не финализират с очакван ефект. Това провокира амбивалентни реакции и нагласи. Сред ромите, които са свидетели на частични и козметични, недовършени проекти и дела, то затвърждава и увеличава недоволството към властта. За неромите то е пореден симптом за заиграване със и ненужно толериране на ромите.

В исторически нагнетената и сложна обществена обстановка се създават привидности и превратни образи за неравнопоставеност, ограничение и нарушаване на граждански права и свободи на етноса. Общовалидни, прокламирани социални ценности (като свободата, справедливостта, солидарността, хуманизма или толерантността) в тази етническа среда придобиват изкривени и примитивизирани смислови контури и практически форми на легитимация и въплъщение.

Социално-стратификационната драма на ромите придобива в техните очи и ментални матрици странни и отчуждени форми спрямо истинското, реалното състояние на нещата и причините за него. Стихийно или умишлено, в ромския етнос се формират предубеждения, че той е жертва на зловещи исторически и обществени сценарии, или че българската държава и обществото ни са длъжници на ромите и, в качеството си на такива, трябва да търпят произволите и нарушенията, престъпленията и беззаконията на роми, които имат свои “оправдания” и обяснения за тежките си простъпки спрямо гражданския порядък. Тези обяснения/оправдания са във флагрантен разрыв с обществените ценности и норми, безогледни нарушения на граждански устои за ред. Често това седиментира чувството за ненаказуемост на провиненията от страна на роми, както и циментира убежденията им, че обществото и държавата следва изцяло да поемат грижите/разноските за съдбата им, без изобщо самите роми да поемат своята инициатива и отговорност за промяна на злощастния си жизнен или социален статус в нашето време. Подобна социална търтейщина става причина (освен други причини и фактори) за формирането и виреенето на две поколения роми, които не са се включвали в трудова дейност. Те вегетират благодарение на социални помощи или ангажименти в незаконна/престъпна дейност.

Реформите в социалната политика имат “пръст в това”, тъй като социалните помощи се оказват по-изгодни от декретираните основни възнаграждения, полагащи се на неквалифицирани работници. Това демотивира и деморализира ромите, бягащи от ситуативния пазар на труда, но и подхранва нови конфликти спрямо тяхното мислене/битие.

Пасивно-консумативният модус на оцеляване става катехизис на значителна част от ромското население в прехода към демокрация. В определени ситуации, той дори води до

профаниране или проваляне на социални планове на държавата и нейната изпълнителна власт (местна, регионална или централна) за подобряване на статуса на ромите. Някои роми или техни групи възприемат социалната политика като резервоар за спекулативно облагодетелстване, заплатено с цената на обществено-вредни прояви и нагласи, конфронтиращи с обществения морал и със закона.

Естествено, данъкоплатците с иноетничен произход реагират, и то остро, на такива разхищения и беззакония с техните пари и лишения, което се вписва в каскадите на социалните противоречия и конфликти. Стига се до положения управленски социални програми да стават поле на ултиматуми, изнудвания от страна на ромите, за да се включат в тях. В някои образователни програми, спонсорирани от проекти/фондации, това води до явна неравнопоставеност на децата с различен етнически произход, до несправедливото толериране на едни за сметка на други. Това още повече развихря антициганските настроения и реакции у нас.

Подобно аморално, противообществено и незаконно възползване от луфтовете в историческото време и от хаоса в обществените промени при някои роми и техни групи води до непознати преди престъпления, които влизат в дълбинен конфликт с етничните им скрижали/практики. Винаги досега ромите високо са котирали ценността на своите рожби, а днешните дни на изпитания и премеждия за етноса предлагат небивали профанирания на и престъпления с майчинството, бизнес с родени или с неродени, трансфер на бременни и току-що родили ромки в чужбина, които безсърдечно и доброволно или по принуда продават своите деца. Гладът, мизерията, безработицата или ненаказаната престъпност водят до бум на антихуманни и нечовешки прояви от страна на някои роми. Последните скандализират не само българската обще-

ственост, но стават повод и причина за поредица от съдебни процеси в близки и по-далечни страни, в които наши роми и ромки се “подвизават и прославят” с такива дела. С подобно противообществено или противозаконно поведение такива роми хвърлят сянка и върху обществената или междуетничната атмосфера. А всичко това не може да не оказва влияние върху естеството и спецификата, мащаба и формите на етническа поносимост или нетърпимост, толерантност или дискриминация, сегрегация, ксенофобия към етническата чуждост и пр.

В по-банален, всекидневно познат, ракурс подобна деформация с родителските права и задължения е фрапиращо забележима и публично провокативна с умишленото изоставяне на новородени или малолетни от ромски произход в специализирани училища за деца с увреждания, които да бъдат отглеждани със средствата на държавата и обществото. Безотговорността при забременяването в ромския етнос придобива епидемичен характер, който намира и своите етнизирани “оправдания”. Грижите по безразсъдно създадените деца безпардонно се прехвърлят на специализирани държавни, социални и образователни институции. Този циничен и меркантилен манталитет/маниер се разраства, при това единствено в ромския етнос. Той обрича такива деца на социална изолация и маргинализация. Такова безцеремонно, изпозваческо отношение и поведение на роми-родители доведе и до гласуване на закон срещу неизпълнение на родителските задължения, за отнемане на родителските права. Както и да се гледа на тези казуси, те притежават мощен конфликтен потенциал, засягащ не само ромите, но и неромите.

Злоупотребата със стратификационния статус на ромския етнос придобива определено неблагоприятни, обществено вредни измерения, от което се стремят доста да се възползват

както роми, така и нероми. При това някои етноси или рекрутирани от тях елити сякаш притежават преференции, докато ромският етнос/елит е като че ли дискриминиран.

За такава социална percepция и оценка на ромския етнос или на елитите му отговорност и вина имат самите тези елити. Парвенюшката, при това публична визуализация, а и легитимацията на субкултурни образци и поведенчески практики от страна на немалка част от тези елити допринасят за лошия имидж на ромския етнос. Определени ромски субобщности символично и реално “приватизират” възможностите да създават и налагат одиозния портрет на целия етнос. Стремейки се да решат статусните си дилеми и колизии, роми или техни групи, чрез миграция в българското и в задграничните пространства в отворена и обединяваща се Европа, съществено вредят на репутацията, на престижа на България, на нейната държавност, на национален идентитет и на цялото, сега по новому създаващо и проявяващо се, гражданско общество.

Социално-стратификационният статус и патос на даден етнос има и съответни, зрими или завоалирани, проекции към властовите ресурси.

Прокламираните демократични права и свободи притежават и различна степен на осъществимост или консумативност, сякаш и в зависимост от етническия произход, от представителството на етносите в социално-класовите и стратификационните групи. Позициите и ролите в социалните и етническите йерархии по своему обуславят и разпределят възможностите или шансовете за някакво участие в производството, обмяната, консумацията на властта, а и за достъп до управлението и пр. Ромите винаги са били дистанцирани, отчуждени, дискриминирани от властта, от възможността или от способността им (в качеството им на овластени субекти) да влияят за нейните употреби. Съдбата на ромите винаги

е била в ръцете на неромите. Орисия на ромите е единствено правото или принудатата им да консумират управленческата продукция на неромите, която засяга тяхното (ромско) етническо и индивидуално съществуване и пребъждане. Само единици от тях са имали достъп до високите етажи на социалното управление. Представителството на хора от етноса по върховете на държавата/обществото е най-красноречивото доказателство за техния незавиден социален статус/патос. Стигналите и до тези високи коти роми са прикривали своя етнически произход или етническата си принадлежност, поради ред причини и обстоятелства.

За ромите като етнос гражданското чувство е имало/има битови, банално-всекидневни, примитивни измерения или форми на публични прояви и възплъщения. Независимо от големите промени в политиката през прехода, за много от ромите това положение и такива нагласи не са се променили изобщо. Появата на ромски партии и сдружения засега почти не дава нужните резултати, не води до желаното подобряване на социалния статус и патос на ромите.

Изстрелването на роми в орбитите на богатството, лукса и сред имуществено очертани висши стратификационни групи, обикновено се обвързва с незаконни или противообществени средства за меркантилно оползотворяване на шансове и рискове в историческата конюнктура. То нерядко е свързано с покушения и престъпления срещу своя етнос, доколкото някои ромски босове и новобогаташи стават такива именно благодарение на пласмента на наркотици, на проституцията, незаконното лихварство в гетата, участието в криминални структури и организирана престъпност, неправомерно експлоатиране на баровския си статус и пр. Скоропостижният оазис на благополучие и душевен комфорт на такива ромски персони и групи се обуславя и гарантира от експлоатацията

на затъналите до гуша, в пясъците на пустинята на своята мизерия или безнадеждност, техни етнически братя и сестри. Това също провокира конфликти както във вътрешноетничните, така и в междуетничните пространства, взаимоотношения и поведенчески реакции или нагласи.

Опитите за политическа кариера на ромските елити/лидери са свързани с етногруповия им произход или принадлежност, както и със групово прокарван от тях протекционизъм и фаворизация на “своите”. Неформалната йерархия на ромските групи дискретно се проектира и в представителството на тези субобщности в ромските елити или лидери, които се ангажират с различни социални и политически проекти/дела. Социалните мрежи и зависимости на по-силните ромски субобщности или на властващите в тях елити/лидери (ситуативно или по наследство) се налагат безцеремонно (по такъв начин) на останалите ромски групи. Това поражда вътрешноетнични резерви и недоволства от страна на пренебрегнати или изолирани от властовите разпределения и обмени ромски групи/индивиди. Социално-стратификационната мобилност или успехът на “преуспелите” персони или елити често не се оползотворява в името, за благо на ромския етнос, а себично, меркантилно, егоистично, инструментално се използват. Това също притежава известни конфликтогенни ресурси и репертоари.

Използването на обществено-историческата и на политическата конюнктура се свързва с градеж или с възпроизводство на вътрешногрупови, етнически дефинирани, мрежи и зависимости в ромските субобщности. Лидероманията и клиентелизмът се развихрят неудържимо във все по-капсулираните ромски жизнени пространства. Нищетата, мизерията, отчаянието подхранват и седиментират властта и зависимостта от финансово силни кланове, родове и отделни “босове”. Профанният концепт в ромското мислене/битие, че богатството дава власт,

а властта трябва да обогатява, придобива масивни въплъщения. Те възбуждат исторически отдавна битували мрежи на обвързване или подчинение на “благодетелите” в такива ромски жизнени пространства. Нагонът към придобиване, ползване на или на злоупотреба с властта в метежно-преломни исторически времена, порядки или обстоятелства, добива крайно извратени форми на реализация в маргинализираните групи, в етническите периферии на обществото. Той създава превратни представи, безпочвени илюзии на индивиди и групи да считат, че банално-всекидневната, битовизираната им властова логика и практика са достатъчни за управление и на по-сложни, обществени и общностни организми, структури и дейности. В контекста на съвременните високи изисквания към властта и управлението това създава и възпроизвежда трагикомизъм на такива претенденти за славата в коридорите на властта/управлението. Това ясно проличава в ромския етнос, понеже субкултурата и етнически примитивизираните трафарети на властови субординации/координации в неговото жизнено/етнично пространство се подхранват и гарантират от етническата душевност, битност и битийност, които са съхранявани и възпроизвеждани много дълго.

Властовите логика, техники и практики формират и форматират по своему, етнически декорират и аранжират съответни елити/лидери. В условията на исторически преめждия и обществени трансформации те често изопачено възпроизвеждат най-лошото от случващото се в общественото пространство на трансформиращата се държава и власт. Такъв манталитет и маниер на политическа култура и поведение обаче не водят (при отварянето на ромите към обществото) до стимулиране на поддръжка за техните социално-значими каузи сред другите етноси. Особено когато това става чрез афишираните и етнически композирани ромски партии, сдружения, граждан-

ски движения или инициативи. (А ромските партии вече са близо 10 на брой, да не говорим за стотиците ромски НПО, граждански структури, движения или инициативи, които са разнородни и взаимнопротиворечащи си.) С такъв инструментариум се отнемат възможностите другите етнически общности да съдействат за решаване на социалните драми на ромите. Вместо да коригират и разрешават стратификационните проблеми и дилеми, екзистенциалните колизии и конфликти на ромския етнос, такъв манталитет или маниер способстват за репродуцирането и мултиплицирането им в и без това отчаящото житие-битие на етноса. Това поражда недоверие към такива етнически елити и лидери. То снижава политико-мобилизационния им ресурс в средите на етноса, както и неизгодно публично ги изобразява. Затова и експериментираният от ромските елити (в няколко поредни изборни кампании) девиз “ром за рома”, целящ да консолидира етноса при избора на своите представители, така и не постига очакваните цели. Това снижава и без това накърненото гражданско, социално и етническо самочувствие на ромите.

Ромското присъствие в управлението на държавата, обществото и техните институции сякаш бе някак си декоративно и инструментално. За известен период то бе като че повече номинално, отколкото реално. Инструменталният подбор на някои, твърде екзотични, ромски персони за народни представители още повече затвърждава битувачи нагласи и предубеждения за социалната маргинализираност и чуждост на ромите. Борбата за инсталиране на удобни ромски дейци на синекурни длъжности в изпълнителната власт уронва престижа на достойните представители на етноса, които притежават висока култура. Пренебрегнати или често поставени на по-ниски властови/управленски позиции, такива личности понасят върху себе си клеймо-

то на различни етнически или социални предразсъдъци и предубеждения, понякога провокирани или формирани от проявите на споменатия тип лидери. Това неизбежно провокира и душевни колизии, сложни мотивационни борби и трудни избори в напрегнатото им всекидневие, в тяхната изява. То също оставя и почерка на известна, вътрешна или междуетническа, конфликтност в банални или в екстремални социални ситуации/казуси.

Експлоатацията на електорален вот (даден за някои политически формации и коалиции, които провеждат антисоциална линия) обуславя още проблеми, колизии и драми в статуса и патоса на ромския етнос. Ромите неведнъж дадоха протестен вот срещу съответни управления, без от това кардинално да се промени статусът им. Повярвали на или разочаровани от някоя партия или коалиция, те залагат на обещаваните промени, които по-късно изобщо не стават. Това положение повишава волтажа на недоволството към управлението от страна на засегнатите или сред най-ощетените човешки общности, сред които ромите са ярко представени. Дезавуирането на политиката, политическата класа, партиите и елитите им е най-флагрантно именно в средите на “дънно” или на “придънно” локализираните човешки или етнически общности в общата пирамида на социалната стратификация на променящото се общество. Там се насочват и масирано се прилагат най-фрапиращите манипулации и спекулации с електоралните претенции/очаквания на такива групи.

Електоралният отлив и абсентизъм драматично се променят, като бързо и твърде лесно се преформатират в меркантилни “продажби” на вота. Те имат и своите етнически разпознаваеми субекти и сегменти. В страстните дни на изборните кампании управниците все повече почват да зависят от “дъното”, а висшият елит от “утайката” на обществото. Комер-

сиализацията на политическия ангажимент, на гражданското право или на обществения дълг сред ромския етнос предизвиква и отрицателни реакции, бум на социални, етнически и други нагласи, предразсъдъци към ромите, което още повече ги дистанцира от, изолира в обществото. Това драстично нарушава ценностите и нормите, както и законите на всяко ново, правово, социално-ориентирано и демократично общество. Радикалното и шоковото социално-стратификационно преформатиране на обществото ражда, а и мултиплицира невероятна конфликтогенност. Причините за това представяне на етносите във властта и управлението обаче не са свързани с причини от чисто етническо естество. Такива привидности впрочем спотаяват във и чрез себе си разнородни конфликти на трансформиращото се общество, а и на етносите в него. Тази етнизация има за основа не чисто етнически и само етнокултурни причини, а предимно социални детерминанти и инструменти на проява.

Спекулативната политизация/етнизация на дилемите и колизиите в етностратификационната панорама на преходното ни общество може да се окаже с твърде опасни, вредни за бъдещето на нацията последици. Провокираните от тях конфликти не засягат само политическата сфера, среда и атмосфера. Те поразяват цялото общество, разклащат неговата държавност, затрудняват и заплашват гражданския порядък, влошават икономическата, културната панорама или перспектива, всекидневието на хората, като така също влияят на историческото бъдеще на нацията.

В “отвореното общество” драмата или трагедията на определена човешка/етническа общност не е само неин проблем. Тя се превръща и в заплаха или опасност за цялото общество, за всички други социални и етнически общности, за пулсиращото настояще или за ембриона на бъдещето. Защото

неразумните активи на “излитащи нагоре” социални групи се заплащат, компенсират с пасивите на други, пропадащи групи, което може да има определени прагове на поносимост в/за обществото.

В постмодерния свят, където здравето е фаворизирана ценност, у нас се формират поколения роми с тежък здравен статус, с висока и хронична заболяемост, инвалидност, фамилии или отделни индивиди с наследствена обремененост. Голяма част от гражданите без социално и здравно осигуряване са от този етнос. Хигиената в гетата е отчайваща, но е и гарантиран развъдник на много и тежки болести. За профилактика изобщо не може да става и дума сред това население. Това значи, че в перспектива ромите няма да са нормални потребители и конкуренти не само на пазара на труда, но и на здравния пазар. Те ще предизвикат (с проблемния си здравен статус) огромни социални разходи на държавата/обществото, което ще ражда поредни конфликти.

В новите реалности на прехода на ромите се гледа като на хора с друг, некачествен и опасен, човешки материал, който е добре да бъде държан по-строго, дистанцирано и изолирано. В предразсъдъчните изображения и послания за ромите те се визират все по-безцеремонно, а и унифицирано като социална зараза, опасност, боклук на и спрямо обществото, държавата и нацията.

Несправянето с дилемите и колизиите на ромския въпрос сякаш превръща този етнос и в специфичен “донор” на символичните (исторически или социални) бунища, сметища, където трябва да бъдат отпратени дефункционализирани, негодни за употреба и вредни вещи. На всекидневно ниво циганското гето отдавна е придобило мрачното реноме на бунище на човешки съдби, индивиди и отношения. Както е известно от практиката на всички сметища или бунища, ог-

ромният компостиран материал някога предизвиква пожари и експлозии поради неизбежни химически реакции в боклука. Несъзнателно или умишлено създаваните “бунища” на човешки материал, а и с етнически типаж, все някога си “връщат тъпкано” както на обществото, така и на другите етноси. Тук иде реч за забавени, завоалирани етнически и социални детонации, които миналото и настоящето създават, но бъдещето ще консумира.

“Човешкият капитал”, произлизащ от, свързан с ромското гето, се счита преднамерено и предубедено за “неконвертируем” на пазарните тържища, за априорно негоден и неспособен за социална конкуренция. Стратификационният статус на този етнос е основание и причина да се валидизират и публично седиментират предубедени образи/тълкувания за естеството и спецификата на представителите му. Това е достатъчно, за да се генерират и репродуцират конвейерно социални и етнически предразсъдъци, рестриктивни, дискриминационни или репресивни логики и техники. Няма човешки и социален недостатък, слабост и порок, който да не се генерализира и вменява в социалното обрисване и оценката на ромите. Това води след себе си конфликтни импликации/експликации, които верижно или поотделно могат да се взривяват и да разрушават междуетническото съжителство и общуване в настоящето и бъдещето.

Драмата на социално-статификационните премеждия на ромите в преходното общество се свързва и с проблемите на информационно-културния им статус. Последният днес е сведен до крайно ограничени, при това субкултурни или примитивни, вулгаризирани еталони/прояви. Той се отличава с невъзможност за или бягство от сериозни, досега висококотирани (по художествената и социалната си ценност и роля) културни сфери и дейности, които облагородяват човешката природа.

Драмата на прехода обуслови възраждане на неграмотността и безкултурието сред този етнос. Това, което бе нормално постижение за старите поколения, днес се оказва истински лукс за новите генерации. Огромният масив от деца, непостъпили във или нередовно посещаващи училищата, днес са от ромски произход. Това ражда и възпроизвежда нови и то деформирани представи за интелектуалните способности на етноса като цяло или на отделените му представители – по-конкретно. То е баласт не само за етноса, но и за цялото общество в бъдеще. Но то е и резервоар и катализатор на мощни социални неравенства в бъдеще, за несправедливи “призми” в оценката на отделни етноси и индивиди.

Социалният статус на ромския етнос предпоставя и житейските перспективи на членовете му. В бъдещото информационно общество безпросветните, неуките, необразованите и некултурните индивиди и общности все повече ще нямат място и роля в обществения живот.

Сакралната обител на науката и изкуството, “високата култура” е недостъпна и неприемлива за субкултурните интереси на ромите. Тя се подменя изцяло с пошли, овсекидневени, семпли вкусове и нагласи на ромския интерес към примитивен хедонизъм и елементарни развлечения. Приватизацията на повечето културни заведения изолира ромите от достъп до, досега им с културните ценности или процеси. Западането на читалищата, тази толкова уникална институция на народния ни дух, също прекъсва прилива на роми в някои техни културни дейности и пр. Телевизията и радиото са единствените “прозорци” към “висините на духа” на човечеството, към националните култури на други общества. А там пазарните интереси декретират нашествие на масовата култура.

Новият поп-фолк, сапунените сериали, криминалетата, от които течат ниагарски водопади на секс и насилие, пор-

ноканалите и пр. са органична и неотвратима част от всекидневието на ромския етнос. Те предпоставят културния профил на подрастващите поколения, предопределят облика, характера и потенциала на “човешкия капитал”, който е роден, “многостранно възпитаван” под ценностните им небеса. Те дефинират особени символни полета и субкултурни режими, които провокират, а и гарантират деформации на човешката природа и душа, компресия и фиксация на “културните” интереси и прояви към лошото, порочното, извратеното, социално-опасното и духовно-вредното. Това поражда или възпроизвежда ерзацкултурни, субкултурни образци или поведенчески матрици, техники и практики, манталитети или маниери, които още повече капсулират (а и регресират) духовното развитие на индивидите в подобна символно и културно “форматирана” атмосфера. Те не спомагат за напускане на стратификационно-статусните орбити на ромите, а повече ги превръщат в заложенници на настоящия им статус. И на неотменно съпровождащия го, разнороден, многолик конфликтен арсенал и репертоар на етнизирано мислене или поведение.

Първичното, органичното, хедонистичното и деформираното евдемонистично начала конституират и регулират с огромна сила векторите, естеството, спецификата, мащаба и ритъма на осакатяване на човешката природа, изместването на смисловия ѝ фокус и филтър от истинското предназначение и смисъла на човешкия живот. Скотското, дивашки-варварското и нецивилизованото се представят и рекламират като истински модалности на човешкото мислене и битие, като желани и афиширани версии на разкрепостеност на духа и плътта. Това нанася по-големи поражения и вреди в социалните територии, където етнокултурните трафарети и образци и без това не са на високо ниво.

В социални, етнически, жизнени и смислови пространства, в които често нечовешкото форматира или преобладава в човешките отношения и прояви, субкултурните еталони и практики лесно, бързо и мащабно се вписват в социализиращите логики, инструментариуми и траферети. Това спомага за генериране и трансфер на конфликтност по пътя на историческото унаследяване, на субкултурната инерция или на изолацията.

Ромската специфична субкултурност придобива очевиден битовизиран измерения и форми на практическа реализация. Ритуали, традиции, важни събития в семейния и персоналният живот на ромите (като сватба, раждане, даване име на новородено, сунет и погребение) се превръщат в арени на субкултурни конкуренции или в сцени на демонстрация на културния им статус. Нерядко, въпреки окаяното си положение, заради нравите и обичаите си, ромите са принудени да възпроизвеждат т.нар. потлач, при което демонстрацията на щедрост се превръща в само/убийствен фактор за по-нататъшното им житие-битие. Задлъжняването, финансовата и друга обвързаност с “благодетелите” в подобни ситуации още повече предопределят и катализират вектора на социална деневелация, на стратификационно “изпадане” в нищета.

Субкултурната ориентация или профанация детерминират мощно и властно прокламиране, рекламиране, практическо усвояване на някои логики и техники на оцеляване на индивида при всички обстоятелства. Когато историческата или актуалната етническа, етнокултурна орисия или биография са органично свързани и перманентно възпроизвеждащи подобни логики и техники във всекидневието на хора или общности, те благоприятстват и насърчават възприемането и употребата на пошлото, сурогатно-културното или на отчуждащото от хората субкултурно. И се превръщат в оръдия на

нечовешкото и антиобщественото по дух, а те, на свой ред, са лелеяните свърталища и бърлоги на конфликтността.

Социално-стратификационният и културно-информационен статус на ромите ги отвежда до или възпроизвежда сякаш неотвратимата мощ на гравитационни символни, културни полета, декретиращи доминация на плътското над духовно-душевното, на егоистичното над социалното, на етногрупово общностното над или спрямо общественозначимото мислене, чувстване и поведение, на компромиси с безчовечността.

Културно-информационният статус на ромите обуславя и сблъсъка им със символните светове на други човешки или етнически общности. Скоротечната и драстичната социална стратификация в прехода ни към демокрация предизвиква раздалечаване и дори остро противопоставяне на символните светове, принадлежащи на различни човешки общности. Всеки символен свят носи в себе си определен конфликтногенен ресурс, арсенал, а изисква и съответен ментален или поведенчески репертоар. Това още по-драматично се проявява в символни светове и общности, които са и в неизгодна позиция в социалната пирамида или йерархия. Недостижимостта или неприемливостта на символен свят и на практика, които са различни от етнокултурния еталон, трафарет на субекта, често предизвикват бумерангов ефект, подсилващ капсулирането в “своето”.

Неграмотността и безкултурието подхранват нежелание и деформация при запознанството с ценностните, символните вселени на етнически различните, на “другите” и особено на “чуждите”. Те водят до неограничено пришествие или шествие на етнически предразсъдъци, до изопачения и умишлени обрисовки и оценки на истинската природа и роля на социалните кореспонденти във взаимно обитавани (социални или жизнени, а и символни) територии. Това също поражда конфликти. А тъкмо те са присъщи на социалния и психичен статус на ромите днес.

Вертикално-йерархичният статус на лингвистичната идентичност на различните етноси притежава значение и роля за социално-стратификационната им дислокация в социума. Господстващото или субдоминантното положение на конкретен език в обществото обуславя редица характерни особености в стратификацията на неговите обществени, групови или персонални субекти и ползватели.

Етноси, които в сложната си историческа биография са оцелели благодарение на би- или трилингвизма, днес отново са изправени пред съвсем нови предизвикателства и непознати премеждия, а и конфликти. И циганският етнос в своите исторически премеждия или митарства неведнъж се е приспособявал към новите езикови релефи и природи на страните, през които миграцията и великото преселение на циганите са го отвеждали и където групи от него са отсядали или усядали завинаги. Драмата на подобни процеси понякога даже се е заплащала с цената на акултурация, на пълна или частична асимилация, на загуба на сакрални компоненти от етническата и етнокултурната идентичност на циганите.

Преходът към демокрация даде и нови исторически възможности за “извеждане на светло” нормалното и свободното ползване на майчиния език на ромската общност. Правно се регламентира и изучаването му в различните училища, откриват се дисциплини, ангажирани с ромската идентичност и във висши учебни заведения. В същото време протичат обратни процеси и тенденции. Херметизацията в собственото етнично или етнокултурно пространство затруднява нормалното и дължимото усвояване на официалния национален език, който е важен инструмент за социална мобилност и за просперитет в живота или професията.

Трагизмът на ромските или смесените училища във или покрай гетата и обособените квартали с това етническо население “избива” и в езиковата неподготвеност или деформираност на “човешкия материал”, който се формира, възпитава в тези образователни и учебни заведения. А това не е само атестат или диагноза за настоящата ситуация. То също така е и дискретна прогноза, орис за житейската драматичност на тези деца в утрешния им живот, в несполуките им да “пробият” напред или нагоре в едно социално или културно пространство, което е изградено и легитимирано и посредством съответни езикови ценности или норми. И това предопределя не само актуални, но и перспективни конфликти във всекидневието на ромските деца с подобни езикови проблеми. То неизбежно пре/ражда неравенства.

Всички проведени етнически, етнокултурни, етносоциологически изследвания в годините на прехода недвусмислено показват и доказват, че изравняването в лингвистичните употреби на официалния български език от страна на децата с различен етничен произход или с различна социално-статусна принадлежност неизбежно обуславя по-добрата им социализация, нормална и ползотворна за тях адаптация към социума.

Глобалният свят, свободният пазар, етосът на мобилността или квалификацията на работната сила, миграционните посоки, успехите на социокултурната интеграция, същността, мащабът и даже ритъмът на социалния и/или кариерния алпинизъм и житейската орисия фатално зависят от лингвистичната адаптация на хората към духа на сегашното и утрешното постмодерно време/битие. Тази адаптация вече изисква усвояване и ефективна употреба на различни чужди (естествени и изкуствени) езици. Англий-

ският и компютърните езици са вече задължителни компоненти от изграждането и развитието на човешката личност и се превръщат в стратифициращи кодове/лостове. Днес, освен другите социални различия, виртуалните, дигиталните, интерактивните технологии, компютъризираните светове, достъпът или изолацията от тях, се превръщат в съдбовно нужни. Реалният достъп или изолацията от Интернет, неефективната или семплата му употреба предпоставят различни орбити/последници за индивидуално-личностна биография на човека. Те провокират излитания или пропадания на човешката съдба. Никога в историята актуалният и перспективният статус на индивида не е зависел така съдбовно от възможностите и дължимостите му за овладяване/ползване на чуждоезиков (естествен и изкуствен) инструментариум, както това е днес и ще е утре. А това е свързано и с нови шансове за мобилност, миграция извън собственото (национално, етнично, социално, културно) пространство, с други възможности за социално-стратификационни диверсификации.

Някога даден език е бил фатално конститутивен за битността и битийността на етносите. Сега настоящето и особено пребъдността на представителите на даден етнос се обвързват, освен с императивите за съхранение и пренасяне в бъдното на собствения език, и с неизбежното изучаване и използване на чужди езици. В новите глобални реалности усвояването и ползването на чуждите езици са “входна виза”, която гарантира и стимулира социална траектория, социален просперитет и алпинизъм, добра кариера или впечатляваща биография на човека. Вместо предишната лингвистична херметизация, глобално-постмодерното време изисква мощно езиково “отваряне”. Светът се скъсява, става разбираем, усвоим за личности-

те-полиглоти. Това е драматично за етноси, които, за да се съхранят, се затварят в себе си; чиито езици имат власт най-вече в собственото им (етническо, етнокултурно или жизнено-всекидневно) пространство. Защото властовият статус и патос на езиците обуславят историческата и всекидневната орис на техните етносубекти. Стратификацията носи със себе си съответни властови ресурси, логики, техники и практики, в т.ч. езиково обусловени и инструментализирани.

Проблемите засягат не само и не толкова езиковото парцелиране на социалните пространства, които обитават дадени етноси, при това от гледна точка на тяхното всекидневно или битово битие, колкото и най-вече институционалните проблеми, дилеми и трудности да се създадат и гарантират равни шансове за езиково обучение на етническите групи, а оттам за тяхната цялостна и пълнокръвна социализация и адаптация. Естеството на стратификацията засяга образователните и културните институции, локализиращи в дадени етнически пространства. Занемареността, мизерията в ромските или в смесените училища, недостигът и ниската квалификация на преподавателски кадри в тях се превръщат във фактор, генериращ социални дистанции, актуални или перспективни неравенства, етнически отчуждения или бариери. Те предопределят капсулиране в своето етническо битие и пространство, но и водят до деформиране и погубване на "човешкия материал" в тях. В историческа проекция това засяга не само етноса, но и обществото.

БЪЛГАРСКИЯТ ПОСТТОТАЛИТАРЕН КАПИТАЛИЗЪМ КАТО ПРИЧИНА ЗА БЪЛГАРСКАТА БЕДНОСТ

Борислав Градинаров

Темата за социалната стратификация и социалните конфликти в България има и друго измерение – това е въпросът за социално-икономическите и политическите причини за формиране на обществена структура, типична за по-бедните страни. Така формирането на тясна прослойка от свръхбогати и голямо множество, което възприема себе си като бедни, без по средата да има значима средна класа, крие в себе си много потенциални конфликти. Но аз бих искал да се спра на ключовата според мен причина за българската бедност – пост-тоталитарният капитализъм от източноевропейски тип, който в България беше наложен след 1989 година.

Едва ли има по-трудно дефинируемо понятие от понятието „капитализъм”. Причината за това е, че то обединява много разнородни феномени, разпръснати в голям отрязък от човешката история и география. Аз тук няма да се впускам в терминологични сравнения и уточнения. Но общо взето е известно и прието да се смята, че той притежава няколко ключови черти. Според www.encyklopedia.com капитализмът е икономическа система, основана върху частната собственост върху средствата за производство, в която личният успех се постига чрез инвестиране на капитал или наемане на работа. Капитализмът е основан върху концепцията за свободното предприемачество, акцентираща върху ограничаването на държавната намеса в икономиката и върху организирания около търсенето и предлагането свободен пазар, който води в крайна сметка до максимизиране на потребителското благополучие.

1. Капитализмът в български вариант.

Дотук нищо обезпокоително. Проблемът е, че капитализмът не предполага специфична форма на социална или политическа организация, както съм се опитал да представя в диаграмата по-долу. Демократическият социализъм на Скандинавските страни се различава от консенсусната демокрация на Япония. Но и двата модела имат много малко общо с авторитарните режими в т. нар. азиатски тигри или с много случаи на военни диктатури, да речем в Латинска Америка. Също така, независимо от капиталистическия идеал за минималната държава, особено след годините на Голямата депресия (1929 - 1932 г.), и досега държавата играе изключително съществена роля за функционирането на капиталистическите икономики. Това става под много на брой и различни форми – държавни субсидии, данъчен кредит, различни стимули, централно планиране на индустриалната политика (най-ярки примери – Германия и Япония). А ако вземем примера на Китай, капитализмът очевидно може да се развива и при еднопартийна политическа система от комунистически тип. С други думи, капитализмът има много и различни проявни форми.

Един от съществените моменти, за да си отговорим защо в момента у нас има точно тази социална стратификация, е да определим какъв тип капитализъм беше установен и как той деформира обществената система. Като имаме предвид, че същността на капитализма се модифицира в зависимост от различните му атрибутивни характеристики, изглежда резонно да потърсим видовете му и дори подвидови специфики. Но тъй като предмет на тази статия е случващото се в България през последните 18-19 години и това, което може би ни очаква, тук само ще спомена, че наред с вече посочените форми на капитализъм, изглежда възможно да открием още една. Бих я нарекъл посттоталитарен капитализъм. По мое мнение

това е вид капитализъм, който може да се раздели на подвидове – например германски, след Втората световна война, китайски, след Дън Сяо Пин, някои посттоталитарни форми от латиноамерикански тип. И, разбира се, посттоталитарен капитализъм от източноевропейски вид.

Първо се налага да кажа няколко думи за понятията. В литературата не съществува единомислие по отношение на това как да се нарече обществената система в страните, които до края на 80-те години бяха наречени Втори свят, Източният блок или страните от реалния социализъм. Независимо от острите понякога дискусии в обществените науки, досега не е изработено консенсусно понятие. Някои го наричат държавен капитализъм, други държавен социализъм, трети – тоталитаризъм и т. н. Моята цел тук не е да давам n-тото поред понятие, а да се опитам да очертая генезиса на това, което се получи след този период, и да очертая отпечатъка на предходните десетилетия върху него.

Мисля, че от всички понятия най-близо би било понятието посттоталитарен капитализъм. И за да сме по-точни – посттоталитарен капитализъм от източноевропейски вид. Не ми се иска да навлизам в сложните и многобройни аргументи за и против тоталитаризма като термин, но в този случай той звучи по-смислено, отколкото държавен социализъм.

По-важната задача за мен тук е акцентът върху следите и пораженията, които предходният период наложи върху политическата, стопанската и социалната практика на страните, които смениха посоката на своето историческо развитие след 1989 година. Разбира се, отново искам да напомня, че миналото не определя еднозначно бъдещето и че нелинейните системи, каквато е и обществото, проявяват склонност към „сумиране” на много и различни фактори, които взаимно си влияят. Те са исторически фрактални.

Затова в крайна сметка и незначителните наглед предпоставки и събития могат да доведат до сериозни разлики в бъдеще. Така всички източноевропейски страни в края на ХХ и началото на ХХІ век показват сходства, но и немалко различия в опита си да се престроят в капиталистическата историческа лента.

2. Черти на българския посттоталитарен капитализъм.

2.1. Бедността като отличителна черта на посттоталитарния капитализъм от източноевропейски вид.

Аз вече съм имал не един повод да разсъждавам върху българската бедност. Някои от тези идеи бяха представени в различни семинари и конференции под формата на доклади. Някои неща бяха доразвити и прецизирани в няколко статии на страниците на „Монд дипломатик”, сп. „Понеделник”, сп. „Ново време”, както и в сборника „Европейските ценности във философските науки”. (Вж. *Градинаров*, Б. Причини и заблуди за българската бедност. “Монд дипломатик”, бр.3, 2006; За исторически „прозорци” и причините за бедността на българина – сп. „Понеделник”, бр.11/12, 2005)

Тук няма да се спирам отново на определянето на бедността. Споменавам я само, защото тя е според мен една от чертите на посттоталитарния капитализъм от източноевропейски вид.

Без да се подценяват грешките, некомпетентността, а понякога и злоумишлените действия на българските политици и правителства след 1989 г., те са само видимата част на айсберга. Основната част от условията, осъждащи българина на бедно и нещастно съществуване, според мен са продукт на осъществявания се модел на трансформация, независимо как ще го наречем. Както вече стана дума, според мен най-удачно е поняти-

ето посттоталитарен капитализъм от източноевропейски вид, защото то фиксира най-добре повтарящите се характеристики на заграбване на държавното имущество, криминализиране на икономиката и проникването на корупцията във всички етажи на властта, характерни впрочем не само за България, но и за Русия, за бившите съветски републики, както и за Румъния, Македония, Сърбия, Черна гора, Албания. Едно от най-видимите следствия от този „преход“ е сривът в благосъстоянието на огромното мнозинство от гражданите и оформянето на една малка прослойка от 4-5% от населението, която по незаконен или полузаконен път натрупва значително имущество.

Много факти могат да се посочат за това, че формираният се модел на българския посттоталитарен капитализъм лежи в основата на нищетата и влошеното качество на живот на българина. Но един от тях се набива в очи по своя криминален характер. Това е приватизацията, осъществена под формата на разграбване на натрупаното в продължение на десетилетия с усилията на милиони българи държавно имущество. По данни на Сметната палата, огласени в края на 2005 г., за периода 1993 – 2004 г. са приватизирани 57,4% от дълготрайните активи на държавата, определени за раздържавяване, оценени на обща стойност около 25 млрд. лв. От тази сума обаче в бюджета на държавата са постъпили само 2,183 млрд. лв. Останалите милиарди са „изгубени“ поради некоректно сключени или обслужвани договори, неизпълнени инвестиционни програми, източени предприятия или отказ да се изплатят поетите задължения. Особено силни поражения върху намаляването на производствения ресурс и върху затъването на българите в тресавището на бедността нанесоха т. нар. работническо-мениджърски дружества по времето на синьото управление през периода 1997-2001 година. Това са по правило паразитни структури, създадени за разграбване на дър-

жавния ресурс, които, според някои от направените изводи на Агенцията за следприватизационен контрол, нямат финансови средства, нито ноу-хау, за да осъществят бизнес плановете си. Още по-лошото е, че от всичките 6500 сделки за целия период на приватизацията около 32% са сключени с въпросните РМД-та, като при това едва 34% от плащанията по тях са в налични пари. Останалата част е в компенсаторни книжа или други непарични платежни средства. Именно РМД-тата са в основата на краха на военнопromишления комплекс и на много други отрасли. Това е по същество безнаказан процес на силово разграбване на натрупания в продължение на няколко поколения обществен ресурс. Ефектът е повече от болезнено осезаем за онези седем милиона български граждани, които са принудени да преживяват с мизерни заплати, унижителни детски надбавки, обидно ниски пенсии и почти без шанс да се откъснат от социалното дъно.

Проблемът с посттоталитарния едър бизнес у нас обаче не свършва дотук. Освен заграбването на обществения ресурс чрез т. нар. приватизация, по правило приходите му се допълват от открито престъпни дейности като контрабанда, укриване на данъци, източване на ДДС, търговия с наркотици, проституция или оръжие. По-лошото е, че вече натрупалият финансово могъщество български бизнес елит си изгражда такава правна и политическа среда, в която безогледното нарушаване на правата на работещите, на ограбването на техния труд и потъпкването на законите се превръща в правило. Затова и припламващите от време-навреме скандали с нечовешките условия, в които са принудени да работят български работници в шивашки, обувни или преработвателни предприятия на „чужди инвеститори”, не са нещо изненадващо. Причината е, че във вече създадените бизнес условия у нас могат да оцелеят само онези предприемачи, които нямат скрупули.

Въпросният посттоталитарен капитализъм от източноевропейски тип обаче не създава обществено благосъстояние. По замисъл и действия той е конструиран да изсмуква обществен ресурс оттук, който изнася и харчи в други, по-уредени и най-важното по-безопасни държави. Именно това е според мен главната причина за поддържането на бедността и мизерията в България.

2.2. Недостатъчно компетентна и корумпирана държавна администрация.

Друга съществена причина за бедността е вторичното преразпределение на средства чрез държавните и общинските властови структури. В това е другата специфика на посттоталитарния капитализъм от източноевропейски тип. Той е своеобразен хибрид от наследените от предишния период механизми за насилствено, но законово аргументирано отнемане на значителни доходи и средства от гражданите и разпределянето на съществена част от тях между чиновническата администрация и същия този полукриминален едър бизнес. В интерес на истината обаче трябва да се спомене, че повече или по-малко, от това заболяване страдат в почти всички видове съвременен капитализъм.

През последните години финансовото министерство непрекъснато отчита повишаване на бюджетните приходи. По някои изчисления преразпределението у нас е от около 2 млн. работещи, които произвеждат и добавят стойност към останалите 5,5 млн., което означава, че се изземват от всеки работещ по около 3 000 лв. годишно (Анатомия на прехода. 2004, с. 19.). На практика средният работещ българин в момента заделя 40-45% от доходите си във вид на данъци, осигуровки, такси. Срещу тях държавата и общините би трябвало да предоставят качествени публични услуги. Но на практика това не става. Образованието и здравеопазването влошават качеството си, а степента на сигурност за обикновения човек и професионализмът на съдебната система не търпят подобрения, въпреки че непрекъснато се наливат средства в тях.

По данни на Министерството на държавната администрация към момента на държавна служба работят около 130 хил. души. За последните десет години, от 1997 г. досега, увеличението е с 53 хил. души. И то при условие, че за същия период населението на страната е намаляло с над половин милион души, а броят на заетите извън администрацията е паднал с близо 20 хиляди. Като се има предвид, че и законът за държавния служител, и този за администрацията съдържат строги разпоредби, забраняващи на упражняващите чиновническа професия да работят допълнително на друга работа, изглежда логично да се допусне, че заплатата не е единственият източник на доходи, поне за част от административните служители.

Трябва да се отбележи и че ножицата между чиновническите заплати и останалите сектори от икономиката ни непрекъснато се разтваря през последните десетина години. По официални данни през 1997 г. средната работна заплата е била 128 лв., а чиновническата – 116 лв., през 2000 г. средната работна заплата е 225 лв., а чиновническата – вече 305 лв., през 2003 г. средната работна заплата е 273 лв., а чиновническата скача на 432 лв. През 2005 г. съотношението вече е 320 лв. средна работна заплата срещу 477 лв. чиновническа. Като се има предвид линейното и непрекъснато нарастване на възнагражденията в тази сфера и то не само в заплати, но и в служебни привилегии, бонуси, надбавки и др., може да се заключи, че българската държавна администрация „усвоява” огромни суми. Немалка част от иззетите от държавата средства се „изпарява” и чрез корупционните схеми, докато преминава през различните етажи на държавната и общинската администрация. А една трета, съществена част, отново стига до вече споменатия полукриминален български едър бизнес чрез системите за държавни поръчки, концесионни договори или преки субсидии.

2.3. Зависимостта от международните финансови институции.

Разбира се, третата сериозна причина е блокирането на значителни финансови ресурси в изпълнение на условията, поставени от МВФ. Но не трябва да забравяме, че унизителното условие „Валутен борд” срещу заем беше наложено на България именно защото същият този български посттоталитарен едър бизнес се опита да глътне по-голям залък, отколкото можеше да сдъвче чрез инфлацията, източването на банките, износа на зърно и горива и т.н. Така политико-икономическият и социален инфаркт, който беше предотвратен в последния момент чрез байпаса на Валутния борд, има преди всичко вътрешни причини, макар че мъчителната цена се плаща отново от обикновения, едва свързващ двата края българин. Разбира се, не трябва да се подминава и фактът, че, както показва и Джоузеф Стиглиц (*Стиглиц, Д. 2003*), доминиращите политически и финансови кръгове в МВФ преследват свои корпоративни цели и промяната на икономическата конюнктура, борбата с безработицата и бедността са последните задачи в списъка им.

2.4. Обезсиленото и инертно гражданско общество.

Съществува една четвърта причина, която потенциално също крие значителен разрушителен потенциал. Това е слабостта на гражданското общество и незнанието как да се защитят интересите на обикновения човек, когато някои хора и органи от изпълнителната власт, администрацията или съдебната власт действат неадекватно и дори нанасят вреди на държавата. Тук корените са в традициите и манталитета, но и в пораженията, нанесени върху личната обществена инициатива, през годините на т. нар. реален социализъм. За разлика от страните в Западна Европа, гражданското общество в България е силно парцелирано и в много отношения поли-

тически дирижирано. Тук почти няма пример за спонтанно възникнали протести по конкретен повод, както например се случи във Франция през април 2006 г. във връзка с „договора за първо назначение”. Може би учителската стачка от късната есен на 2007 г. е своеобразен пробив, но резултатите ѝ са повече от скромни. А главната задача на гражданското общество е да съхрани общественото равновесие и да предпази социалния капитал от саморазрушаване (*Проданов, В., 2003; с. 36-40*). Затова цивилизованото, но решително реагиране по конкретни поводи, които се оценяват като заплашващи обществения договор, е начинът, по който обществената система може да се предпази от много по-дълбоки катаклизми. В България този клапан за освобождаване на натрупаното недоволство е почти непознат, което създава предпоставки за акумулиране на критично обществено напрежение. То може да избие в доста остри форми, както се случи на един-два пъти през изминалия период след 1989 година. Трудностите и проблемите с новите правила след приемането ни в ЕС също са в състояние да отключат подобна спирала на противопоставяне. Въпросът, който тук се поставя, е накъде ще избие това напрежение и недоволство, ако не намери достатъчно овладяна и цивилизована форма?

Разбира се, до голяма степен отговорност за формата, която ще приемат социалните конфликти, носят политическите формации, които притежават реалната изпълнителна и законодателна власт. За съжаление доминираното от БСП коалиционно правителство в момента демонстрира подчертано дясна и задълбочаваща социалното неравенство политика. Достатъчно е да посочим плоския данък, който облагодетелства най-богатите прослойки. Същата посока имат и идеите да се поеме процент от здравното осигуряване от държавния бюджет. Това отново ще прелее обществени ресурси от бед-

ните към богатите слоеве. Подобна политика за съжаление не води към укрепване на обществения договор и обществения консенсус.

Вероятно горчивите плодове от нея ще узреят в следващите десетина години. Но техният вкус може достатъчно силно да се усети още сега.

3 . Опасностите през България в близко бъдеще.

Наивно е да разчитаме, че след влизането на България в ЕС, физиономията на българския посттоталитарен капитализъм ще се измени драстично. Разбира се, в съответствие с новите „правила на играта” ще настъпят трансформации, но има някои моменти, на които бих искал да се спра.

Съществува голяма вероятност например бюджетните приходи да намалееят, което ще се отрази пряко върху благосъстоянието на държавните служители и пенсионерите. Една от причините е, че след присъединяването си България вече е част от вътрешния пазар на ЕС. Между страните-членки няма мита, а средствата, които се събират при обмитяване на стоките, внасяни от трети страни, са едно от перата на бюджета на ЕС. След влизането ни в ЕС едва 25 % от средствата, които България събира от мита, остават у нас и то единствено за функциониране на митническата администрация. Останалите пари отиват в бюджета на ЕС.

След като стана член на ЕС, България започва да внася в бюджета на общността предвидените в договора вноски, които са около 300 млн. евро годишно. Очаква се за първите три години на членството си страната ни да внесе в бюджета на Евросъюза между 900 милиона и един милиард евро.

Едновременно с това, макар и засега да се отложиха временно, опасността от задействане на някои от предпазните клаузи не е отминала. Към момента парите от редица еврофондове са замразени и вероятно ще бъдат сериозно орязани.

Това неведнъж е било подчертавано в докладите на ЕК за напредъка на България преди и след влизането ни в ЕС.

Но бих искал да се спра на още едно от пораженията на българския посттоталитарен капитализъм. Наред със социалното разслоение и демографският колапс може би най-чувствително този капитализъм уврежда морала на българина. Тук ще цитирам едно изследване на агенция „Медиана“, огласено около средата на 2006 година. Според него над 70% от младите българи са на мнение, че късметът и парите са важни предпоставки за успех в живота. За 27% безскрупулността е част от формулата за успех, а за над 1/3 няма значение дали законно или незаконно човек печели парите си. И което е още по-тревожно, $\frac{3}{4}$ от младежите не смятат, че след престъплението следва наказание, а само игра на парите и материалните възможности на родителите.

Не бива да подценяваме още една възможна опасност – генерирането на политическа нестабилност. Както видяхме, гражданското общество в България едва-едва сега се учи да реагира по-решително, независимо от явното неудовлетворение от начина, по който политиците и администрацията се справят с проблемите му. В опита си да накажат продажния и дискредитиран политически елит, българските избиратели често заменят трезвата преценка със силата на емоциите. Това стана видно и на изборите за евродепутати през май 2007 г., и на последните местни избори – в края на октомври и началото на ноември 2007 година. Най-вероятно това ще се повтори и на парламентарните избори догодина. Недоверието и дори омразата към сегашните политически персонажи, която трайно се формира сред българските граждани, съвсем не е малозначителен факт, като се има предвид навикът избирателят да затаи в себе си това недоволство и да го изсипе в цялата му тежест по време на избори.

Всеки, който се опитва да вникне под видимостта на фактите, не може да не вземе под внимание възможността от наслаждане на различни и противоречиви фактори, които са в състояние силно да деформират икономическата и политическата стабилност, с която засега България е в печеливша позиция. Това е възможно най-неблагоприятният вариант, защото негативните емоции точно в този момент не само могат да минират най-значимия исторически проект за България, приобщаването ни към ЕС, но и да хвърлят страната в политически хаос.

А от политическия хаос могат да използват всякакви чудовища. И националпопулизмът е най-безобидното от тях.

Бележки:

Анатомия на прехода. С., 2004, с. 19.

Градинаров, Б. Причини и заблуди за българската бедност. – Монд дипломатик, бр.3, 2006, с. 6; За исторически „прозорци” и причините за бедността на българина. – Понеделник, бр.11/12, 2005 с. 5-18.

Проданов, В. Гражданското общество и глобалният капитализъм. С., 2003, с. 36-40.

Стиглиц, Глобализацията и недоволните от нея. С., 2003.
www.encyklopedia.com

Приложения:

По сравнителни статистически данни за първото тримесечие на 2008 г. у нас средната заплата е 484 лв., докато за най-близката по социално-икономически показатели до нас членка на ЕС, Румъния, тя е 640 лв. (1192 леи). С тази разлика от близо една трета, България трайно се свързва с определението „най-бедна страна в ЕС”.

DW: България е най-бедната страна в ЕС

news.bg – 21 Май 2008 г.

Размер на шрифта:

Според официалната статистика на ЕС, **най-бедната страна в Европейския съюз е България**. Това пише в свой коментар германското издание **Дойче веле**.

Статистически погледнато, приносът на всеки българин към **брутния социален продукт е 3260 евро**. Това е едва **една трета** от средното европейско ниво.

Ситуацията в **Румъния е подобна**.

В българската столица **бедността не се забелязва** от пръв поглед. По софийските улици минават **люксови автомобили**, в центъра на града врати са отворили **скъпи бутици**.

Много българи обаче **работят на две-три места** едновременно, за да могат да изхранят семействата си. Особено тежка е ситуацията на **пенсионерите**.

Статистиката обръща внимание и на **покупателната сила** на европейците. В по-бедните страни жизнено необходимите разходи са по-ниски, отколкото в по-заможните страни. Но и след съблюдаването на този аспект, **България остава най-бедната страна** в Европа.

Според статистика на ЕС **най-богатата страна** в общността е **Люксембург**. Нейните граждани са **по-заможни дори и от швейцарците**.

В сравнение с Люксембург, България е все още **страна в преход**. Но българското правителство се опитва да покаже, че се **учи бързо** от Запада.

Люксембург оглавява понастоящем европейската статистика заради предвидливата си **ико-**

номическа политика в миналото. Западноевропейската страна насочва усилията си в изграждането на **банковия и застрахователния сектор**. И привлича понастоящем **чуждестранен капитал** заради ниския лихвен процент.

Всеки осми германец е беден, се посочва в публикуван тази седмица доклад. Германският печат реагира бурно на тази новина. Наред с дискусиите за причините, някои автори разгледаха феномена “бедност” в европейски контекст.

Бедността в Германия засяга и трудещите се.

“Засегнати от бедността са и тези, които се трудят, на които трудовото възнаграждение обаче е много ниско. Ето защо е необходимо да продължим да дискутираме за възможности за повишаване на стойността на доходите”, каза германският министър по труда.

Германците с доход от **781 евро** на месец не могат да живеят луксозно. Тази сума е **границата на бедността**, според дефиницията на федералното правителство.

*“Съдържанието на доклада за бедността в Германия е щекотливо, защото доказва, че в западноевропейската страна съществува **нова бедност**”*, казва генералният секретар на ГСДП Хубертус Хайл.

“Бедността е относителна. Става дума за бедност, измерена към стандарта на живот в обществото ни, която обаче не може да се сравнява с бедността в развиващите се страни, в страните в преход, а и в някои от страните-членки на ЕС.”

Българските учители биха се радвали на доходи, които в Германия се смятат за границата на бедността

*“Учител в България би се радвал на подобен доход, защото учителите в тази балканска страна получават само **150 евро месечно**”*, пише в заключение германското издание.

СТРАТИФИКАЦИОННИ ОСОБЕНОСТИ НА КРИМИНАЛНИТЕ СТРУКТУРИ ОТ ОРГАНИЗИРАНАТА НАРКОПРЕСТЪПНОСТ

Китан Китанов

Още в средата на 90-те години на миналия век, паралелно с екстремалното развитие на наркоманията, в полезрението на българските правоохранителни органи, правосъдие и средства за масово осведомяване попаднаха разнообразни прояви на криминални групи, свързани с изграждане на местни и регионални наркомрежи. Част от „силовите” ядра на разпадащите се частни застрахователни групировки се преориентираха към охраняване на преминаващи през страната хероинови наркопратки и наркоразпространение.

С тези действия се положи началото на последващо перманентно обособяване на организирани престъпни формирования, заети непосредствено с незаконно производство, трафик и разпространяване на наркотични вещества. Осъществи се **завършен цикъл на българската организирана наркопрестъпност** с ясна реализация в нейните основни сфери **през периода 1998–2003 година.**

Анализите на криминалната ситуация в Европа и света показват наличие на пряко и индиректно въздействие на международни мафиотски групировки за включване на български граждани и наркогрупи в мрежите на организираната транснационална наркопрестъпност. Разкритията на полицията доказват, че на територията на България **трафикантските групи** и престъпните сдружения за производство на синтетична дрога **действат като оперативни компоненти на транснационални формирования.**

В криминологичен аспект наркопрестъпността се характеризира като „класически” тип организирана престъпност в съответствие със следните специфични признаци:

⇒ тя е съвкупност от престъпления, свързани с наркотици в сферата на производството, трафика и разпространението;

⇒ функционира посредством престъпната дейност на лица, професионално заети в конкретно противоправно действие;

⇒ извършителите на наркопрестъпления са обединени в трайни (устойчиви), организирани и добре защитени формирования;

⇒ формированията във всяка една от сферите на наркобизнеса може да съществуват самостоятелно, със своя специфична структура;

⇒ отделните формирования могат да бъдат подструктури или разклонения на престъпна система на регионално, междурегионално и транснационално равнище.

Съществено измерение със стратификационен характер представлява **класификацията на основните престъпни формирования**, които в низходящ ред са: мегаорганизация от мафиотски тип, организирана наркогрупировка и организирана престъпна наркогрупа. Субективният състав на всяко от тези звена е различен, с твърде неравнотоен статус в имуществено и финансово отношение, образование, обществен и професионално-престъпен престиж и др. Независимо от това, са налице някои общи изисквания, определящи естеството на посочените формирования като структури на наркопрестъпността. В най-обобщена форма те са следните: а) изискването за **организираност** е основен, може да се каже обективно закономерен компонент, определящ в различна степен функционирането на цялата система на наркопрестъпността; б) за всяко едно нейно структурно образуване

– група, организация (групировка), мегаорганизация от мафиотски тип, **основният предмет** на престъпна дейност да **е свързан с наркотици**; в) вътрешното структуриране на отделните престъпни общности, независимо от техните размери, определено да предпоставя относителна **непрекъснатост** на престъпната им дейност, свързана с наркотици. Това означава, че структура не се създава за извършване на еднократни криминални деяния; г) в системата на наркопрестъпността изискването за организираност е иманентно свързано с **необходимостта от рационализъм** в действията. Смисълът на това изискване се състои в тясно обвързване на престъпните действия в групов и личностен план с предварително поставени цели – стратегически, тактически, оперативни, текущи (краткосрочни), с цели и задачи, свързани със съхраняване целостта на престъпната общност, неутрализиране на конкуренцията в евентуален конфликт, укрепване конспиративността в процеса на незаконната дейност; д) от съществено значение е изискването за **професионализация** на престъпната дейност като важна предпоставка за получаване на по-бързо и повече финансови облаги и средства; е) не на последно място се налага **интернационализирането** на наркопрестъпността, свързано по-конкретно с активизиране участието на български граждани в дейността на международни наркогрупи и престъпни организации у нас и в чужбина.

♦ В йерархията на наркопрестъпността първостепенно място заема „полосата” на **мегаорганизацията от мафиотски тип**.

Мегаорганизация от мафиотски тип се употребява, за да се избегне, от една страна, пълното отъждествяване с класическата форма на мафийното образуване, а от друга

страна, да се посочи приемствеността, повторемостта на нейни структури и поведение в съвременните мегагрупировки на организираната наркопрестъпност. Независимо от националните и етнически особености, налице са редица общи характеристики между „класическата мафия” и днешните мегаорганизации, свързани с наркотиците: сравнително еднотипен генезис на развитие наркогрупа–наркогрупировка (организация)–мегаорганизация; сложни вътрешни структури преимуществено от йерархично естество; най-висока степен на организираност на подсистемите, свързани с производство, трафик и пласиране на дрога, развита система за сигурност на паричните потоци, прането на пари и инвестиране в легалната икономика; контрол върху разпределението на наркопазари и сферите на влияние в различни региони на света, спрямо взаимодействията със сродни наркоорганизации на национално и международно равнище (придобиване на право за съвместна дейност в структурите на транснационалната организирана наркопрестъпност) и др.

В сравнение с наркогрупите и наркогрупировките **мегаорганизациите** от мафиотски тип **осъществяват мултикриминална дейност** организирано, в по-широки параметри. Тя е насочена едновременно в сферите на хазарта, рекета, проституцията, наркобизнеса, търговията с оръжие и др. И тъй като целта на всяко от тези престъпни формирания е извличането на максимална финансова изгода, те ориентират свои групировки или групи към определена, основна престъпна дейност, от която могат да се осигурят бързо крупни парични постъпления. Както посочва Л. Палмиери, „това важи главно за трафика на наркотици, където средствата, вложени в производството, са сравнително малко в сравнение с огромната печалба, която

може да се реализира на пазара, а количеството на поръчките се увеличава почти постоянно” (6, с. 33).

На балканския регион мегаорганизации от мафиотски тип с най-дългогодишна история в сферата на производството и трафика на хероин са турските. Те имат транснационален характер, с хоризонтални разклонения на своите наркогрупировки и групи сред турската диаспора в страните от Западна Европа. Заслужава да се отбележи, че турски мафиотски структури с участието на местни кюрдски контрабандисти инициираха през последните седемнадесет години замяната на хашишовия трансфер към Европа през България (особено интензивен през 70-те и 80-те години на миналия век) с активно трафикиране на хероин през сухоземните граници. Според анализи на ГДБОП, Агенция „Митници” и НИКК-МВР от средата на 90-те години се постави началото на организирано включване на част от българския криминален контингент в наркобизнеса като своеобразни разклонени турски наркогрупировки (3, с. 47–50).

♦ **Организирана наркогрупировка (ОНГ)** – обединение на лица или наркогрупи, създадено за противозаконна дейност в една или повече сфери на наркопрестъпността (например с действия само по трафика или едновременно по производство и трафик на дрога). Наркогрупировката се разглежда като синоним на престъпната наркоорганизация и второ основно формирование в генезиса на наркопрестъпността. В оперативния речник терминът „групировка” се употребява в аналитичните материали на ГДБОП, на международните полицейски организации, на отделни криминолози главно с оглед съдържателното разграничаване от структурите на групите. По този начин **наркогрупировката** по-осезателно прозира като своеобразно

разно междинно формирование, а още по-точно е „**ключова структура**”, която пречупва, опосредява взаимната обусловеност и зависимост **между наркогрупите и мега-организациите** от мафиотски тип.

От гледна точка на горепосочената функция „профилът” на българските наркогрупировки има свои специфични особености, които с определена условност се концентрират в следните общи характеристики.

⇒ *Териториален обхват на дейност* – според експертни оценки, анализи на ГДБОП и оперативни информации на ОДП (областни дирекции на полицията), наркотрафикът и наркоразпространението в България се осъществяват от 3-4 големи наркогрупировки. Техни базови регионални центрове са София, Пловдив, Бургас, Варна, Перник и др. Лидерите (ръководителите) на престъпните групировки са създали „добре структурирани, дисциплинирани професионални формирания”, които действат в предварително определени райони, чрез взаимно договаряне на доставките от дрога (главно хероин, марихуана и синтетични наркотици) по строго контролирани наркочанали.

⇒ Спектърът на престъпна дейност на наркогрупировката е по-широк от този на групата. Нейното *доминиращо организирано престъпление е наркобизнесът* главно в сферата на трафика и разпространението на дрога. **Съпътстващи престъпления**, свързани с основното наркопрестъпление, са рекетиране на конкуренцията и автономните пласьори, насилствена „експроприация” (грабежи) на доставките на други групировки, умишлени палежи, кражби на моторни превозни средства, поръчкови убийства (или опити) на лидери на групи и наркогрупировки. Постъпленията от всяко престъпление в дадена групировка допринасят за разширяване на наркобизнеса,

доколкото той „изисква минимални капиталовложения, които се възвръщат неимоверно многократно” (1, с. 5). Признак за по-висока степен на организираност на наркогрупировките и в български условия е активизиране **включването** на техни лидери и членове **в легален бизнес** (като притежатели или съсобственици на фирми, търговски обекти и др.). В перспектива това застрашава устоите на икономиката, тъй като „законният бизнес не би издържал конкуренцията на придобиваните изключително лесно, постъпващи без прекъсване доходи на организаторите на крупни престъпления” (1, с. 8).

⇒ Наркогрупировката, свързана с разпространение на наркотици, има *многоблоков слой*, изграден от 6-7 групи, организирани своите наркорежи в съседни областни центрове и големи градове. Ръководството на групировката се осъществява от лидер (ръководител) и няколко негови партньори, изпълняващи определени роли. Най-важната от тях е осигуряване на непрекъснат процес на функциониране на групировката и групите при евентуален арест, принудително отсъствие или ликвидиране на ръководителя. Това е типично за българските наркогрупировки, чиито лидери, членове от „отломките” на бившите престъпни групировки ВИС, СИК, Корона-инс и др., са и криминално проявени.

⇒ От гледна точка на разположението и взаимодействието между ръководното тяло и групите наркогрупировките от разглеждания вид са построени на *вертикален принцип*. Това означава, че основна е **йерархичната структура**, доколкото отделните групи и техните лидери имат относителна независимост от „центъра” и единствената връзка с него е чрез посредник от обкръжението на ръководителя на групировката.

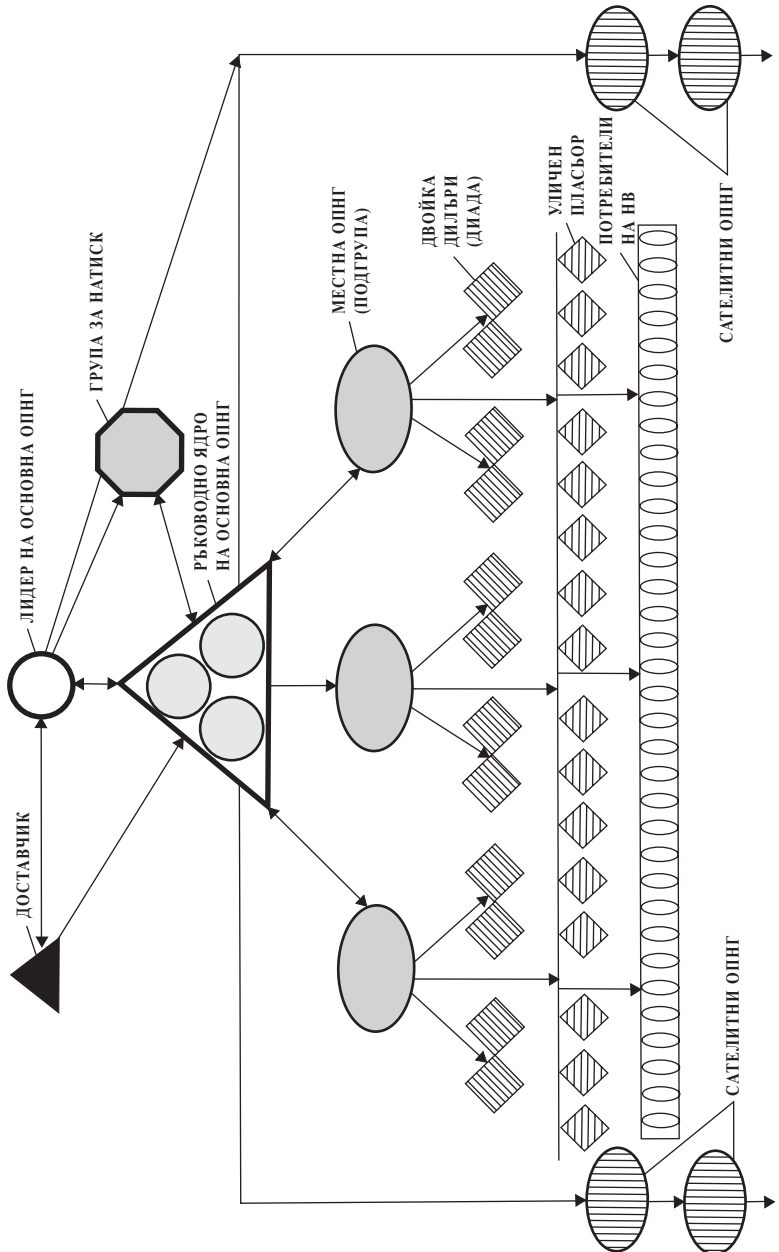
⇒ *Властовата йерархия* в наркогрупировката при относителната автономия на групите и относителната анонимност на нейния ръководител включва: отговорност на лидера (ръководителя) на групировката за създаването на наркомрежи и групи, утвърждаване на формален лидер на всяка основна група или замяна с друг, контрол върху тяхната дейност, върху доставките, разпределението на дрога и работата на дистрибуторите спрямо движението на оборотните финансови средства и крайната печалба. Сред веригата от наркогрупи и местни лидери ръководното тяло на групировката определя измежду тях **основна група** на базата на дълготрайност (устойчивост) и организаторски качества на нейния лидер. Целта е еволюирането ѝ в наркогрупа-„майка” и привличане на водача ѝ в йерархичния кръг, приближен до ръководителя на групировката (случаи в Бургас, Ст. Загора, София и др.).

⇒ Съществено място и важна роля в многоблоковата структура на наркогрупировката се отделя на т.нар. “*група за натиск*”. От общокримнологична гледна точка тя може да се определи като самостоятелно или част от престъпно формирование, използвано за постигане на определени престъпни цели чрез прилагане на различни форми на физическо и психично насилие.

◆ **Организираната престъпна наркогрупа (ОПНГ)** представлява структурнообразуващо ядро на наркопрестъпността и се определя на базата на: 1) *задължителни критерии* – сътрудничество между три и повече лица; съществуване на групата за продължителен или неопределен период; участници в групата (организатори или ръководители и изпълнители) са заподозрени или осъждани за сериозни (тежки) престъпления; групата е създадена с цел извличане на печалба и/или власт; 2) *изборни (факултативни)*

критерии, като по-съществени, присъщи за наркогрупата, са изпълнения на специфична задача или роля на всеки участник, установяване на някаква форма на вътрешна дисциплина и контрол, използване на насилие или други мерки, свързани със заплахата, използване на търговски или бизнес структури, пране на „наркопари”, дейност в повече от една страна и др.

Посочените критерии предполагат по-скоро **стратификационен (пластови, слоест) принцип** на построяване на наркогрупата поради непрекъснатата вътрешногрупова и междугрупова динамика във взаимоотношенията, перманентните промени в състава, ръководното ядро и лидерите. Сравнително най-ясно са изразени тези пластове при организираните наркогрупи, свързани с разпространяването на наркотици, които се явяват и постоянно, устойчиво равнище на българската наркопрестъпност (вж. схемата). Трансформациите им към наркогрупировки са сравнително временни и бързо стесняват параметрите си след полицейски операции.

С редица условности, на базата на официални (полицейски, съдебни) и на неофициални (медийни) източници може да се предложи примерна схема на организирана престъпна наркогрупа, в която се **обособяват четири структурни равнища**.

Първо равнище в йерархията на организираната престъпна наркогрупа (ОПНГ) заемат пласъорите на дрога (улични, квартални и др.). Понастоящем, с някои нюанси съобразно естеството на продавания наркотик, субективният състав на наркоразпространителите на това равнище придобива „двупластова” форма. С най-широк диапазон на престъпно действие е един от пластове на наркопласъорите, продаващи дрога индивидуално (еднолично). Техните личностно-статусни и ролеви характеристики са разнообразни, което потвърждава организираността и нивото на контрол в наркогрупата. Сред индивидуално действащите наркопласъори преобладават все повече опитни, криминално проявени лица, привлечени и специализиращи се в сферата на наркоразпространението. По принцип растежът в наркокариерата започва с натрупване на опит в уличната продажба на наркотици. Освен това наркопрестъпниците, действащи индивидуално, при евентуален арест не разкриват своите връзки, с което печелят доверието „в мрежата” и утвърждават статуса си на „надежден резерв” за ядрото на групата. **Преобладаващото мнозинство от еднолични наркопласъори се попълва** от отделни лица, опитващи се самостоятелно, без опеката от групата да търгуват с дрога, и **най-вече от наркома-ни**, употребяващи или зависими от наркотици. Последните представляват най-маргинализиращия слой от едноличните пласъори с особен личностен профил, който ще бъде отбелязан в последващ анализ. В организационната

схема на наркоразпространението пласьорите-наркомани се използват от ръководното ядро на наркогрупата в няколко случая – при зарибяване на малолетни и непълнолетни (създаване на ученически наркопазар), пробване застрашеността на разбит наркопазар, използването им като „стръв” при навлизане в „чужда” територия или при вероятно провеждане на полицейска операция и др. В наркосредите едноличните пласьори-наркомани са известни като „утайката на дилърското братство”, независимо от престижността на тяхната гражданска професия, образование, социално положение и семеен произход.

Извършването на наркоразпространение в група от две лица (в съучастие) представлява втория „пласт” от първото структурно равнище. При обективно единство са техните деяния и общност на умисъла, двете лица се обособяват в сдружение с организиран характер, което е по същество форма на „организирана престъпност” в наказателно правен смисъл (4, с. 27). Това е т.нар. „диада” от категорията минигрупа, където отсъствието на третия е задължително, а отношенията се строят в значителна степен импровизаторски и на взаимнодоговорна основа (2, с. 41).

Сравнително по-често в криминалната диада при пласиране на наркотици участват утвърдени улични пласьори и лица, близки до лидера. По този начин се осъществява наблюдение и контрол върху дейността на съставните групи, на едноличните пласьори, проверява се тяхната лоялност относно чистотата на продаваните наркотици, отзивите на клиентите, проучват се възможностите за разширяване на наркопазара и др.

Често срещано съчетание е устойчивото сътрудничество между опитен наркопласьор и непълнолетно лице. При подобна двойка (или повече) наркоразпространение-

ли е налице своеобразно криминално „наставничество”, с което се цели подготовката и квалифицирането на чисти от дрогата нови членове на наркогрупата. Този елемент в извършване на наркопрестъплението е показателен за включване в структурата и на първо равнище на нов тип пласьори, способни да подбират богати консуматори, да устояват на натиска на конкуренцията, да избягват риска от задържане. От тази гледна точка зачестява привличането на момичета като наркопласьори.

Важно е да се отбележи, че сътрудничеството в двойки (наркодиади) при пласиране на дрога не е симптоматично, макар и не дълготрайно, а действията на „наставника” (лидер) се контролират от ръководното тяло на наркогрупата. Според най-нови данни от изследване на Джиджи ди Фиоре, посветено на Камората в Неапол, на първо равнище наркодилърите работят винаги по двойки, като водещият прибира парите в аванс, а другият доставя стоката.

Според наблюдения на полицейски служители в обсега на дейност на основната ОПНГ едноличните наркопласьори са между 20-30 души, а броят на двойките, разпространяващи дрога, е 10-20. Действията на последните са съсредоточени главно в малките градове и курортните райони.

На второ равнище в престъпната йерархия на основната наркогрупа се реализират съставни подгрупи, наброяващи между 3 и 6 лица. В беседи с оперативни работници, обслужващи и линия „наркотици”, се споделя най-общо мнението, че: 1) по своята същност подгрупите са полуавтономни ОПНГ, обособени на територията на общинските градове и съответните райони в някои областни центрове; 2) предмет на престъпната им дейност е вторичната дистрибуция и дозировка (размесване) на наркотика и неговото пласиране; 3) групата се ръководи

от местен лидер, който е подчинен и единствено познат на ръководителя (лидера) на основната ОПГ; 4) лидерът ръководи кръг от 4-5 дилъра, главно измежду криминално проявени лица, чрез които контролира дейността и лоялността в поведението на минигрупите (наркодиадите) и едноличните пласъори. Всеки дилър отговаря за 3-5 до 10-15 наркоразпространители; 5) при опит за откъсване от ОПНГ, най-вече за организиране на колективно „шанаджийство” (реализиране на независим наркобизнес от отделни лица), лидерът с част от групата организират незабавно наказателни действия за елиминирание (вкл. физическо) на евентуалния конкурент; 6) по споразумение с ръководителя на основната ОПНГ и с организатори на регионални ОПГ лидерът на местна ОПНГ (с богат криминален опит) може да осигурява доставките на наркотици от основни дистрибуторски бази в страната и др.

Най-уязвимото място на големите наркомрежи е заемането на освободена ниша на неутрализирана ОПГ от група, в чийто състав се налагат криминално проявени лица. Агресивността им ги прави непредпазливи, недискретни и неспособни да изградят устойчива подструктура с продължителна престъпна дейност в сферата на наркоразпространението.

Трето равнище в йерархията на организираното групово наркоразпространение **заема ръководното ядро на основната наркогрупа**, наброяваща между 4-6 лица, а действията на нейните разклонения (подгрупи, двойки и еднолични пласъори) са на строго установена територия (регион) от страната. Не случайно някои изследователи от сферата на полицейската психология наричат подобно формиране „матерна ОПГ” (8, с. 34). Координацията и контролната функция на базовата група се индивидуали-

зират в отделни **ролеви отговорности и действия на нейните членове**, които с голяма доза условност, се отнасят до следното: 1) всеки от тях, с изключение на лидера, е равнопоставен на останалите, издигал се е като „авторитет” в престъпната мрежа чрез активна дейност в ролята на наркопласьор, трафикант, лидер на местна наркогрупа и др.; 2) според изразено мнение на полицейски служители, с оглед „поддържане на формата”, членове на базовата наркогрупа инцидентно, но целенасочено участват в разпространение на дрога в различни райони на установената територия; 3) **1-2 лица** от престъпния състав и с най-голям опит в наркобизнеса са задължени **да осигуряват снабдяването** (доставчици) на наркомрежата с наркотици от определен разпределителен център (граддепо). Известни са още като „наркомулета” по вътрешния наркотрафик; 4) всеки член от групата **контролира** доставките на дрога до определена подгрупа, действията ѝ на указаната територия, „роенето” на нови групи и еднолични дилъри, действията на конкуренцията и главно редовното получаване на приходите от наркотърговците. При евентуален провал на местна (районна, градска) наркогрупа „представителят” на базовото формиране заема лидерското място, организира нов състав на групата до определянето на друг водач, а в някои екстрени случаи наблюдава и насочва действията ѝ по възстановяване на наркомрежата. Като практика, последното се отнася най-вече за ролята и отговорностите на представителя на основна наркогрупа при възстановяване състава и дейността на ОПНГ от вида „сателитна” (окръжна) наркоструктура. Според експертното мнение на полицейски служители това се прави, за да не се допусне безразборно разпродаване на доставяните от базовата група наркотици и конку-

рентни „войни“ между уличните дилъри за оглавяване на местния наркобизнес. Този вид участник в наркогрупата е с изявен криминален авторитет.

Четвъртото равнище в структурата на базовата наркогрупа **се представлява от основен лидер** и членове от неговото обкръжение, приемащи и реализиращи основни тактически решения, валидни за цялата йерархична общност. На пръв поглед може да се приеме, че „ролята на участниците тук често се слива с тази на трето ниво“ (5, с. 28), в смисъл на трето равнище. Основателно е и мнението на оперативните работници, че до главния лидер винаги има лица, готови да дублират отделни негови функции или да го заменят изцяло. Това е съществен кадрови елемент в арсенала на конспиративността, целяща съхраняването на всички равнища от пирамидата на наркогрупата при евентуален арест или принудително отлъчване на лидера за определен период от време.

Открояването на тази особеност спомага за общото характеризиране на лидера на ОПНГ като авторитет, когото членовете на престъпната група приемат доброволно и с доверие без формализирани процедури (2, с. 106). Естествено, колкото по-високо е нивото в структурата на групата, толкова и отношенията между нейните членове и между членовете и лидера ще придобиват формален характер (8, с. 37). В съответствие с направените по-горе уточнения, на лидера на ОПНГ се отреждат не безусловно следните по-типични задължения (роли).

⇒ Лидерът (ръководителят) поддържа неформални отношения с шефа и други криминални авторитети на регионалната (междоокръжна) групировка, които са го конституирали в този му статус. Самият той подбира „ръководно ядро“ измежду проверени от него лица в нелегалния наркобизнес (2-

3 души), спрямо които също демонстрира близост. Правилна е констатацията, че „това го предпазва от формиране на вътрешни коалиции срещу него, осигурява му информация за всичко, което се случва” (8, с. 38).

⇒ Установява **тотален контрол** върху снабдяването с наркотици, утвърждаването на лидери на групи на средно равнище, осигуряване териториалната цялост на наркопазарите, участва при разпределение на нови сфери на влияние и т.н.

⇒ Лично наблюдава и контролира (или предоставя пълномощие на лидери на местни групи) за привличането на служебни лица от държавната администрация (митничари, полицаи, дознатели, надзиратели и др.) в различни равнища на наркобизнеса. Това е задължение и за лидерите, организирани производството и трафика на наркотици.

Същевременно обективността налага да се подчертае, че в сферата на наркоразпространението никога лидер (водач) на организирана престъпна група не е „паял”, т.е. не е давал показания за корупционни наркосделки между улични пласъори и районни полицейски шефове. Твърденията за „пробиви в полицията”, основаващи се на „пласъорски фолклор”, са фриволни и недоказателствени, неподхранващи даже правдоподобни версии (5, с. 28–29). В криминалния свят от наркомана до наркошефа се знае, че издаването на „полицейски чадър” над наркосделка се наказва със смърт. Разкриването на „къртици” най-често става по вътрешен сигнал, наблюдение и разследване в самите полицейски служби.

⇒ За преодоляване на противоречия с други основни групи, между подгрупи или с местни лидери водачът иницира преговори между заинтересованите страни. В схемата на действие спрямо нелоялна конкуренция базо-

вият лидер използва лице с богато криминално минало и способно бързо да организира **минигрупа** от негови сподвижници със силово-наказателно предназначение. С оглед обаче съхраняване безопасността на ръководното ядро, в структурата на последните две равнища не се допуска членство на подобни силови, лумпенизирани елементи и групи, а поръчителството за наказателни акции се извършва чрез посредник.

В практиката на локалното наркоразпространение отделни подгрупи (градски, районни и др.) много често използват силови методи, за да придобият устойчивост в наркомрежата. Не случайно те се ръководят от лидери с авторитарен, агресивен стил на действие, придобит в криминалната им кариера. Спрямо тях основният шеф допуска компромисност, доколкото, от една страна, му решават проблеми със самоорганизираните се (шанаджийски) групи, а от друга страна, изгърмяват като „бушони”, съхранявайки анонимността му при евентуални следствени действия.

Сравнително по-трудно е разкриването на стратификационните особености на престъпните групи, свързани с трафик и производство на дрога. Залавяните наркопрестъпници от тези сфери са лица от „нисшата полоса” на наркопрестъпността. Обикновено те не преминават в по-високите престъпни „пластове”, които са извън техния поглед и обсега на специалните полицейски служби.

От стратификационно естество са и други елементи от структурата на наркопрестъпността, които заслужават отделно внимание. Такива са националността, етническият състав, възрастовите групи на извършителите и др.

Бележки:

1. *Делюу, Д.* Организираната престъпност. – Дъ Полис Джърнал, №3, 1987 (превод от английски).
2. *Джонев, С.* Социална психология. Т. 3, С., Софи – Р. 1996.
3. *Китанов, К., Йотов, К. К.* Наркопрестъпността – разпространение и превенция. С., НИКК – МВР, 1999.
4. *Марков, Р.* Престъпната дейност с участието на две или повече лица по българското наказателно право. – В: Годишник, XVII, Академия на МВР, 2004.
5. *Пазарът на наркотици.* С., Център за изследване на демокрацията, 2003.
6. *Палмиери, Л.* Организираната престъпност в Италия. – Ревю ентернасионал дьо полис криминел, 1992, №435 (превод от френски).
7. *Робинсон, Д.* Всемирная прачечная – терор, преступления и грязные деньги в офшорном мире. М., Альпина Бизнес Букс, 2004.
8. *Стойчев, Н., Йорданов, Р., Бочева, М.* Психологически аспекти на организираните престъпни групи. – В: Научни трудове. – Институт по психология – МВР, 2001.

Нашите автори

Александър Николов – доцент, доктор по управление в Стопански факултет, катедра “Икономика и управление на отраслите” на Софийски университет “Свети Климент Охридски”

Андрей Райчев – ст.н.с. II ст., доктор по философия, изпълнителен директор на “BBSS Gallup International”, директор на Институт за социални ценности и структури “Иван Хаджийски”

Борислав Градинаров – ст.н.с. II ст., доктор по философия, секция “Философия на историята”, Институт за философски изследвания при БАН

Васил Илчев – доктор по философия, социолог-политолог

Драгомир Драганов – докторант в Институт по социология при БАН в секция “Социология на организациите и политиката”, старши експерт в Дирекция “Социални анализи, прогнози и политики” в Министерство на труда и социалната политика.

Иван Нончев – професор, доктор на икономическите науки

Китан Китанов – доцент, доктор по философия, сектор “Престъпност и полицейско противодействие” на Научно-изследователски институт по криминалистика и криминология при МВР

Кольо Колев – изпълнителен директор на социологическа агенция “Медиана – ООД”

Кънчо Стойчев – ръководител на социологическа агенция “BBSS Gallup International”

Максим Мизов – доцент, доктор на социологическите науки и доктор по философия, завеждащ секция в Център за исторически и политологически изследвания

Михаил Мирчев – доцент, доктор по философия, Университет за национално и световно стопанство (УНСС) – ка-

тедра “Икономическа социология”, ръководител на частна агенция за социални проучвания и анализи “АССА – М”

Нора Ананиева – професор, доктор на философските науки, директор на Център за исторически и политологически изследвания, председател на фондация “Солидарно общество”, преподавател във Варненски свободен университет “Черноризец Храбър” и в УНСС

Радост Патева – главен експертен сътрудник в Национален център за изследване на общественото мнение (НЦИОМ)

**Фондация “Фридрих Еберт”
Фондация “Солидарно общество”**

**Социална стратификация
и социални конфликти
в съвременна България**

Българска
Първо издание

Съставител
Максим Мизов

Редактор
Таня Турлакова

Компютърен набор
Максим Мизов

Графичен дизайн и предпечат
Графимакс ООД